

Ottar Strømme

Oktober

«Stille mobilisering»

Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940, og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen.

Våpen mot folket — 3
«Stille mobilisering»

Våpen mot folket — 3

Ottar Strømme

«Stille mobilisering»

Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering 9. april 1940 og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen.

Forlaget Oktober A/S
Oslo 1977

Våpen mot folket — 3

Ottar Strømme:

«Stille mobilisering»

Hvorfor det blei stille og delvis mobilisering

9. april 1940, og hvorfor soldatene fikk ubrukelige våpen.

© Forlaget Oktober A/S, Oslo 1977

Første opplag, november 1977, 7 000

Trykt hos A/S Duplotrykk, Oslo 1977

ISBN 82-7094-194-8

Innhold

Forord	s. 7
Enkelte begreper og forkortelser jeg har brukt	s. 15
Første kapittel	s. 19
Den andre verdenskrigen kommer til Norge	
Spillet om Finland	
Et eksempel: Hvordan styrkinga av Finnmark svekka Østfold	
Artilleriet som blei sendt til Finland	
Så kom angrepet	
Erfaringene fra felttoget i 1940 må studeres grundig	
Andre kapittel	s. 43
Mobilisering	
Delvis og stille mobilisering	
Mobiliseringsberedskap og 1. divisjons mobiliseringsordre	
Hærens overkommando de første dagene	
etter krigsutbruddet	
Hva skjedde med 1. divisjon?	
Hvordan vurderte 1. divisjons ledelse situasjonen?	
Kort oppsummering	
Tredje kapittel	s. 83
Sluttstykkene som var vekk	
Rykter i svensk presse og bakgrunnen for dem	
Artilleribataljonen uten kanoner	
Haubitsene som blei kjørt til Sverige	
Hemmeligholdte detaljer fra Sarpsborg	
Ikke bare IR 1 og 1. divisjon	
Den politiske linja er avgjørende	
Noter	s. 121
Bilag 1. Kart	s. 141
Bilag 2. Bilder	s. 147
Bilag 3. Grov skisse over militærapparatets struktur	
før krigen.	s. 157
Bilag 4. Operasjonsordre for besettelse av Sør-Norge.	
	s. 159
Bilag 5 Kilder og litteratur.	s. 164

Forord

Om hvordan denne boka er blitt til

Hva skjedde de første krigsdagene?

Hva husker folk fra de første krigsdagene, etter den nazi-tyske invasjonen 9. april 1940? Først og fremst husker de vel hvordan frivillige og innkalte under vanskelige forhold, nesten uten våpen og utstyr mer eller mindre spontant bygde opp en løst sammentømra hær som beit fra seg når høvet bød seg. Nesten uten befall, uten samband og uten kunnskap om hva som skjedde på andre sida av nærmeste åsrygg sloss de mot den fascistiske krigsmaskina.

Det fins et utall historier om kampvillige soldater som hadde gått på sine egne bein gjennom halve landet og stått ansikt til ansikt med døden, og så blei tvunget til å legge ned striden av en stab langt fra kampsonene.

Videre husker folk hvordan all øvrighet raskt ga opp kampen, at regjeringa flykta, og at det som var igjen av øvrighet i landet innleda et intimt politisk og økonomisk samarbeid med tyskerne — faktisk før de siste skudda fra restene av de norske styrkene stilna hen.

Hvorfor blei den væpna motstanden i april og mai så utprega improvisert og spontan? Hvorfor mangla den brukbare våpen, utstyr, befall? Hvorfor kom det så mange overraskende kapitulasjons-

ordrer? Hvorfor blei hele avdelinger overgitt til tyskerne uten kamp? Hvorfor fikk tyske krigsskip passere norske kystfestninger uten at det blei løsna skudd?

Kort sagt: Hvorfor brøt det borgerlige militærapparatet sammen på svært kort tid, om det i det hele tatt kom til oppsetning som en regulær hær?

Den som vil ha svar på slike og liknende spørsmål må grave seg gjennom en mur av omskrivninger og tilsløringer i den borgerlige krigshistoria. Saka er at de som hadde det politiske og militære ansvaret før og under invasjonen *ikke vil vedstå seg det som skjedde*. Regjeringa skylder på militærledelsen, militærledelsen skylder på regjeringa, de partiene som kaller seg sjøl borgerlige skylder på Arbeiderpartiet og omvendt, og attpå til dekker disse forskjellige gruppene hverandre.

Viktig å få fram sannheten

Det er ei viktig oppgave å klargjøre *hva* som skjedde og hvorfor det skjedde og få spredd det dunkle skjæret som har lagt seg over hendingene krigsvåren 1940. Det er mange grunner til det.

Vi er av den oppfatninga at det er sannsynlig at det vil komme et nytt «9. april», at Norge igjen vil bli utsatt for et overfall fra ei imperialistisk stormakt, sånn som korta ligger i verdenssituasjonen i dag, mest trulig fra supermakta Sovjet. Ved å studere hva som skjedde etter angrepet i 1940, kan vi lære en del om hva som kan skje ved et annet angrep, sjøl om vilkåra ikke vil være de samme. Den kunnskapen er det nyttig å ta med seg.

Men en undersøkelse av begivenhetene under invasjonen våren 1940 kan bringe klarhet i andre ting også. Hvorfor er det blitt spredd så tjukk tåke over det regjeringa, militærledelsen, andre myndigheter, næringslivets menn, politikerne osv. osv. foretok seg denne våren? Jo, fordi *kulissene brått blei dratt til side*, en rekke ting sto fram i klart, skarpt lys sånn som det virkelig var. Det som skjedde er avslørende i seg sjøl, og samtidig avslører det også en rekke forhold som ligger forut i tid, det gir tråden som en kan nøste opp for å finne fram ting som skjedde i et langt mindre skarpt lys i åra og tiåra før. Derfor er det lagt så mye arbeid i å omskrive og tilsløre begivenhetene disse månedene.

Boka letter på en flik av sløret

Denne boka er et eksempel på hva som kan komme for dagen hvis en går i gang med å lette på en flik av sløret. Det begynte med et forsøk på å finne svar på hva som lå i alle ryktene som verserer om mangel på brukbare våpen til soldatene som møtte på mobiliseringsstedene etter innkallinga 9. april. Østfold blei valgt som gjenstand for undersøkelsen, for å begrense omfanget slik at det kunne være mulig å komme i dybden.

Etter kort tid brakte undersøkelsene for dagen ikke bare en, men to gåter: 1) Hvorfor var de våpna som blei utlevert faktisk ubrukelige i stort omfang, og 2) Hvorfor var det så få avdelinger som virkelig kom til full oppsetning?

Stille mobilisering og ubrukeliggjøring av våpen

Svaret på den første gåten viste seg å henge sammen med de instruksene som *gjaldt* for oppbevaring av våpen på forsvarrets lagre. Gjeldende instruks gikk ut på at våpna på lagrene *skulle være ubrukeliggjorte*. Stempelfjærer og tennekammen skulle *atskilles* fra våpna — og lagres på trygg avstand fra sjølve våpna! Oppgava for undersøkelsen blei å finne ut hvor *store* problemer dette hadde skapt i det området som var valgt — Østfold, og å få svar på hvorfor instruksene var som den var.

Svaret på den andre gåten viste seg å ligge i den mobiliseringsordren som blei brukt, nemlig *stille mobilisering*, ikke åpen krigsmobilisering. Ved å undersøke mobiliseringsinstruksene, kom det for dagen at stille mobilisering samtidig betydde *delvis mobilisering, ikke full krigsmobilisering*. Oppgava blei å finne ut hva dette hadde ført til for oppsetningene, hvorfor denne formen for mobilisering var valgt, og hva denne typen mobilisering skulle tjene for slags formål i de gjeldende mobiliseringsplanene.

Å skrive historia om igjen

I denne boka finner du svara så langt det har vært mulig å bringe dem på det rene. Prinsippet har vært å ikke gi svar på annet enn det det er mulig å fastslå sikkert. Du vil se at de konklusjonene som er trukket snur den borgerlige krigshistoria opp ned!

Undersøkelsen viser at de historiske framstillingene som militærledelsen og folk som er lojale mot den har lagt fram, ikke holder *som historieskriving*. De *tilslører* fakta og forfalsker historia om seg sjøl. Sånne påstander må sjølsagt *bevises*. Skal det gjøres, kreves det grundighet, mye gransking av kilder, dokumenter, ganske fininnstilte analysemetoder av det materialet som foreligger, kort sagt: nøyaktig bruk av historieforskningens *metoder*.

Ideelt sett behøvde ikke dette å gjøre framstillinga tyngre. Men her beveger vi oss i et historisk terreng der praktisk talt ikke noe av karta som fins stemmer. En må snu og vende på hver opplysning. Det må siteres lange avsnitt av dokumenter på gammaldags språk. Argument for og imot forskjellige forklaringer blir veid opp mot hverandre, sånn at ingen mulige sammenhenger skal gå tapt. Det blir mye bruk av diskusjon om påliteligheten i forskjellige kilder, og mye bruk av noter og kildehenvisninger.

Ikke la deg avskrekke av dette. Gå på med krum hals. Skal arbeidsfolk skaffe seg de kunnskapene de trenger i klassekampen, må vi lese mange bøker som er vanskeligere enn denne.

**Ei bok til:
Om 1814—1905 og
hemmelige avdelinger 1918—1940**

Som du har sett på omslaget av denne boka, er dette del 3 av en serie undersøkelser som har fått tittelen «VÅPEN MOT FOLKET». Del 1 og 2 kommer for seg.

Hvorfor to deler til?

For å forstå hva som lå under de to gåtene fra april 1940, viste det seg at det var nødvendig å gå lenger bakover i historia. To spørsmål krevde svar: 1) Hvorfor var ordninga med ubrukeliggjøring av våpen innført, og når, under hvilke omstendigheter? og 2) Hva var formålet med den typen mobilisering som må ha blitt brukt 9. april — stille og delvis mobilisering?

Den første problemstillinga måtte i første omgang følges bakover til 1. verdenskrig, den andre likeens. Undersøkelsene avdekket et system med *hemmelige styrker* og «forebyggende tiltak» mot «ondsindede», opprørske arbeidere. Undersøkelsen viste også at bak «nedskjæringene» av militærutgiftene som regjeringa Nygaardsvold, DNA, er blitt så kjent for, skjuler det seg ei opprustning og effektivisering av det hemmelige apparatet, som skulle rettes *innover*, mot arbeiderklassen og folket!

Det som det var mulig å få fram i dagen om disse tinga, kommer i del 2 av denne undersøkelsen. «Stille mobilisering», boka du har begynt på nå, er del 3. Del 2 blir utgitt i ei egen bok, sammen med en del som behandler spørsmål som ligger enda en perioden foran i tid nemlig tidsrommet 1814 til 1905. Den delen forteller for det ene en del av historia om hvordan militærapparatet blei forberedt brukt og brukt mot folket i forrige århundre. For det andre forteller den hvordan det borgerlige militærvesenet *undergravde* den nasjonale kampen, både i 1814 og 1905.

Til sammen er dette sjølsagt ikke noen helhetlig historie om det norske militærapparatet. Men det

materialet som er trukket fram er typisk og karakteristisk, og gir et historisk korrekt bilde. Det gir et rikelig grunnlag for å kunne belyse det norske militærapparatets *klassekarakter* gjennom over hundre år med borgerlig diktatur.

Om kildene som er brukt

Hovedkildene til bøkene er materiale fra forskjellige militære arkiver. Svært lite av dette materialet er tidligere offentliggjort, sjøl om noe av det har vært tilgjengelig i ikke-publisert forskningsmateriale (se notene for nærmere kildehenvisninger). Det er viktig å være klar over årsakene til at vi ofte reiser flere spørsmål enn vi svarer på. Det henger sammen med kildene. Flere av de militære arkivene, spesielt generalstabens arkiv fra mellomkrigstida har vært svært vanskelig tilgjengelig. Særlig tyskernes behandling av arkivet under krigen har skapt rot i journaler og saksmapper, dermed har mulighetene for å leite seg fram etter arkivets egne nøkler ofte vært små.

Vi har ikke sett noen grunn til i detalj å angi *hvor* i arkivene forskjellig materiale er henta fra, det har heller ingen interesse for den vanlige leseren. Hvis du derimot har spesielt behov for å arbeide med disse kildene, så vil vi sjølsagt hjelpe det vi kan. Da er det bare å skrive til forlaget.

Når det gjelder spesielt denne boka, så har de viktigste kildene vært de stridsrapportene som offiserene leverte inn under og rett etter krigen. Disse rapportene er i dag samla i Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, militærvesenets eget «histo-

riske institutt» (FKA). FKA har på bakgrunn av bl.a. disse rapportene samt på bakgrunn av det materialet som den militære undersøkelseskommissjonen samla inn, utgitt en serie bøker kalt «Krigen i Norge i 1940». Denne serien behandler i detalj operasjonene i hele landet i 1940, og er i dag ikke til å komme utenom for de som er interessert i krigen. Den boka som behandler Østfold heter «Operasjonene i Østfold» og som forfatter står oberst W. Faye. Vi polemiserer mye mot denne boka, men skriver da for enkelhets skyld gjerne «FKAs framstilling» eller lignende.

En rekke intervjuer og samtaler med folk som deltok i 1940 er også kilder til dette bindet uten at vi nevner navn: ingen nevnt ingen glemt.

Utover disse kildene har vi brukt en rekke kilder både om spesielle forhold og av almen historisk og politisk karakter. Av dette materialet har vi lagd en liste over trykte og utrykte verker. Meningen med lista er å gi en viss veiledning til folk som på egen hand vil lese mer. Lista er ikke fullstendig verken for dette bindet, og i enda mindre grad for de to første, og vi har ikke sett oss tid til å skille reaksjonært (det meste) fra resten.

Ellers finner du kart, illustrasjoner, tekstbilag bak i boka. Foran i boka er det satt opp ei liste over forkortelser som er brukt i teksten og notene.

Ottar Strømme
Oslo, september 1977

Enkelte forkortelser og begreper jeg har brukt

NK	— nestkommanderende
HOK	— Hærens overkommando
KG	— kommanderende general
KA	— kommanderende admiral
Genst.	— generalstaben
DK	— distriktskommando
ØK	— øverstkommanderende
FD	— forsvarsdepartementet
Jus.dep	— justis- (og politi-) departementet
Div.	— divisjon
Brig.	— brigade
Reg.	— regiment
Bat.	— bataljon
Kp.	— kompani
Esk.	— eskvadron
Btt.	— batteri
FF	— Fossumstrøkets festning
IR 1	— Infanteriregiment nr. 1
AR 1	— Artilleriregiment nr. 1
DR 1	— Dragonregiment nr. 1
I/IR 1	— 1. bataljon av Infanteriregiment nr. 1
Kp. 5/IR 1	— 5. kompani av Infanteriregiment nr. 1
Landv. kp	— landevernskompani
Sankp.	— sanitetskompani
mot.art.	— motorisert artilleri
MG	— maskingevær
Mitr.	— mitraljøse
gen. maj.	— generalmajor
ob.	— oberst
obltn.	— oberstløytnant
maj.	— major
sersj.	— sersjant
vpl. sersj.	— vernepliktig sersjant

- FDs arkiv — forsvarsdepartementets arkiv
 GS arkiv — generalstabens arkiv
 HOKs arkiv — Hærens overkommandos arkiv
 RA — Riksarkivet
- UK — undersøkelseskommissjonen. Brukt om den sivile undersøkelseskommissjonen av 1945.
- DMU — Den militære undersøkelseskommissjonen av 1946.
- FKA — Forsvarets krigshistoriske avdeling.
- tren — Materiell til transport av forsyning av ammunisjon, proviant o.l.
- haubits — krumbaneskyts som pga lav utgangshastighet og kort rør kan skyte granater med stor vekt og dermed stor sprengvirkning. Haubitsen supplerer kanonen, som pga sin store utgangshastighet og lengre løp, ikke kan avlevere granater med så stor sprengkraft (flatbaneskyts). Haubitsen egner seg derfor spesielt godt til sterkt indirekte skytning, med steil skuddvinkel.
- karabin — gevær med spesielt kort løp og lav vekt.
- tennstempel — den delen i sluttstykket/kilemekanismen som setter av patronens drivladning ved å slå mot fenghetta.
- stempelfjær — fjær som spennes ved at tennstempelet føres bakover i sluttstykket. Når avtrekkeren trekkes inn, løsgjøres tennstempelet og føres med stor kraft fram av stempelfjæra.

kile

— for grovere skyts enn håndvåpen og mitraljøse vanligvis betegnelsen på den delen som tilsvarer sluttstykket, altså den delen som lukker kammeret i bakkant. Tennstempel og stempelfjær er montert sentralt i kilen, og blir automatisk spent ved at kilemekanismen åpnes.

«Uten forbindelse med forsvarets ledelse i distriktet, uten forbindelse med landets ledelse, og efter de av de før voterte gitte opplysninger, som jeg i det vesentlige slutter meg til, finner jeg å tjene mitt land best ved å stemme for den av landskjente menn offentliggjorte anmodning om å oppgi kampen.»

Kaptein Hektoens begrunnelse i den protokollførte kapitulasjonsbeslutninga av Høytorp forts offiserer, 14/4—1940.

Første kapittel:

Den andre verdenskrigen kommer til Norge

Det var ikke mange i Norge som vinteren 1940 *visste* at landet ville bli okkupert om få dager! Noen flere *forsto* at landet kunne bli krigsskueplass. Mange var *redde* for at det kunne skje. Bare en grundig analyse av den politiske situasjonen i Norge åra 1939—40 kan svare på hvordan et helt folk svedde i uvissa på denne måten. I dag kan vi se på disse førkrigsåra med bakgrunn i hele den andre verdenskrigens forløp, og kan slå fast det udiskutable, historiske faktum at Norge nødvendigvis måtte bli trukket inn i krigen. De stridende imperialistmaktene var hver for seg nødt til å bruke norsk territorium, enten det norske folket ville det eller ei.

Fem års sosialdemokratisk «arbeiderstyre» hadde sløva arbeiderklassen. Sosialdemokratene hadde hylla arbeiderklassen inn i en rosenrød tåkedis full av pasifisme og illusjoner om at landet hadde et slags «forsvar». Denne løgna brukte Arbeiderpartiet og regjeringa under Finlandskrigen for å valse kommunistene ned og øke militærbevilgningene. Det er riktig at Arbeiderpartiet forberedte krig. *Men hvilken krig?* Sammen med resten av borgerskapet forberedte de krig mot det sosialistiske Sovjetunionen. Derfor rusta de opp,

derfor mobiliserte de i Nord-Norge. Derfor overførte de militært personell til Nord-Norge, derfor støtta de Finland og ville knuse NKP.

De lurte seg sjøl. To angrep var i gang 8. april om kvelden. Ett sør fra Tyskland, ett vest fra England. Men på grensa mot Sovjet var alt rolig, og rolig skulle det fortsette å være til langt ut på sommeren året etter. Da begynte angrepet, men også denne gangen den motsatte veien.

Dette kapitlet skal ta for seg hvordan den internasjonale og nasjonale situasjonen utvikla seg rett før krigen. Det viktigste for oss er å vise hvordan de indre militære disposisjonene bidro på sin måte til å legge landet åpent militært for den tyske imperialismen. I en kort framstilling av kampene viser vi hvordan politikken til regjeringa og den militære ledelsen undergravde kampen mot den tyske krigsmaskina.

Spillet om Finland

30. november 1939 begynte «Vinterkrigen» mellom Sovjet og Finland, den siste av de innledende krigene før storkrigen. Bakgrunnen for krigen var krava Sovjet stilte Finland. De gikk ut på finsk evakuering av tre landområder og bytte med et sovjetisk område som var langt større. Hovedsaka i det sovjetiske kravet var at grensa skulle skyves lenger vekk fra Leningrad.

Finland hadde helt siden den tyske invasjonen for å knuse revolusjonen i 1918 hatt et nært forhold til Tyskland. Hitler-regimet utvikla kontakten til å omfatte et tysk-finsk samarbeid om det

finske forsvaret mot Sovjet. Fra 1938 skjedde dette helt i offisielle former. Et resultat av dette var den såkalte «Mannerheim-linja» over Det karelske neset, et forsvarsverk som blant annet besto av artilleristillinger som kunne legge sjølve Leningrad-sentrum under ild. Dette kunne ikke Sovjet akseptere. Sovjet ønska også å få kontroll over steder som var blitt brukt av engelskmennene i 1918 som utgangspunkt for torpedobåtangrep inne på havna i Leningrad, dette hadde kosta de revolusjonære Østersjø-besetningene mange liv.

Krigen i Finland kom som manna fra himmelen for herskerklassene i Vest-Europa. Borgerkrigen i Spania hadde vart i tre år, og de tyske, spanske og italienske fascistene hadde fått fare fram som de ville, uten reaksjoner fra «demokratiene» i vesten. I land etter land hadde de borgerlige regjeringene, også de sosialdemokratiske, lagt hindringer i veien for hjelpearbeid til republikken. Det eneste landet som hadde støtta republikken var Sovjet. Da de fascistiske styrkene brøt igjennom i 1939 var det på grunn av de tyske, italienske og afrikanske hjelpetroppene.

Da restene av de internasjonale brigadene og de spanske styrkene tok seg over til Frankrike, blei de møtt med fengsel og internering. I Norge blei de frivillige som hadde deltatt på republikkens side, arrestert av regjeringa Nygaardsvold ved ankomsten til Oslo.

Vestmaktene sveik ikke bare Spania, men også Østerrike, Tsjekkoslovakia og Polen, som i rask rekkefølge blei de neste ofra for den tyske nazistiske ekspansjonen. Dette var bakgrunnen for at vestmaktene greip inn i den nye situasjonen begjærlig.

Sovjets politikk hadde vært klar i mange år. Sovjet hadde arbeidd systematisk for å opprette en enhetsfront mot fascismen, både i de enkelte landa og mellom de vesteuropeiske landa. Sovjet kunne bare betrakte den tyske oppbygginga i Finland, og det tysk-finske militære samarbeidet på én måte; forberedelser til en framskutt nazistisk nord-flanke, bare få kilometer fra et av de viktigste befolkningssentrene og industri-kompleksene i Sovjet-samveldet.

Sovjet hadde gjentatte ganger vendt seg til landa i Vest-Europa med forslag om allianser og garantiavtaler mot Tyskland, men hadde blitt avvist like mange ganger.² I England hadde den sovjetiske ambassadøren bare møtt forståelse hos kretsen rundt Churchill. Statsminister Chamberlain og utenriksministeren Lord Halifax sto fram med en skarp anti-sovjetisk politikk. Chamberlain-regjeringa sto for en avspenningspolitikk overfor Tyskland. På tross av det skammelige Münchenforliket og krigserklæringa etter det tyske angrepet på Polen 1. september 1939, fikk den fortsatt beholde initiativet i England. Grunnen var at de endelige frontlinjene ikke var lagt opp. Den franske og engelske herskerklassen hadde ikke gitt opp det gamle prosjektet sitt om å vende mot-sigelsene mellom de imperialistiske stormaktene om til en felles krig mot Sovjet. Finlandskrigen var den siste sjansen de hadde for å kunne ro en slik allianse i land. Derfor hvilte våpna på vestfronten. I amerikansk presse fikk «krigen» i vest tilnavnet «The Phoney War», «Den rare krigen» — en treffende betegnelse for situasjonen.

Fra finsk og gresk side blei det agitert for at landa i Norden skulle angripe Sovjet fra nord, og lan-

da i sør, spesielt Romania og Tyrkia, skulle angripe fra sør. I engelsk og fransk militær ledelse blei det diskutert to planer: Angripe de sovjetiske oljeanlegga i Kaukasus i sør, og fra nord okkupere deler av Norge og Sverige som base for et ekspedisjonskorps til Finland. Samtidig la de allierte regjeringene et sterkt press på regjeringene i Norge og Sverige for at de skulle engasjere seg sterkest mulig på finsk side.

I Norge blei resultatet en voldsom anti-sovjetisk og anti-kommunistisk bølge. Sosialdemokrater, høyrefolk og fascister satte i gang et indrepolitisk felttog under parola: «Vekk med kommunismen». Dominerende og innflytelsesrike talsmenn for ofiserskorpset, som general Aavatsmark og admiral Rolfsen krevde krig mot Sovjet. Borgerpressa hylte over seg med krav om mobilisering og arrestasjoner av kommunister. Det begynte å gå rykter om at kommunistene planla statskupp for å opprette ei norsk «Kuusinen-regjering». Den tyske sendemannen kunne melde fornøyd hjem at det var ei allmenn stemning mot bolsjevismen og «den sovjetiske imperialismen», og at regjeringa hadde gjort «tiltak» mot forsøk på undergraving.

Planen om en all-europeisk front mot Sovjet stamma fra tida rett etter første verdenskrigen. Den tyske og engelske generalstaben hadde kontakta hverandre om slike planer. I Tyskland blei planene vurdert med skepsis i slutten av tredveåra. Det var ikke *Sovjet* som stengte Tyskland ute fra Afrika, som hadde dominans over industri og handel i Vest-Europa, som hadde et verdensomspennende imperium som låste Tyskland inne i Nord-Europa. Kampen mellom engelske (og de franske) og tyske økonomiske interesser skjerpa

seg på alle områder, fordi begge landa var avhengig av en stadig ekspansjon ut over grensene sine. Det var den *engelske* flåten den tyske flåteplanen tok peiling på å kunne hamle opp med først og fremst, ikke den sovjetiske.³

På den andre sida var neppe noen i den tyske militære ledelsen i tvil om at de tyske stridsvognene før eller seinere ville rulle mot øst. Men ei anna sak var om England skulle få sko seg på dette. Hitler ville ikke la armeene sine forblø i Sovjet, bare for, i neste omgang, å stå overfor en uthvilt fransk-engelsk styrke. Dessuten ønska ikke den tyske militære ledelsen krig så tidlig som 1939. Den engelske krigserklæringa kom som en overraskelse på den tyske militære ledelsen etter invasjonen i Polen. Den tyske marinen ville ikke ha krig med England før 1944, helst 1946/47 om mulig. Det siste årstallet var det året flåteplanen skulle bli fullført.

Denne tyske vaklinga i taktikken var det Sovjet klarte å utnytte i og med ikke-angrepspakta mellom Sovjet og Tyskland høsten 1939. Dermed blei det umulig for vestmaktene å få med seg Tyskland på et all-europeisk korstog mot Sovjet. Slik blei denne første fasen av verdenskrigen en krig mellom den engelske/franske imperialismen og den tyske imperialismen.

Fram til våren 1940 hadde ikke denne første fasen ført til noen krig med våpen på vest-europeisk jord. Det allierte spillet for å «utvide» Finlandskrigen var et forsøk på å få denne fasen til å gå over i en fase nummer *to* hvor øst-fronten og ikke vest-fronten skulle bli den første krigsskueplassen.

I dette intrigante stormaktsspillet spilte den

sosialdemokratiske regjeringa Nygaardsvold lydig sin rolle. Mens den norske «nøytraliteten» i Spania-krigen betydde forbud mot frivillige så tillot «nøytraliteten» i Finlandskrigen at en general utafor tjenesten var sjef for et «uoffisielt» vervingskontor. I Nord-Norge mobiliserte regjeringa avdelinger fra 6. divisjon for å passe på grensa mot øst. Toppen av kransekaka var at regjeringa sendte nazisten Jonas Lie til Kirkenes (i egenskap av sjef for utrykningspolitiet). Han skulle overvåke og stoppe «kommunistisk kupp-forsøk» i Øst-Finnmark, i samarbeid med 6. divisjons stab. Sverre Hartmann har gitt en bra dokumentasjon av den militære opptrappinga mot kommunistene og mot Sovjet i boka «Søkelys på 1940». Vi skal derfor ikke komme nærmere inn på dette her.

Et eksempel: Hvordan styrkinga av Finnmark svekka Østfold

Den 1. september 1939 erklærte regjeringa nøytralitet i krigen mellom Tyskland og Polen, og to dager seinere også i den erklærte krigen mellom England, Frankrike og Tyskland. I tilknytning til krigsutbruddet mobiliserte regjeringa spredte infanteriavdelinger rundt i Sør-Norge, men ingenting i Nord-Norge. Det blei også satt opp noe artilleri på Sørlandet. Marinen blei mobilisert med det som fantes av brukbart utstyr. Flyvåpnet og Luftvernet blei også mobilisert i sin helhet.

Så kom oktober og med den skjerpinga i forholdet mellom Finland og Sovjet. Kort tid etter

førte dette til krig. Like før krigsutbruddet var to bataljoner og noen mindre avdelinger satt opp: seinere føyde de til flere bataljoner og avdelinger. Den 10. januar blei 6. brigadekommando satt opp. I begynnelsen av april var det satt opp rundt 7 000 mann i Nord-Norge, mer enn 6. brigade.⁴

Enkelte andre avdelinger blei i løpet av vinteren satt opp andre steder i landet. Men antallet mannskap nådde likefullt ikke det som aleine var satt opp i nord. Dette var altså konsekvensen av den anti-sovjetiske og anti-kommunistiske bølgen som blei skapt under Finlandskrigen.

Utslaget kom ikke bare i de faktiske oppsetningene. Det blei også foretatt endringer i oppsetningsplanene ved overføringer av personell til Nord-Norge. Det blei bestemt å styrke artillerioppsetningene i nord. Dette skulle få viktige konsekvenser under felttoget i april.

Den eneste måten å styrke oppsetningene i nord på, var ved å svekke planlagte oppsetninger andre steder. I dette tilfellet det motoriserte artilleriet på Fossumstrøkets festning i Østfold. Dette skal vi behandle grundigere i tilknytning til krigen i Østfold. Etter forslag fra generalinspektøren for artilleriet bestemte kommanderende general den 19/1—1940 at sjefen for den 12 cm haubitsbataljonen for mobiliseringsterminen 1940 skulle overføres til 6. divisjon.⁵ Det betydde at det viktigste skytset i Sør-Norge mista sin sjef, og at en ny og uerfaren måtte overta. Enda viktigere var det at hele befalet ved 3. batteriet til 10,5 cm bataljonen blei overført til 6. divisjon. Resultatet blei at 3. batteriet i sin helhet blei sløyfa før 1940. Da krigen kom, ikke til Øst-Finnmark, men bl.a. til Østfold, lyktes det ikke å få dette viktige ar-

tilleriet i kampdyktig stand. Men mer om det seinere.

Krigen *kom* til Nord-Norge den 9. april, men den kom som kjent sørfra. Da de tyske styrkene angrep Narvik, var sjefen for 6. divisjon, general Fleischer, og staben hans i Finnmark og forberedte krigen mot Sovjet. Slik fikk nazisten oberst Konrad Sundlo, sjefen for IR 15 i Narvik, fritt spillerom til å overgi seg og styrkene sine til sin tyske kollega, general Dietl — *uten kamp*.

Artilleriet som blei sendt til Finland

Mot slutten av desember 1939 kom Norges forhold til Sovjet inn i ei alvorlig krise. Det skyldtes først og fremst at England og Frankrike leverte noter til den norske regjeringa der de trua med å føre krigen over norsk jord og forlangte fri gjennommarsj til Finland. For det andre skyldtes det at agitasjonen for krig mot Sovjet blei trappa sterkt opp i Norge. Den sovjetiske sendemannen leverte ei note som advarte mot hjelp til Finland, og ba om ei forklaring på den voldsomme anti-sovjetiske kampanja i landet. I svarnoten fra regjeringa kan vi bl.a. lese:⁶

«Norske myndigheter har absolutt ikke medvirket til å opprette organisasjoner og vervingskomiteer her i landet for deltagelse i krigen i Finland. Heller ikke har norske myndigheter medvirket til å sende våpen eller militære utrustninger til Finland...»

Vi skal ikke gå nærmere inn på noten, som er spekket med halvsannheter og løgner. Viktigst i denne sammenhengen er det synspunktet som sitatet presiserer: *Ingen norsk militærhjelp til Finland.*

Undersøkelseskommissjonen* dokumenterer i sin behandling av utenrikspolitikken før 9. april at dette var det offisielle norske standpunktet under hele krigen. Statsministeren formulerte seg slik i begynnelsen av januar:⁷

«...statsministeren (svara) at på privat veg måtte Finland få all mogeleg hjelp, men staten kunne ikkje la Finland få våpen og ammunisjon av lagra sine, både fordi vi måtte akta oss for alt som kunne gje Russland noko påskot til åtak på oss, og fordi vi ikkje hadde meir enn det vi trong sjølve...»

At regjeringa Nygaardsvold ikke sendte våpen til Finland slik den svenske regjeringa gjorde, er for ettertida blitt oppfatta som et uttrykk for ei aktiv vilje til å opprettholde nøytraliteten. Historikere som professor Magne Skodvin ved Universitetet i Oslo har gjentatte ganger hevda dette synet på den norske nøytraliteten i Finlandskrigen, slik at det har blitt en «sannhet»: ...«Finland kunne (ikkje) få våpen og ammunisjon av statens lager...»⁸

Sannheten er imidlertid en helt annen. Allerede så tidlig som 20. desember hadde generalfelttøymesteren henvendt seg til forsvarsministeren (Nygaardsvold hadde overtatt denne stillinga fordi Monsen var sjuk) og bedt om samtykke til at det

* Den sivile undersøkelseskommissjonen av 1945.

blei gitt eksporttillatelse for våpenteknisk materiell til Finland:⁹

«...Under de nåværende ekstraordinære forhold er spørsmålet om eksport av våpenteknisk materiell til den finske stat blitt aktuelt.»

Henvendelsen gjaldt i første omgang 7,62 mm geværammunisjon. Om denne tillatelsen blei gitt, og om denne ammunisjonen blei sendt kan vi ikke si ut fra materialet vårt. Men en tillatelse må ha blitt gitt rundt årsskiftet. Rundt en måned seinere blei nemlig ei artilleribeholdning tilsvarende beholdninga til en bataljon lasta på toget og sendt østover.

Kvitteringa og avleveringsoppgava fra Hovedarsenalet i Oslo viser at det den 19. februar blei sendt 12 stk. komplette 7,5 cm feltkanoner av typen L/31 Reinische, 12 stk. ammunisjonsvogner med tilbehør og 12 spenn seletøy, alt pakka etter de norske feltutrustningsplanene. Med sendinga fulgte også 1 200 brisant granatkardesker, dette blei seinere supplert med ytterligere 10 800 skudd.¹⁰

Det står ikke i klartekst at skytset skal til Finland, men andre muligheter fins ikke. Forsendelsen var strengt hemmligholdt. For sikkerhets skyld blei den plassert med adresse til våpenfabrikken Bofors i Sverige. Derfra skulle den videreformidles til en ukjent mottaker via en annen adresse i Boden, Nord-Sverige. Det går også fram av en oversikt fra generalinspektøren for artilleriet at det er snakk om Finland. Den 24/2 oversendte generalfelttøymesteren melding om forsendelsen til kommanderende general:¹¹

«Til Kommanderende General.

Forsendelse av kanonmateriell.

Hoslagt fremsendes gjenpart av avleveringsoppgave for det materiell som den 19. ds ble sendt under adresse A/B Bofors, Sverige for videreforsendelse til Tygmästaren Boden.

10 stk. 7,5 cm feltkanoner med tilbehør, samt 12 stk. ammunisjonsvogner og 12 spenn seletøy er avlevert fra Feltartilleriregiment nr. 2, og 2 stk. 7,5 cm feltkanoner m/tilbehør fra Feltartilleriregiment nr. 1. Ammunisjonen er kommet fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker.

Johs. Ravensborg (sign)»

Før materiellet blei sendt hadde generalinspektøren for artilleriet latt utarbeide en oversikt over beholdninga av 7,5 cm skyts i forhold til de forberedte oppsettingene ved mobilisering.¹² Med et mobiliseringsbehov på 92 stk., en reserve på 14 stk. og en samla beholdning på 138 stk. ga det et «overskudd» på 32 stk. Dette antallet var i virkeligheten altfor stort fordi 16 stk. var under omgjøring og følgelig ikke brukbare på kort varsel. Oversikten konkluderte med at:

«Da vi får 12 berghaubitser ferdig til våpenøvelsene 1940, vil overskuddet fra 1/7 1940 bli 44 stk. 7,5 *Rheinische*.

Ammunisjon.

Overskudd på ammunisjon has bare hva angår *brisantgranatkardesker* som nå er gått

ut av feltutrustningsplanene. Det has ialt ca. 70 000 skudd.

Brisantgranatkardesker er et meget virkningsfullt prosjektil, og selv om det ikke lenger oppføres i feltutrustningsplanen bør vi — så lenge vi har for knapp ammunisjonsbeholdning i det hele tatt— ikke avstå fra mer enn 12 à 15 000 skudd.

Når det er anført at vi har 32 stk. 7,5 cm feltkanoner i «*overskudd*» så er det å forstå i forhold til de for tiden planlagte sparsomme oppsetninger. Kommer vi selv i krig kan det hos oss — som nå hos finnene — bli spørsmål om å nytte alt vi har til reserveoppsetninger under krigen og til erstatning av tap av kanoner. Overskuddet er derfor nærmest å anse som en «*reserve*». Mer enn 12 kanoner bør iallefall ikke avståes.»

Artilleriforsendelsen viser at Norge sendte våpen og ammunisjon fra statlige lagre. At dette var et brudd på nøytralitetspolitikken er klart nok. Det ser også ut til at saka er blitt behandla med den største diskresjon, og at minst mulig er blitt skrevet om det i den interne korrespondansen. Forsvarsdepartementets 2. kontor, som vanligvis behandla saker av denne typen, har ingen papirer om saka. Derfor er det ikke mulig å finne ut hvilken instans/personer som har godkjent forsendelsen. Derimot gikk det ei liknende, om enn mindre alvorlig sak gjennom kontoret noen dager seinere: Ei godkjenning fra den nyutnevnte forsvarsministeren Ljungberg av salg av maskingevær til den finske legasjonen via mellommenn.¹³

Sammen med frivillige, menige som offiserer (på tross av at regjeringa hevda at offiserer ikke fikk dra eller dro), med annet materiell og forsyninger, med en halv-offentlig verveorganisasjon, bekrefter dette bildet av regjeringa Nygaardsvold som sterkt anti-sovjetisk. Dette bildet blei enda mer forsterka da regjeringa utnevnte ny forsvarsminister, som følge av Monsens langvarige sjukdom. Valget falt på en oberst i infanteriet, sjefen for Østfold Infanteriregiment nr.1 (IR 1), Birger Ljungberg.

Obersten hadde tidligere gjort seg kjent politisk i spesielt én sammenheng; nemlig som «norsk» representant i den såkalte internasjonale «non-intervensjonskomiteen» under den spanske borgerkrigen. I denne komiteen hadde den kommende forsvarsministeren arbeidd aktivt sammen med likesinnede fra hele Europa, for at ingen stater skulle hjelpe den spanske republikken sin kamp mot fascismen. Valget av Ljungberg var å rekke ei åpen hand til den pro-tyske delen av officerskorpset.

En av de viktigste svakhetene ved de avdelingene som tross alt kom til oppsetting etter angrepet i Sør-Norge, var den nesten totale mangelen på tyngre våpen, spesielt på artilleri. I dette kapitlet er det vist hvordan artilleriet var blitt vesentlig svekka alt før angrepet på grunn av den direkte hjelpa til Finland, delvis også på grunn av krigsforberedelsene mot Sovjet i Nord-Norge. Disse to eksemplene er vel og merke valgt fordi de angår avdelinger som vi skal følge gjennom krigen i Østfold i de neste kapitlene. Videre undersøkelser vil sannsynligvis vise at vi bare står ved begynnelsen av avsløringene av hvordan borgerskapet og of-

fiserskorpset spilte med den militære beredskapen før krigen, på denne og tilsvarende måter.

Så kom angrepet.

Da Finlandskrigen slutta i midten av mars, måtte vestmaktene legge om planene sine. Etter at Finland hadde inngått en fredsavtale med Sovjet som var svært fordelaktig for finnene, hadde det ikke lenger noen mening «å komme det heroiske Finland» til unnsetning. Slik brast også det siste håpet om å få til en storfront mot Sovjet, og den virkelige karakteren av krigen kom klarere fram enn før: De imperialistiske blokkene sto mot hverandre i en uforsonlig kamp. Etter Finlandsfreden var grunnlaget lagt for at den første fasen i krigen ville bli utkjempa på vestfronten.

Stormaktene hadde hatt okkupasjon av Norge med i planene sine i flere måneder alt. Finlandsfreden kom ikke til å endre noe på denne målsettinga. Tyskland trengte marinebaser i Norge for å ødelegge de engelske forsyningslinjene på en planmessig måte. England måtte ha kontroll over Norge for å stenge av Nordsjøen og få kort vei til de danske stredene og Østersjøen. For begge stormaktsgruppene var det viktig å få kontroll over Kirunamalmen, som blei frakta blant annet over Narvik. Ikke minst var det av avgjørende betydning for begge at den andre ville sette seg fast i landet. Lord Hankey; medlem at det engelske krigskabinettet, sammenlikna planene slik:

«...fra begynnelsen av planlegginga fram til den tyske invasjonen holdt Storbritannia og

Tyskland stort sett følge i sine planer og forberedelser. Storbritannia starta faktisk med planlegginga litt tidligere... begge planene blei satt ut i livet omtrent samtidig, Storbritannia lå 24 timer foran i denne såkalte aggresjonshandlinga, hvis et slikt ord i det hele tatt kan brukes på noen av partene...»¹⁴

De engelske troppene var allerede innskippa da admiraliteten fikk beskjed om at den tyske invasjonsflåten var i sjøen. Den kryssereskadren som skulle frakte det engelske ekspedisjonskorpset fikk omgående ordre om å sette troppene i land og å slutte seg til «Home Fleet» i et forsøk på å avskjære og ødelegge den tyske flåten i sjøen.

Men den tyske flåten kom gjennom de britiske sperretiltaka og utmanøvrerte den langt større hjemmeflåten i en av historias dristigste sjømilitære operasjoner. Takket være et nesten absolutt luftherredømme fra nyerobra flyplasser på Jylland, og en konsentrert og hensynsløs innsats av de relativt små og begrensa stridskreftene som var til rådighet, klarte de tyske troppene å etablere og sikre bruhoder i Oslo, Kristiansand, Egersund, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik etter planene. Alvorlig motstand fra norske styrker møtte de bare fra Oscarsborg i Drøbaksundet og i Kristiansandsfjorden fra Odderøya festning. De viktige flyplassene Fornebu og Sola blei erobra ved den første bruken av fallskjermsoldater i krigshistoria.

De allierte var tatt ved nesa. Planene deres om okkupasjon av den norske vestkysten kom med en gang i et annet lys. Nå ville de ikke bli møtt av den norske nøytralitetsvakta, men av tyske elite-

tropper. De allierte omvurderte planene sine og som mottrekk kom alternativet med å konsentrere alle styrkene som var tenkt brukt mot Sør-Norge, i et forsøk på å erobre *Trondheim*. Men de militære lederne nølte, og tida gikk. Tyskerne var i mellomtida i full gang med å overføre annen bølge av troppene. Bruhodene blei sterkere og sterkere. I løpet av få dager ville den første bølgen på rundt 8 500 mann være mer enn tidobla. Redselen for de norske sjøfrontkanonene på Agdenes befestninger blei for sterk, de allierte omvurderte planene sine nok en gang. Målet var fortsatt å etablere en alliert base i Trøndelagsområdet, men nå skulle det ikke gjøres gjennom et frontalangrep inn Trondheimsfjorden som kunne sette hele «Home Fleet» på spill. Planen var å avskjære de tyske styrkene i Trondheim gjennom en knipetangsmanøver fra Namsos og Åndalsnes, og deretter angripe sørover gjennom Gudbrandsdalen mot den tyske hovedbasen i Oslo-området. I Nord-Norge nølte også de allierte militære lederne. Etter ei tid kom angrepet mot Narvik i stand, med utgangspunkt i Troms innland, i stedet for et frontalangrep på de relativt svake tyske bergtroppene som hadde forskansa seg i byen.

Det tyske angrepet var vel avbalansert etter den motstanden de regna med å møte fra den norske krigsmakta. Operasjonsordren understreka klart at fredelig besettelse skulle være hovedregelen:¹⁵

«Føreren og øverste sjef for krigsmakten har gitt ordre om å treffe alle nødvendige forføyninger for å besette Norge med deler av krigsmakten.

De styrker som settes inn for dette øye-

med, skal gjøres så svake som mulig under hensyn til vår militærpolitiske styrke i forhold til dette land. Deres tallmessige svakhet må bli oppveiet gjennom dristig handling og overraskende utførelse.

Det skal som regel strebes etter å gi foretaket karakteren av en fredelig besettelse, som har som mål en væpnet beskyttelse av Norges Nøytralitet. I begynnelsen av besettelsen skal det fremsettes krav overfor regjeringen overensstemmende hermed.

Flåte- og luftdemonstrasjoner skal i påkommende tilfelle gi det nødvendige ettertrykk.

Hvis det likevel gjøres motstand, skal denne brytes hardt og hurtig ved innsats av alle militære midler.»

Det blei klart pekt på faren for lokal motstand på grunn av folkets fiendtlige holdning:

«På grunn av den til dels utpregede fiendtlige innstilling hos den norske befolkning må man også i tilfelle ... (fredelig besettelse) ... regne med muligheten av lokal motstand, og tilstedeværelsen av tallrike engelske agenter.»

Operasjonsordren framheva også det militærpolitiske grunnlaget for at en slik fredelig besettelse skulle bli mulig, nemlig at nøkkelledet i den norske krigsmakta — offiserskorpset — blei nøytralisert:

«Ved sikker og energisk opptreden skal man også ved hevdelsen av de nødvendige krav

iakttatt formen for en fredelig besettelse. Den norske forsvarsmakts berettigede æresfølelse skal bli skånet, så meget mer som det er å håpe at vi kan vinne for oss det norske officerskorps ved taktfull opptreden (f.eks. la alle håndvåpen beholdes, det norske flagg skal være oppe, komme overens med underbringelse osv.)»

Etter å ha etablert hovedbase i Oslo, sto den tyske krigsmakta overfor følgende situasjon: De viktigste mobiliseringssentrene for den norske hæren var tatt, med omfattende våpenholdninger og ammunisjon. Likevel var det i ferd med å oppstå isolerte oppsetninger av norske soldater i det indre av landet, stort sett utstyrt med håndvåpen. Dette fiendtlige innlandet med spredte og dårlige kommunikasjoner sperret av og isolerte de tyske brudene inne i byene. Viktigst var det at Trondheim bare kunne nåes med fly. Å knytte Trondheim til Oslo over land var forutsetninga for å kunne overføre forsterkninger med tungt utstyr nordover. Å erobre denne forbindelseslinja blei følgelig oppgave nummer én. Alle krefter blei satt inn for å løse den.

I mellomtida hadde de allierte landsatt styrkene sine i Troms, Namsos og Romsdal. Engelske styrker rykka inn i Gudbrandsdalen og Namdalen for å begynne offensiven mot Trondheim.

De spredte norske motstandsgruppene i det indre av Sør-Norge kom i ei vanskelig stilling. Dels blei de kommandert til å overgi seg av befalet etter at den militære toppledelsen anbefalte kapitulasjon, dels blei de tvunget inn i en taktisk og strategisk forsvarsplan som gjorde det umulig å unngå

nederlag på relativt kort sikt. Kommanderende general Laake var gitt avskjed som ansvarlig for overkommandoens kapitulasjonsanbefaling. Oberst Ruge blei i stedet utnevnt til ny kommanderende general. Ruge var blitt lova engelsk hjelp. Han blei mannen som kjempa gjennom det de allierte krevde: At norske styrker satsa alle kreftene sine på å hindre at tyskerne skulle klare å knytte ei forbindelseslinje mellom Oslo og Trondheim. Dermed oppnådde de allierte to ting: For det første at den norske motstandskampen underordna seg de planene som den allierte overkommandoen streka opp, og tok støytten for de allierte styrkene. For det andre førte denne strategien til *et være eller ikke være* for den norske, militære motstandskampen om de allierte styrkene tapte eller vant på kort sikt.

For de norske styrkene var denne strategien katastrofal. Tapte de kampene i Gudbrandsdalen ville alt være tapt. Det var nettopp dette som skjedde. Ruge satte ikke bare denne planen ut i livet. I tur og orden blei han og staben hans og de norske styrkene i dette avsnittet tvunget inn under engelsk kommando og fratatt initiativet. Da kapitulasjonen kom, var det først og fremst etter engelske militære nederlag. De norske styrkene blei kommandert til å overgi seg og å levere våpna sine til tyskerne. De fikk ikke engang lov til å ødelegge dem eller kaste dem i havet.

Mønsteret var det samme i Nord-Trøndelag. I Nord-Norge skulle historia gjenta seg skritt for skritt, helt til det gikk så langt at den norske regjeringa blei satt fullstendig ut av spillet. Da kampene var slutt over hele landet i slutten av mai, var det ikke bare tyskerne som var hata i Norge.

Engelskmennene hadde klart å mobilisere en stor del av folket mot seg, fordi de satte norske interesser fullstendig til side.

Trass i den ødeleggende rolla som den engelske imperialismen spilte overfor den norske motstanden, så er historia om krigen i 1940 likevel blitt noe annet enn historia om et engelsk felttog. Folk flest husker først og fremst hvordan frivillige og innkalte under vanskelige forhold, nesten uten våpen og utstyr, mer eller mindre spontant, bygde opp en løst sammentømra hær som beit fra seg når høvet bød seg. Nesten uten befall, uten samband og uten kunnskap om hva som skjedde på den andre sida av nærmeste åsrygg, sloss de mot den fascistiske krigsmaskina.

Historiene om de vanskelighetene soldatene sto oppe i er uttallige. Historier om de bitende skuffelsene og fornedrelsene da kampvillige soldater som hadde gått på sine bein gjennom halve landet og stått ansikt til ansikt med døden, blei kommandert til å overgi seg av en eller annen stab langt bak kamponene. Om hvordan de blei tvunget til å legge ned kampen av sine egne myndigheter. Men også historier om at tyske enheter mange ganger hadde blitt slått tilbake med store tap. Om hvordan nazi-styrkene hadde blitt overraska i bakhold og gått i oppløsning. Om hvordan vanlig dynamitt kunne blåse vekk de tyske stridsvognene. Historier som viste at det var mulig å føre kamp og vinne seire over fienden.

Sjølsagt kunne ikke dette vare. Uten politisk og militær ledelse var det ikke lett å se hvordan kampene skulle kunne føres videre når all øvrighet ga opp. De av øvrigheta som ikke dro ut av landet innledda ganske omgående et intimt politisk og

økonomisk samarbeid med okkupantene. Håpløshet og defeatisme spredde seg. Det kunne ikke ende på annen måte når det ikke fantes noen kommunistisk ledelse som gikk i spissen for massenes kamp mot den tyske imperialismen i disse første vanskelige og avgjørende ukene og månedene.

Det er ingen grunn til å legge skjul på at NKP nettopp i disse dagene gjorde store og alvorlige feil. Partiet unnlot helt å gå i spissen for massereisninga mot det tyske overfallet, og propaganderte og forberedte ikke væpna kamp. Det skulle gå mange måneder før NKP, som det eneste partiet i landet, aktivt reiste den væpna kampen. Men da det skjedde, var det nettopp utifra at partiet hadde stått på sidelinja under kampene våren 1940. Erfaringene fra de militære operasjonene blei ikke oppsummert og bygd videre på.

Erfaringene fra felttoget i 1940 må studeres grundig.

Vi trenger ei grundig, altomfattende framstilling av felttoget i 1940, slik at disse erfaringene kan bli summert opp og komme til nytte for arbeidsfolk som er innstilt på å forsvare landet mot en imperialistisk okkupasjon. De framstillingene som fins, er laga for å tilsløre det som skjedde så godt som mulig. Rapporten fra Den militære undersøkelseskommissjonen av 1946¹⁶ er aldri blitt offentliggjort. Den inneholder materiale som er ubehagelig for militærledelsen og borgerskapet på en rekke punkter. Dersom dette materialet blei kjent ville det gi en ytterligere bekreftelse på at borgerskapet og militærledelsen sto for forræderi mot

den nasjonale kampen mot det tyske overfallet i 1940.

For å få laga ei korrekt framstilling av felttoget i 1940, må en gi seg i kast med å rydde opp i en hel Augias-stall* av omskrivninger og tilsløringer. I denne boka vil vi ikke gi oss ut på å løse hele denne svære oppgava. I stedet skal vi avgrense oss til å undersøke noen enkelte spørsmål i tilknytning til felttoget. Til gjengjeld kan vi gå grundigere til verks akkurat her, og skjære gjennom det borgerlige materialet om disse spørsmåla.

Vi skal først gå nøye inn på mobiliseringsbeslutninga den 9. april, og vise hvorfor det blei sendt ut ordre om stille og delvis mobilisering. Denne drøftinga henger sammen med spørsmål vi behandlar i den foregående delen av denne bokserien, nemlig spørsmålet om hvordan planene for mobilisering blei forma av den indre klassekampen.*

Deretter skal vi gå inn på mobiliseringa i 1. divisjons område og kampene i en avgrensa del av landet, Østfold. Her skal vi undersøke hvilken betydning ubrukeliggjøringa av våpenbeholdninga fikk der. (Forutsetningene for dette er også behandla i foregående del av bokserien.)

Felttoget i Østfold er valgt som et mer eller mindre tilfeldig eksempel. Sett i forhold til hovedfronten som danna seg nord for Oslo, med vestflanken opp gjennom Ringerike og Valdres, og østflanken i Glåmdalen og Rendalen, så utgjorde kampene i Østfold ikke noe avgjørende kapittel. De norske styrkene i Østfold eksisterte heller ikke

---

* Augias-stall er et uttrykk henta fra gresk mytologi og beskriver noe som er spesielt rotete og skittent.

* Se del 2 i denne bokserien, «*Den indre fienden 1918—40*», særlig kapittel 4, «1935—40, sosialdemokratiet overtar ledelsen.»

lenge nok til å oppleve den engelske innblandinga. Men bortsett fra disse forholda var felttoget i Østfold på mange måter hele felttoget i miniatyr. Kampene her var i sin helhet avslutta, og de norske styrkene hadde enten overgitt seg, gått i oppløsning eller gått inn i Sverige før kampene var begynt andre steder.

Utfallet av kampene i Østfold fikk viktig moralsk betydning både i Norge og i Sverige. Da de norske styrkene gikk over grensa til Sverige, blei de møtt av den svenske og den internasjonale pressa som ga brei dekning av det katastrofale utfallet. De styrkene som gikk over til Sverige blei internert, og i de lange månedene de satt som «fanger» under varierende forhold, utvikla konfliktene seg innad, mellom soldater og offiserer og offiserene seg imellom. Disse motsigelsene fortsatte etter krigen, og har på sin måte bidratt til å avdekke den virkelige historia om kampene i Østfold.

Det fins derfor en god del kildemateriale, og ulike innfallsporner til begivenhetene. Det er ingen viktige særegenheter ved felttoget i Østfold som gjør det spesielt eller utypisk i forhold til motstandskampen som helhet, når en tar hensyn til de forholda som er nevnt over. Derfor er det heller ingen grunn til å henge ut felttoget i Østfold som et «særtilfelle».

Andre kapittel:

Mobilisering

Det er få ting det hersker så stor uklarhet omkring i tilknytning til det tyske angrepet i 1940, som den norske mobiliseringsordren. *Hvordan i all verden kunne regjeringa, når fienden allerede sto i landet, bruke stille og delvis mobilisering?* Hvorfor ville ikke regjeringa stå klart og tydelig fram og erklære Tyskland krig? Hvorfor ikke full krigsmobilisering?

En ting er sikkert: Den fulle og hele, sanne historia om kapitulasjonspolitikken regjeringa og Stortinget slo inn på umiddelbart etter angrepet, er ennå ikke skrevet. Sivile og militære har etter beste evne prøvd å skjule dette ubehagelige kapitlet av «motstandskampen». I det følgende skal vi prøve å gi et fattig bidrag til sannheten, og sette enkelte sider av mobiliseringsspørsmålet under ei lupe. Utgangspunktet tar vi i et sitat fra rittmester Harald Normanns utmerka bok: «De fem første dagene» (s. 172):¹⁷

«En undres over at stille mobilisering — hvor soldatene ikke skulle møte før om to—tre dager — overhodet kunne komme på tale i en situasjon som den foreliggende. Stille mobilisering betydde blant annet at det

måtte sendes brev, brevkort eller telegram til hver enkelt av de tusener av soldatene brigadene besto av. Det var en mobiliseringsordre som var beregnet på forhold hvor det ennå hersket fred og orden i landet, men var oppstått fare for krig. Den kunne være brukbar ved nyttårstider f.eks. da krigførende makter lot oss vite at de gjerne ville disponere Narvik som transitthavn for troppe-transporter, og den kunne vært brukt i februar, da «Altmark»-episoden skapte akutt krigsfare. Men natten til 9. april, da kanonenes tale allerede var begynt og en angriper hadde trengt inn i landet, var en slik mobiliseringsmåte selvsagt ikke anvendelig. — Kan forklaringen være at den hær som gjennom forsvarsordningen i 1933 ble skapt på papiret ikke kunne mobiliseres på annen måte?»

Normann stiller spørsmålet om militæret *ut ifra sin struktur* kunne mobiliseres til et forsvar mot et overraskende og overmektig angrep. I stedet for å gjøre som alle militære, åpner han dermed for undersøkelser av retningslinjene for militærapparatet. Denne tilnæringsmåten er etter vår mening helt riktig, og gir nøkkelen til løsninga på mange «gåter» fra 1940. Ved å stille spørsmålet slik, og ikke avfinne seg med den vanlige borgerlige militæres tusenfrydsløsning: Flere kanoner, viser Normann at han har forstått mer av det norske militærapparatet enn mange generaler.

Delvis og stille mobilisering

I dette avsnittet skal vi ta for oss behandlinga av mobiliseringsspørsmålet i regjeringa og generalstaben den 9. april, og den siste tida før 9. april. Av undersøkelseskommissjonens (UKs) innstilling¹⁸ går det fram at det var stor uklarhet og uenighet om hva som blei bestemt når, og det er store motsigelser mellom den militære ledelsen og regjeringas medlemmer.

Den første gangen regjeringa tok opp spørsmålet om ytterligere styrking av nøytralitetsvakta i den siste tida før angrepet på Norge, var i dagene 2.—4. april.¹⁹ Et flertall av regjeringas medlemmer hevder at det blei vedtatt å styrke beredskapen ved innkalling av ytterligere styrker i Østfold. Dette blir imidlertid sterkt benekta av forsvarsministeren og den militære ledelsen.

Det er på det rene at denne beslutninga aldri blei satt ut i livet ved mobiliseringsordre fra generalstaben, og at det følgelig ikke blei sendt ut noen innkalling fra de lokale stabene.²⁰ Undersøkelseskommissjonen trakk den slutninga at det foreligger en tidsforskyvning, og at beslutninga om styrking av forsvaret i Østfold blei tatt i regjeringskonferanse 8. april om kvelden, under inntrykk av den engelske minelegginga samme dag. At innkallinga først kunne skje neste dag, forklarer at generalstaben ikke fikk beskjed.²¹

Rett før midnatt kom angrepet, og spørsmålet om mobilisering blei behandla i regjeringa på nytt. Samtidig tok kommanderende general og generalstaben kontakt med regjeringa for å få forholdsregler. Hva som skjedde i tida fram til evakueringa om morgenen, er det sterkt mot-

stridende beretninger om. Det synes imidlertid å være på det rene at regjeringa har drøfta spørsmålet flere ganger, og det var forsvarsministeren som ga den militære ledelsen beskjed om regjeringas vedtak.

Det ser ut til å være bekrefta at kommanderende general henvendte seg tidlig til forsvarsminister Ljungberg og foreslo innkalling av 1.—4. brigade, og at regjeringa omgående fatta vedtak om det. Generalstaben sendte så ordre om delvis og stille mobilisering, med innkalling av 1.—5. brigade.²²

Det går også fram av forklaringene at regjeringa bestemte seg for alminnelig mobilisering i løpet av morgentimene. Men det er høyst uklart om statsrådene med dette begrepet har ment en ytterligere innkalling utover de 4 brigadene. Til inntekt for ei slik beslutning har UK* tatt det faktum at delvis og stille mobilisering overhodet ikke blei nevnt i diskusjonen. Dermed har UK skapt det inntrykket at en rekke av regjeringas medlemmer ikke kjente forskjellen på alminnelig og delvis mobilisering.²³ Tilbake står det at samtlige statsråder er enige om at det blei fatta vedtak om alminnelig mobilisering.²⁴

Mot dette står uttalelsene fra generalstabens offiserer, som samstemmig benekter at det noen gang blei gitt beskjed om alminnelig mobilisering. Ljungberg antyder at årsaka kan ha vært at generalstaben evakuerte før ordren kom fram.

Tilsynelatende har forsvarsminister Ljungberg kommet mellom barken og veden i dette selskapet. Forklaringa hans stemmer hverken overens med

---

* UK: undersøkelseskommissjonen

regjeringsmedlemmenes eller generalstabens. På den ene sida hevder han at den delvise mobiliseringa som blei beslutta tidlig på morgenen skulle være åpenlys. På den andre sida hevder han at beskjeden om alminnelig mobilisering blei overlevert generalstaben. Han sier at han ikke husker til hvem.²⁵ Samtidig hevder de ledende generalstabs-offiserene at Ljungberg nærmest tvang gjennom delvis og stille mobilisering *mot* deres protester.

Her står vi overfor motstridende forklaringer, og UK har heller ikke gjort noe forsøk på å forklare uoverensstemmelsene. Hvis vi godtar den forklaringa at vedtaket om den alminnelige mobiliseringa kom fram for seint til generalstaben, slik at den ikke kunne settes ut i livet på grunn av evakueringa, står vi tilbake med det faktum at den delvise mobiliseringa som blei vedtatt, automatisk blei *stille* og ikke *åpenlys*. Kommisjonen fastslo uten videre drøfting at det måtte ha foregått slik at Ljungberg hadde gitt denne ordren.

Uten å ta standpunkt for Ljungbergs framstilling, er det nødvendig å gå nærmere inn på det formelle regelverket som er bakgrunnen for kommisjonens slutning, nemlig mobiliseringsreglene for landsforsvaret.²⁶ Kommisjonen hevder nemlig:²⁷

«Kommisjonen anser det, som tidligere fremstilt, som bevist at statsråd Ljungberg uttrykkelig har gitt ordre om stille mobilisering. Konsekvensen av denne ordre er etter mobiliseringsordningen — fastsatt ved kgl. res. av 24. juli 1935 s. 3 punkt 1 under avsnitt 6 — at innkallingene skal skje skriftlig til hver mann i posten. Om det ikke var ut-

trykkelig gitt ordre til stille mobilisering ville resultatet — nemlig at hver mann måtte avvente innkallelse i posten — ha vært det samme. Mobiliseringsordningen kombinerer nemlig mobilisering med innkallingsmåte pr. post, eventuelt pr. telefon.»

Denne oppfatninga av hva som var gjeldende regler blei også delt av en som var i generalstabens mobiliseringsavdeling i 1940:²⁸

«Ved åpenlys mobilisering kunne vi bruke en rekke ulike midler for å varsle, også kringkastingen. Reglene fastsatte at alminnelig mobilisering skulle skje åpenlyst. Delvis mobilisering måtte skje stille, fordi reglene kombinerte delvis mobilisering med reglene for innkallingsmåten: Innkalling gjennom posten ved et kort stilet til hver enkelt.»

Vi trekker derfor den konklusjonen at det i 1940 i realiteten bare eksisterte to slags mobilisering; nemlig alminnelig og åpenlys mobilisering, og delvis og stille mobilisering.

Men med dette som forutsetning oppstår det uoverensstemmelser ved nøyere sammenlikning med de mobiliseringsreglene som gjaldt offisielt i 1940. Her står det, som vi skal se, noe annet.

Vi skal i det følgende undersøke disse motsigelsene nærmere: Undersøkelseskommisjonen fikk en klar oppfatning av Ljungbergs syn: «Da det ikke ble sagt at mobiliseringen skulle være stille, var det Ljungbergs forutsetning at den skulle være åpenlys.»²⁹

Om dette står det i mobiliseringsreglene:

«Mobiliseringen kan foregå stille, slik at det mest mulig undgås å gjøre den almindelig kjent — eller åpenlys. Blir intet annet sagt, foregår den åpenlyst.»³⁰

På denne måten opererer reglementet fra 1935 med delvis og stille mobilisering, og delvis og åpenlys mobilisering. Fordi reglene samtidig forutsetter at den normale innkallingsmåten ved alminnelig mobilisering er åpenlys,³¹ betyr det at alminnelig og stille mobilisering bortfaller som ikke aktuell. Som aktuelle mobiliseringsmåter sitter vi da igjen med *alminnelig åpenlys mobilisering*, *delvis og åpenlys mobilisering*, og til slutt *delvis og stille mobilisering*. Eller forenklet: Alminnelig mobilisering, delvis mobilisering og stille mobilisering. Derfor regner oversikten i avsnittet om innkallingsmåter (pkt. 6. Personell) opp: «Ved *almindelig åpenlys mobilisering* brukes ... (osv.) ... Ved *stille mobilisering* brukes ... osv. Ved *delvis mobilisering* og *mobiliseringsøvelse* brukes ... (osv.) ...» Det er med andre ord helt klart at mobiliseringsreglementet opererer med tre alternativer for mobilisering, mens det etter kommisjonens oppfatning bare finnes to i 1940.

Det kan derfor neppe herske noen tvil om at stille mobilisering og delvis mobilisering var to forskjellige former for mobilisering, innafor ramma av det reglementet kaller: «Mobiliseringens utføring ved delvis mobilisering.» Neste spørsmål blir da: Hva var *forskjellen* på delvis mobilisering og stille mobilisering?

Under avsnitt 6 A om personlige ordrer, som kommisjonen refererer til, står det at personlige ordre til hver mann, skriftlig i posten, gjelder «både delvis mobilisering, ved mobiliserings-

øvelser og ved stille mobilisering.» I dette punktet blir bruken av personlige ordrer gjennomgått (forøvrig også alminnelig mobilisering). Hva som er fullgod og maksimal tillatt bruk av innkallingsmetoder er sjølsagt en helt annen ting. Personlig ordre er en av flere slike metoder. Kommisjonen forveksler disse to forholda. Utfra definisjonene av *personlige ordrer* i avsnitt 6 setter kommisjonen likhetstegn mellom stille mobilisering og delvis mobilisering. Dette er en helt utillatelig slutning. Forøvrig har kommisjonen i det samme sitatet gitt nøkkelen til sin egen feilslutning i passusen: «... eventuelt pr. telefon.» Innleiinga til punkt 6 om *personell* er i sin helhet slik:³²

«*Personell.*

Ved almindelig åpenlys mobilisering brukes:

Personlige ordrer,
innkallingsplakater,
oppslag,
avertering i avisene,
telefonvarsling og
kringkasting.

Enhver som får vite at mobiliseringsordren er sendt ut, har plikt til å møte overensstemmende med den kunngjøring han har fått i fred om fremmøte ved mobilisering. (Jfr. pkt. 26—29).

Ved *stille* mobilisering brukes bare personlige ordrer.

Ved *delvis mobilisering og mobiliseringsøvelse* brukes bare personlige ordrer og i tillegg telefonvarsling.»

Her er det klart at avgrensinga ved stille mobilisering er helt presis — *bare* personlige ordrer. I det seinere punktet 6 E., som omhandler telefonvarsling, blir også bruken av telefon utdypa uten noen avgrensing til alminnelig mobilisering.

Den fulle og hele, maksimalt tillatte innkallingsmåten ved delvis mobilisering står i mobiliseringsreglenes kapittel IV: «Mobiliseringens utførelse ved delvis mobilisering», pkt. 47, avsnitt A:³³

«Innkallingen av personell skjer ved personlig ordre til hver enkelt mann — skriftlig i posten eller telegrafisk. Telefon må ikke brukes medmindre ordre er mottatt fra Kommanderende General om å gjøre det.

Telefonvarslingen kan bli satt i verk efter anmodning fra Kommanderende General (se pkt. 6 A, E).»

Utfra mobiliseringsreglementet slik det foreligger trykt i sin siste offisielle utgave før krigen er det altså klart at det ved stille mobilisering bare kan brukes innkalling pr. post, mens det ved delvis mobilisering *kan* brukes post, telegraf og telefon.

Vi skal ikke gå videre inn på hvilken følge denne forskjellen ville ha i praksis, men det er i alle fall åpenbart at det i antall timer og dager minst må dreie seg om den tida postgangen vil ta. Det viktigste er at det er en avgjørende forskjell, og at de hemmelighetskremmeriene som er bygd rundt stille mobilisering fikk en sterkt dempende virkning på den mobiliseringsordren som burde vært en brannfakkell. Vi stiller igjen spørsmålet; hvorfor blei den delvise mobiliseringa i 1940 *automatisk* stille?

En ytterligere avklaring er nødvendig her. Hva betydde en delvis mobilisering? Det betydde at det var behov for å sette opp et begrensa antall avdelinger og staber som i omfang ikke oversteg feltbrigadene. I tilfelle av angrep på landet slik som i 1940 var dette sjølsagt et helt feilaktig mobiliseringsalternativ ut fra reglementets egne definisjoner. Angrep betydde krig, og følgelig full krigsmobilisering — alminnelig mobilisering. Derfor står det også i innleiinga i kapittel IV, pkt. 47 hva som menes ved den delvise mobiliseringa:³⁴ «Under spesielle forhold (f.eks. nøytralitetsvakt) kan det hende at bare enkelte av Hærens avdelinger blir kalt inn eller enkelte av festningene blir satt på krigsfot.» At det er nødvendig å bruke personlige ordre sier seg sjøl, fordi det bare er enkeltindivider som skal innkalles, og ikke alle vernepliktige. Ellers var hele hovedpoenget med nøytralitetsvakta at en eventuell fiende skulle vite at det fantes styrker i beredskap. Begrensede aggresjoner ville derfor ikke lykkes. Hverken overfor landets egne innbyggere eller stormaktene var det utfra dette noen grunn til å *hemmeligholde* mobiliseringa, snarere tvert imot. Det er dette som er hovedpoenget med stille mobilisering. Derfor var delvis mobilisering forskjellig fra stille mobilisering.

I det siterte avsnittet fra pkt. 47 står det «Under spesielle forhold (f.eks. nøytralitetsvakt) ...» Hva skjuler seg bak denne formuleringa?

Dette bringer oss over på det vi regner som den viktigste konklusjonen i denne analysa. I mobiliseringsreglementet er den delvise mobiliseringa knytta til nøytralitetsvakta, mens den stille mobiliseringa (delvis og stille mobilisering) ikke

blir knytta til noe mer konkret enn «... spesielle forhold».

Nøkkelen til løsinga på dette problemet ligger etter vår oppfatning i den revisjonen av ordensvern-mobiliseringa* som blei foretatt i 1937. Før 1937 var ordninga med ordensvern-avdelingene en spesielt hemmelig organisasjon. Innkallinga av soldatene skjedde innafor denne ordninga bare ved hjelp av personlige ordrer. Denne innkallingsmåten var identisk med den som omtales som «stille mobilisering» i mobiliseringsreglementet for landforsvaret. Det er logisk å trekke den slutninga at stille mobilisering er identisk med innkalling av ordensvern-avdelingene, og at dette er innholdet i «... spesielle forhold».

En sammenlikning av sitater fra mobiliseringsreglene for landforsvaret om personlige ordrer med tilsvarende fra «Regler for oppsetning og anvendelse av sikkerhetsvakter og ordensvern i tilfelle av uroligheter», pkt. 21, 1938, gir en tydelig pekepinn om at det dreier seg om samme sak:

«Til innkallelse pr. post av mannskapene anvendes M-skjema 3 i almindelige konvolutter uten utstyr som kan betegne brevet som militær tjenestesak, og frankert med almindelige frimerker.»

Så et utsnitt av «mobiliseringsvedtekter for landforsvaret. A. Almindelig del. pkt. 6 a». 1935 (s. 4):

---

* *Ordensvern-avdelingene* var deler av et omfattende hemmelig militært apparat som eksisterte i Norge fram til 1940. I del 2 av denne serien blir dette apparatet for første gang avslørt. Mobiliseringa av dette apparatet skjedde etter helt spesielle mobiliseringsplaner som bare militære og sivile «nøkkelpersoner» kjente til.

«Til skriftlige ordrer i posten brukes skjema 1 for befal av sersjants eller høiere grad, skjema 3 for korporaler og menige og i begge tilfeller konvolutt skjema 2.

Skal utenriks permitterte kalles inn, sendes ordren fortrinnsvis telegrafisk. Sendes ordren skriftlig i posten, brukes almindelig konvolutt uten stempel eller merke. Brevet rekommanderes. I telegrammet eller den skriftlige ordre må ikke anføres noe som kan gi uvedkommende opplysninger om mobiliseringen. Således må ordene «mobilisering», «krig», el. lign. ikke brukes.»

Ordninga med ordensvernavingdelingene var spesielt strengt hemmeligholdt, og bare et fåtall av befalet var informert, langt mindre mannskapene. Mobiliseringsreglementet var gradert som tjenstesak, og nærmest å betrakte som et offisielt dokument. På den ene sida måtte det gi rom for ei slik mobilisering, på den andre sida ikke røpe noe om den.³⁵

I 1937 skjedde det en viktig revisjon av mobiliseringsordninga for ordensvernet. Før 1937 var ordensvernet en spesielt hemmelig organisasjon, som skulle mobiliseres etter planer *fullstendig* skilt fra den vanlige krigsmobiliseringa. Men i 1937 blei mobiliseringa av ordensvernet forenkla. Endringene gikk ut på at styrkeoppsettingene i ordensvernavingdelingene økte slik at de tilsvarte feltbrigadene. Dermed kunne det adskilte mobiliseringsopplegget med egne ordrer, slås sammen med den delvise mobiliseringa. Dette er vist utfra en undersøkelse av ordensvernordninga i del 2 av denne bokserien.

Når det gjelder hvordan denne sammenslåinga og forenklinga også måtte få konsekvenser for delvis mobilisering, så beveger vi oss fra det som kan slås fast til det som er sannsynlig. Det kan ikke bevises at det for eksempel i 1937 blei bestemt i generalstaben etter samråd med KG at åpenlys og delvis mobilisering skulle falle bort som alternativ fordi ordensvernet var slått sammen med oppsettinga ved delvis mobilisering. Men det er høyst sannsynlig at det er dette som må ha skjedd. Hvis det skulle være ei forenkling at stille mobilisering blei slått sammen med delvis mobilisering — samtidig som sjølve ordensvernordninga blei opprettholdt — så måtte delvis mobilisering bli stille mobilisering.³⁶

Mobiliseringsreglementet for landforsvaret som er blitt analysert her, er fra 1935. Det skiller, som vist, mellom stille mobilisering og delvis mobilisering. Det ville vært oppsiktsvekkende om det i 1937 eller seinere var blitt gitt ut en revidert utgave som slo stille mobilisering og delvis mobilisering sammen. Dette ville gitt inntrykk av at den militære ledelsen ønska å hemmeligholde de militære tiltaka som skulle forsvare et land som var på randen av krig. I tillegg ville spørsmålet bli stilt om *hvorfor*. Svaret på dette *hvorfor* lå i at det eksisterte et omfattende *hemmelig* militærapparat som var retta innover mot deler av landets egen befolkning. Hadde dette blitt avslørt, kunne det ha reist seg en ny bølge av mistillit til militærapparatet på et tidspunkt da det norske borgerskapet var i ferd med å ruste opp, og trengte politisk støtte til denne opprustninga fra sosialdemokratiets folk, blant annet i fagbevegelsen. Forutsetninga for at dette kunne skje var sjølsagt at

militærapparatet ikke provoserte arbeiderklassen med «ubehagelige» avsløringer av «hemmelige» og i høyeste grad arbeiderfiendtlige «ordninger».

Vi finner det derfor sannsynlig at hverken regjeringa eller den militære ledelsen ønska noen offentlig dokumentasjon av forandringene i mobiliseringsordninga, og at undersøkelseskommissjonen av denne grunn bare har hatt det offisielle reglementet fra 1935 å holde seg til. Dette forklarer at det i 1940 bare fantes ett alternativ ved delvis mobilisering: (delvis og) *stille* mobilisering. Men det forklarer ikke hvorfor kommisjonen ønsker å tolke dette inn i reglementet fra 1935, som har *to alternativer* ved delvis mobilisering. Spørsmålet blir da: Hvordan har kommisjonen klart å trekke den slutninga at det i 1940 bare var ett alternativ, stille mobilisering? Tilsynelatende har kommisjonen bare hatt reglementet fra 1935 å holde seg til. Kan det bero på ei feiltolkning? Har kommisjonen bare tatt uttalelsene fra militære «sakkyndige» som god fisk? Det er lite trulig. Det er vanskelig å skjønne hvordan det er mulig i 1940 uten samtidig å kjenne til at det fantes et hemmelig ordensvernapparat, som skulle settes på beina «stille» ved delvis mobilisering.

Det er mulig at vi her står ved årsaka til at kommisjonen har behandla mobiliseringsbeslutninga så lettvtint og ulogisk. Enten kjente ikke kommisjonen til ordensvernordninga, eller så har den omhyggelig unngått å avsløre ordninga gjennom kommisjonens materiale.

Det er i alle fall på det rene at det ville vært en politisk svært ubehagelig avsløring for militærledelsen og de ledende politikerne, som må ha kjent til denne ordninga.

Vi har prøvd å vise at det ikke forelå andre muligheter enn delvis og stille mobilisering 9. april 1940, så lenge regjeringa ikke ville bruke alminnelig åpenlys mobilisering.³⁷ Kommanderende general Laake «som forøvrig personlig var av den oppfatning at det ikke burde finne sted alminnelig mobilisering,»³⁸ tok sjøl initiativet til innkalling av 1.—4. brigade.

Når det gjelder vurderinga om det faktisk forelå en beslutning på et eller annet tidspunkt i regjeringa om alminnelig mobilisering, trekker kommisjonen den slutninga at om ei slik beslutning var blitt fatta, så har den i innhold aldri referert til en mer omfattende innkalling enn feltbrigadene.³⁹ Kommisjonen legger ikke fram materiale som gir noe grunnlag for å trekke ei slik slutning. I tillegg forutsetter det at alle statsrådenes kjennskap til militære forhold var omtrent lik null. Spesielt merkelig er en slik slutning utfra at forsvarsministeren var oberst i infanteriet, og neppe ville ha kommet seg gjennom krigsskolen uten å kunne mobiliseringsreglementet på fingra.

På den andre sida foreligger det mer enn nok materiale til å trekke følgende slutning: DNA-regjeringa satsa hverken tyngde eller kraft på å erklære den angripende tyske imperialismen krig. Både de uklare og motstridende rapportene fra statsrådene, og den generelle forhandlingslinja som regjeringa med Stortingets velsignelse slo inn på kort etter, vitner utvetydig om dette. Ville regjeringa på dette tidspunktet krig, så ville både alminnelig og åpenlys mobilisering og ei klar krigserklæring vært det beste til å sikre ei slik utvikling.

Da regjeringa ikke valgte denne linja, forelå det

utfra den militærpolitiske utviklinga i slutten av tredveåra, som vist, bare *en* annen mulighet: Delvis og *stille* mobilisering.

Mobiliseringsberedskap og 1. divisjons mobiliseringsordre.⁴⁰

Da 1. divisjon henvendte seg til generalstaben om morgenen den 9. april, blei det gitt beskjed om at de skulle mobilisere «hvis det er mulig». Det blei også gitt beskjed om at telegrafisk mobiliseringsordre var under utarbeiding. Ifølge Forsvarets krigshistoriske avdelings framstilling av kampene i Østfold, sendte divisjonen på grunnlag av dette ut foreløpig ordre om alminnelig mobilisering. Denne rakk imidlertid ikke å bli sendt ut til alle avdelingene før kommanderende generals ordre om stille og delvis mobilisering kom. Divisjonen trakk ikke den foreløpige ordren tilbake, men sendte KGs* ordre videre til de avdelingene det gjaldt.⁴¹

De to ordrene motsa hverandre delvis, og det oppsto usikkerhet ved avdelingene. At denne usikkerheten bare avspeilte samme usikkerhet og vakling i divisjonsstaben, får en klart inntrykk av ved å lese og sammenligne beretningene fra regimentenes mobilisering. Her kommer det klart i dagen åpne motsigelser og usikkerheter i tolkinga av divisjonsstabens «foreløpige» ordre.

Før vi går inn på en undersøkelse av mobiliseringa ved de enkelte regimentene, er det nødvendig å knytte noen allmenne kommentarer til hva slags forutsetninger som forelå ved mobiliseringa.

---

* KG: kommanderende general

Grovt kan vi dele slike forutsetninger i politiske og militære, hvor de første var knytta til DNAs «forutseende utenriksledelse», og regjeringas vilje til å erklære fienden krig ved angrep osv. De militære beredskapstiltaka omfatta ei lang rekke definererte oppgaver, som måtte bli løst tilnærma riktig hvis regjeringas politikk skulle kunne bli satt ut i livet.

Mobiliseringsberedskap, forsvarsplaner, planer for sammentrekning og oppmarsj av egne avdelinger, regler for lagring av våpen og planer for oppsetting, er eksempler på slike oppgaver. Spesielt viktig var utarbeidinga av *forsvarsplanene*. De var en militær studie av *hvilke* områder av landet som ville kunne bli angrepet *hvordan*, hvilke frontstillinger som måtte forberedes for de forskjellige alternativene, flankestillinger, retrettveier osv. For Østlandet fantes det en slik forsvarsplan, som bygde på strategiske prinsipper fra før 1905. Opprinnelig hadde det framskutte frontforsvaret etter denne planen ligget på vestsida av Haldenvassdraget, fra Fredriksten i Halden til Kongsvinger festning. Ved Karlstad-overenskomsten blei denne linja lagt ned. Fronten blei da trukket tilbake til Glomma, hvor det var anlagt to festninger (å to fort), og ei lang rekke utbygde stillinger sør for Øyern.⁴² Mot sjøen var denne linja sikra ved Oscarsborg/Drøbak. 1. divisjons oppgave var å besette Glommalinja, sikre den mot sjøen, sikre sjøforta mot angrep fra landsida og sikre retrettveier mot de indre delene av Østlandet. Utfra denne planen lå 1. divisjons standkvarter og mobiliseringssteder vel sikra innafor frontene: IR 1 hadde sine standkvarter i fred og mobiliseringssteder i Fredrikstad.

IR 2 hadde sine standkvarter på Akershus festning og mobiliseringsstedene i Oslo. IR 3 hadde begge deler på Kongsberg. DR 1 hadde sine standkvarter på Akershus festning og mobiliseringssted på Gardemoen. AR 1 hadde kontorene sine på Akershus og mobiliseringsstedet sitt på Ski. Regimentenes magasiner var vanligvis der mobiliseringsstedene var.⁴³

Det blei ikke utarbeidd nye forsvarsplaner for Østlandet. Enten må det ha betydd at en fremdeles regna angrep over grensa fra Sverige som mest sannsynlig, eller det kan ha betydd at sjøl om en ikke regna dette alternativet lenger som aktuelt, så var det ingen klare alternativer som pekte seg ut.

Hadde den militære ledelsen hatt en tilnærma analyse av den *virkelige* militære situasjonen, så burde den iallfall trukket følgende slutninger: Oppsplittinga av 1. divisjon på to sider av Oslofjorden var farlig, for et hovedframstøt over sjøen mot Oslo ville skjære divisjonen i to. Konsentrasjonen av militære myndigheter i Oslo var farlig, her lå hele den sentrale militære ledelsen, tre av 1. divisjons regimentskontorer og flere magasiner. Det måtte også være svært uklokt ikke å sprengje vekk de utbygde stillingene på vestsida av Glomma. Og sist men ikke minst, det var temmelig dristig å lagre AR 1's tennstempler og stempelfjærer på Oscarsborg festning i Oslofjorden.⁴⁴ Dette er bare noen eksempler på forberedelser av militær art for distriktet rundt Oslofjorden. Ved «uventet fredsbrudd» gjennom kupperta angrep inn Oslofjorden, la kombinasjonen av disse forholda opp til katastrofe for forsvaret av landsdelen.

I 1940 fantes det ikke noe samlende materiale som vurderte angrepsalternativene mot Østlandet.

Og det er ikke noe som tyder på at det var gjort dyptgripende forandringer av den forelda forsvarsplanen fra 1905.

Vi må derfor være klar over at 1. divisjons ledelse og dermed den sentrale militære ledelsen⁴⁵ allerede i utgangspunktet var sterkt handikappa ved en akterutseilt og feilaktig situasjonsbedømmelse. Ansvar for den militære situasjonsanalysen hviler like mye på de militære som på de politiske ledernes skuldre. På samme måten som det var de borgerlige politikernes oppgave å være dyktige politikere, så var det de militæres oppgave å være dyktige fagmilitære. At DNAs ledelse og regjeringa valgte en «hverken krig eller fred»-linje, og forhandlingene med tyskerne fikk allmenn støtte fra alle de borgerlige partiene under de hektiske stortingsmøtene på Hamar og Elverum. Her kan ingen sjølsagt unnskyldes at overkommandoen på si side ønska kapitulasjon. Både den militære og politiske ledelsen har ansvaret for at forberedelser til forsvaret av Oslofjorden var lik null.

Det er på mange måter typisk for den politiske orienteringa i den øverste militære ledelsen at det ikke forelå forsvarsplaner av ny dato for dette området. Fra gammelt av var nemlig ansvaret for slike planer lagt direkte under kommanderende general. Utfra betydninga av dette spesielle området for forsvaret av landet. Ellers i landet lå arbeidet med forsvarsplanene under distriktskommandoene. Årsaka til at forsvarsplanene ikke forelå var sannsynligvis at den militære ledelsen ikke regna et militært overraskelsesangrep fra Tyskland som særlig aktuelt. Dette rimer godt med overføringa av personell til Nord-Norge som

vi har behandla overfor. For å vurdere den militære innsatsen under felttoget i Østfold er det nødvendig å ha klart for seg hvor tilbakeliggende militært grep den militære ledelsen hadde over situasjonen i utgangspunktet.

Det går et viktig skille mellom det politiske ansvaret for *mobilisering*, og det militære ansvaret for allmenn militær situasjonsbedømmelse, generelle forberedelser til krig og den konkrete *mobiliseringsberedskapen*. Generelle regler for mobiliseringsberedskapen fins i mobiliseringsreglementet av 1935.⁴⁶

Vi gjengir noe fra disse reglene:

«*Mobiliseringsberedskap*.

Når forholdene tillater det, kan det forut for selve mobiliseringen gå et tidsrom da mobiliseringen forberedes. Denne forberedelse kalles 'mobiliseringsberedskap'. Virksomheten ved mobiliseringsberedskap kan enten settes i verk efterhvert på særskilte ordrer fra Kommanderende General eller hvis situasjonen krever det, kan alt settes i verk på ordre 'Mobiliseringsberedskap'.»

Reglene går så gjennom i punkter fra A til I forskjellige tiltak som under mobiliseringsberedskap kan settes i verk. Vi siterer her fra punkt B:⁴⁷

«Avdelingene (festningene, verkstedene, arsenalene m.v.) Treffer straks alle forføyninger for en sikker og hurtig mobilisering og for å opprette den første efterretningstjeneste og sikringstjeneste i distriktene (jfr. litr.h.). Sikkerhetsvakter for maga-

siner og bygninger kalles inn, planlagt luftvern settes opp hvor det ansees nødvendig, arbeidshjelp kalles inn eller leies til magasinene for å forberede en hurtig utlevering, *våbnene gjøres istand* (utheva av red.), blanke våben slipes, ... osv.»

Trass i at ansvaret for mobiliseringsberedskapen klart påligger kommanderende general etter mobiliseringsreglene, sendte KG 2. april ut følgende skriv til distriktskommandoene:⁴⁸

«En... må være forberedt på at det under våre forhold — såvel når en alminnelig mobilisering som en delvis sådan er å forutse — vil bli vanskelig på et forholdsvis tidlig tidspunkt å få statsmaktenes samtykke til å sette i verk mobiliseringsreglenes bestemmelser om 'Mobiliseringsberedskap'. Vi må overensstemmende hermed innrette oss på at mobiliseringsordren i de fleste tilfelle vil gå ut, uten at det på forhånd er etablert noen 'Mobiliseringsberedskapsperiode'. Under hensyntagen hertil finner KG at den nå fastsatte minimumsfrist mellom mobiliseringsordrens utsendelse og første mobiliseringsdag bør forlenges.»

Undersøkelseskommisjonen tok også dette tiltaket opp til behandling,⁴⁹ og undersøkte spesielt om KG etter mobiliseringsreglene hadde lov til å utsette første mobiliseringsdag. Konklusjonen var, ikke overraskende, at KG hadde holdt seg til reglene. Kommisjonen tok imidlertid overhodet ikke opp det forholdet at KG med dette skrevet faktisk

skyver ansvaret for mobiliseringsberedskapen over på regjeringa. Samtidig ligger det i KGs slutning en bekreftelse på at ansvaret for mobiliseringsberedskapen lå under KG. Utsettelse av 1. mobiliseringsdag var i høy grad et mobiliseringsforberedende tiltak. (Sjøl om det i denne sammenhengen er all mulig grunn til å tru at det må ha *svekka* beredskapen.)⁵⁰

Vi får inntrykk av at KG på grunn av manglende politisk vilje i regjeringa prøver å styrke beredskapen ved å *utsette* 1. mobiliseringsdag. En ting er at kommisjonen vender søkelyset fra KG over på regjeringa gjennom måten den siterer på. Den utelatte delen av sitatet skylder nemlig like mye på erfaringene fra oppsettingene høsten 1939.⁵¹ Viktigere er det at kommisjonen ikke i det hele tatt drøfter hvilke konsekvenser dette tiltaket måtte få for svekkinga av beredskapen. Hvis KG hadde ment det motsatte, nemlig å styrke beredskapen, så måtte han ha gjort det motsatte. Sendt ut varsel om at det var nødvendig å forkorte mobiliserings-tida, fordi varselet fra regjeringa ventelig ville komme for seint.

Den militære toppledelsens behandling av mobiliseringsspørsmålet lar seg sjølsagt ikke bortforklare med at regjeringa ikke var et hakk bedre. Det er nettopp dette kommisjonen gjør. Dermed forsvinner den militære ledelsens forræderi i all uenigheten. Kommisjonens behandling av mobiliseringsspørsmålet kan ikke oppfattes som noe annet enn et forsøk på å hvitvaske den militære ledelsen. En sitter på ingen måte igjen med en følelse av at det var utprega tysk-sympati som var den egentlige bakgrunnen for tafattheten og defaitismen. En direkte undersøkelse av generalstabens

og forsvarsdepartementets personell etter slike kriterier, eller en undersøkelse av de enkelte offiserenes befatning med begivenhetenes gang, er nesten helt «hoppet over» av kommisjonen. Slike undersøkelser er delvis gjort av den militære undersøkelseskommisjonen, men den har som nevnt tidligere, de militære fått beholde for seg sjøl. Det er imidlertid et faktum at det satt folk som var kjente nazister både i generalstaben og i forsvarsdepartementet. For eksempel var nazisten major F. H. Kjelstrup sjef for mobiliseringsavdelinga i forsvarsdepartementet. Quislings gamle venn og kampfelle oberstløytnant A. F. Munthe⁵² var sjef for generalstabens mobiliseringsavdeling, for å nevne noen. Det er ikke til å komme forbi at spesielt behandlinga av mobiliseringsordren *ennå* er et uløst spørsmål. På den andre sida kunne en knapt vente at folk som var utprega positivt innstilt til den tyske militarismen ville delta med noen stor iver i ei krigsmobilisering *mot* den.

Et nokså grelt eksempel på generalstabens kampberedskap mot den tyske imperialismen— som undersøkelseskommisjonen heller ikke har behandla — var den mobiliseringsbeordringa som blei sendt ut i slutten av november 1939. Da blei nemlig, av alle personer, major Vidkun Quisling beordra til tjeneste i Hærens Overkommando ved mobilisering.⁵³ Denne beordringa var merkelig utfra flere synsvinkler: Quisling hadde ikke tatt generalstabseksamen, og han hadde ikke vært i aktiv tjeneste siden begynnelsen av tjue-tallet. Viktigst var det sjølsagt at Quisling sjøl var så politisk eksponert som protysk og nazist at ikke engang en offiser kunne ha unngått å oppdage *det*.

Hærens overkommando de første dagene etter krigsutbruddet.

Skal vi yte militærledelsen full rettferdighet for den holdninga og opptredenen den viste rundt krigsutbruddet, kan vi ikke komme utenom det den foretok seg den 9. april og dagene etter.

For det første fant hverken kommanderende general eller regjeringa noen grunn til å holde generalstaben intakt om kvelden 8. april. Generalstabsoffiserene gikk som vanlig hjem etter kontortid. På dette tidspunktet hadde både det engelske og det tyske angrepet vært mange timer underveis, og det forelå en hel rekke beviser for at det holdt på å skje viktige ting på nordflanken. Knappt noe kan være mer typisk for hvor lite alvorlig den militære ledelsen og regjeringa vurderte situasjonen.

Om kvelden den 8. april var de fleste av generalstabsoffiserene i «Oslo militære Samfund», som denne kvelden hadde en av sine vanlige fester med foredrag og lysbilder. Kveldens tema var «Store feltherrer ved bordets gleder». Etter at festen i Det militære samfunnet var slutt om kvelden den 8. april, dro de fleste generalstabsoffiserene hjem.

Kommanderende general Laake var blant dem som ikke hadde funnet noen interesse av foredraget. Han hadde i stedet dratt hjem til gården sin på Strømmen, flere mil fra Oslo.

Etter at han var blitt alarmert av generalstabs-sjefen dro han til Oslo, hvor forslaget hans om stille og delvis mobilisering blei tatt til følge av regjeringa. Mens generalstaben etterhvert var blitt samla igjen, og flytta ut av kontorene sine på Akershus og inn på Fossheim hotell på Slemdal,

dro KG nok en gang ut til Strømmen for å hente sine personlige effekter.

At KG personlig prioriterte å reise aleine helt ut til Strømmen bare for å hente uniformen sin, mens hele landets skjebne sto på spill og tyske krigsskip landsatte tropper bare få mil fra Oslo, er helt enkelt fantastisk. Han kan iallfall ikke ha oppfatta situasjonen som særlig alvorlig da han dro til Oslo første gang, etter telefonen fra generalstabs-sjefen. Men dette var bare begynnelsen. Vel framme på Fossheim hotell oppdaga KG at den nykonstruerte overkommandoen var sporløst forsvunnet! Det som hadde skjedd var at overkommandoen måtte dra fra Fossheim hotell fordi det var fullt av gjester der. Dessuten blei det etterhvert klart at det var nødvendig å komme seg ut av Oslo, som etter hvert var i ferd med å bli «åpen by», uten forberedt forsvar i det hele tatt.

Klokka var nå over ti på formiddagen. KG tok trikken til byen, og fordi det var umulig å få tak i en bil, måtte han ta toget fra Østbanen. Han dro mer eller mindre på må-få, for å leite etter overkommandoen på Romerike. Slik klarte omsider landets øverste militære leder å finne igjen staben sin på Eidsvoll landsgymnas. Overkommandoen hadde nemlig «glemt» å etterlate en offiser på Fossheim hotell for å fortelle KG hvor staben hadde dratt. Først etter at KG hadde funnet igjen staben sin på Eidsvoll, trådte Norges militære ledelse i funksjon. Det hadde da gått over et halvt døgn, og de tyske bruhodene var etablert i god tid før det skjedde.

Men oppholdet på Eidsvoll blei kortvarig. HOK trådte ut av funksjon uten å ha organisert noen stabstjeneste, og samme ettermiddag la den veien

om Hamar til Elverum. Tidig om morgenen den tiende dro den videre til Rena, fremdeles uten å ha tatt noe militært initiativ.

På Hamar hadde regjeringa og stortingsmennene bestemt seg for å prøve forhandlingsveien med tyskerne. Det blei nedsatt en forhandlingsdelegasjon. Men samtidig kom det melding om at tyske soldater var underveis. Og veien blei derfor lagt til Elverum, hvor regjeringa fikk fullmakt til å fortsette forhandlingene eller finne en «ordning» på en eller annen måte. Alternativene begynte å stille seg skarpt: Enten fred og tyskerstyre, eller krig med støtte fra England. Problemet var bare at tyskerne insisterte på at Quisling skulle med i ei ny regjering, og det var et forslag regjeringa hadde politiske problemer med å godta.

Regjeringa ville forhandle, stortingsmennene ville forhandle, og så forlangte man av HOK at generalene skulle føre krig? Sannheten er at det ikke blei ført noen krig fra HOKs side, hverken den 9., 10. eller 11. april. Slik var situasjonen ellers i landet også. På Ringerike blei for eksempel patruljene utstyrt med ordre om å innlede parlamentering med tyske patruljer, hvis de skulle dukke opp. Over mesteparten av Østlandet blei det i disse dagene utstedt ordre om at tyske fly bare skulle beskytes hvis de opptrådte «fiendtlig»(!) Overalt i landet var situasjonen høyst uklar, og sivile og militære talsmenn var omhyggelig med ikke å bruke formuleringa «krig» om tilstanden i landet. Imens jobba høye borgerlige kretser i Oslo intenst med tyskerne for å få dem til å gi opp kravet om Quisling. De samme kreftene satte himmel og jord i bevegelse for å holde kontakten med regjeringa og kongen, for at

de ikke skulle bryte forhandlingskontakten med tyskerne. Ekstra vanskelig blei det da tyskerne prøvde å ta kongen og regjeringa ved et kuppangrep mot Elverum, trass i regjeringas forhandlingsvilje. Dette angrepet blei stoppa takket være en sammenraska gjeng av kokker, militærarbeidere, frivillige og tilfeldige offiserer som la seg i bakhold på Midtskogen, på veien mellom Hamar og Elverum.

Det var ikke tilfeldig at HOK ikke foretok seg noe. Overkommandoen var nemlig sterkt i tvil om hva som skulle gjøres. Det var ei utbredt og allminnelig oppfatning i staben at det ikke måtte komme til «krig» med tyskerne. Og det måtte ikke bli utløst kamper fra norsk side.

Men situasjonen skulle bli enda vanskeligere. Tyskerne hadde kontroll over utviklinga. Tida var på deres side. I stedet for å gi opp kravet om Quisling, insisterte de nå på at Quisling måtte bli sjef for ei ny regjering. Regjeringa, som var innstilt på å ta seg over grensa til Sverige som siste utvei, kunne ikke akseptere et slikt krav. Det ville utlevert DNA fullstendig.

Men HOK var av ei anna oppfatning. KG tilkalte justisminister Terje Wold, og om kvelden den tiende deltok han på et møte i Overkommandoen på Rena. På dette møtet sa KG seg lei for at forhandlingene var brutt. Utfra hans oppfatning var det nå helt uklart hvem som faktisk var regjeringa i landet. Alternativet var nå enten å fortsette forhandlingene med tyskerne, eller å kapitulere uten betingelser. Videre motstand var nytteløst. Flere andre offiserer i HOK hadde ordet, og ingen hevda noen annen oppfatning.⁵⁴

HOK var kommet i utakt med regjeringa og

DNA, som nå satsa siste kortet på engelsk hjelp. Samme kveld blei KG innkalt til regjeringa i Nybergsund og gitt avskjed. Offisielt het det seg at han var falt for aldersgrensa. Han hadde lykkeligvis fylt 65 år den 9. april. Oberst Ruge, som nettopp hadde ankommet med tog fra Nord-Norge blei utnevnt til ny kommanderende general. Han overtok general Laakes stab, og ga seg på ny på flyttefot, først til Nermo turisthotell i Gudbrandsdalen, og seinere til Øyer, hvor overkommandoen blei innkvartert på en storgård.

Først den 13. april kunne HOK begynne å forsøke å «lede» de spredte norske motstandslommene som den klarte å komme i kontakt med, og sette ut i livet den krigstilstand som blei konstatert ved Ruges utnevnelse den 11. april. Det skulle ikke gå mange dagene før HOK igjen blei satt ut på sidelinja. Denne gangen av den engelske overkommandoen som overtok «den felles ledelse» av alle styrkene i Gudbrandsdalen.

Hva skjedde med 1. divisjon?

Overalt i Sør-Norge slo det tyske angrepet inn mot de store befolkningssentraene, mot de største byene. For 1. divisjon fikk dette den katastrofale følgen at den blei delt i to. 1. divisjon besto av følgende avdelinger:⁵⁵

Østfold infanteriregimentet nr. 1 (IR 1),
Halden og Fredrikstad.

Jegerkorpset infanteriregiment nr. 2 (IR 2),
Oslo og Trandum.

Telemark infanteriregiment nr. 3 (IR 3),
Kongsberg.

Akershus dragonsregiment nr. 1 (DR 1),
Oslo og Gardemoen.

Feltartilleriregiment nr. 1 (AR 1), Oslo og
Ski.

Fossumstrøkets festning, Mysen og
Trøgstad.

Sarpsborg festning (i reserve).

I tillegg garnisonsstedene i Halden og Fredrikstad. Fossumstrøkets festning skulle sette opp to bataljoner motorisert artilleri, som skulle inngå direkte i divisjonen.

IR 3 på Kongsberg skulle etter planen sende en bataljon til Brevik-området, en annen til Østfold.⁵⁶ Regimentssjefen skulle være infanterifører i brigadekommandoen. Angrepet fikk til følge at IR 3 blei avskåret fra kysten og isolert i Kongsberg. Trass i ordna mobilisering og oppsetting, bestemte regimentssjefen, oberst Steen, i samråd med direktøren på Kongsberg Våpenfabrikk og ordføreren i Kongsberg, at regimentet skulle kapitulere. IR 3's kapitulasjon er et viktig eksempel på at ordna mobilisering, oppsetting under trygge forhold langt fra kampsonen og med relativt sett god væpning og utrustning, ikke er noen garanti for motstandsvilja i den lokale ledelsen. IR 3 er et viktig eksempel også i en annen sammenheng. Det var et av de få tilfellene i 1940 hvor misnøyen med ledelsen blei så sterk at det førte til et mer eller mindre organisert mytteri. Etter at den rundt 2 500 mann store styrken var kommandert til å overgi seg til en handfull tyske soldater den 13. april, nekta en del lavere offiserer

og mannskaper å etterkomme ordren. De samla sammen en del våpen, stjal noen lastebiler og dro over Notodden mot Vinje. Der gjennomførte de en effektiv geriljakrigføring som bandt store tyske styrker i strabasiøse operasjoner til ut i mai.

Slik kom motsigelsen mellom kamplinja og kapitulasjonslinja klarere til uttrykk både blant soldatene og befalet i IR 3 enn i noen annen avdeling i 1. divisjon. Den offisielle krigshistoria har systematisk dyssa ned forræderiet til de ansvarlige. Det er påfallende hvordan hendingene på Kongsberg er omgått i taushet. Grunnen er sannsynligvis at eksemplet IR 3 tilbakeviser den vanlige forklaringa på det militære sammenbruddet i 1940: At det mangla våpen og utstyr, at oppsettinga skjedde i kaos osv. Det som mangla på Kongsberg var først og fremst motet og viljen hos regimentsledelsen. Framstillinga hos Forsvarets krigshistoriske avdeling unngår omhyggelig å kritisere både obersten og mytteristene (en prestasjon i seg sjøl).

Tyske rapporter oppgir 200 maskingevær, 50 2 cm kanoner og 40 40 mm luftvernartilleriskyts under produksjon, som kom tyskerne til gode etterhvert som de blei ferdige. Det blei ikke gjort noe forsøk på å ødelegge fabrikken fra norsk side.⁵⁷

Når det gjelder våpenfabrikken er det tydelig at det nettopp var omsynet til at fabrikken *ikke* skulle bli ødelagt som veide tungt for at styrkene blei lagt i området *bak* Kongsberg, og ikke foran, til forsvar av byen. Det er derfor helt på det rene at forsvaret av Kongsberg by var oppgitt allerede før kapitulasjonen.

Forræderiet på Kongsberg, sammen med 3.

divisjons kapitulasjon med en noe større styrke under lignende forhold ved Evje i Setesdalen to dager seinere, utgjør et av de svarteste kapitlene i moderne norsk krigshistorie.

I Oslo hadde IR 2 og DR 1 sine regimentskontorer, og sjøl om begge regimentene klarte å få ut innkallingsordre, kom det ikke så langt at oppsettinga begynte. Da Oslo blei overgitt uten kamp,⁵⁸ førte det til at IR 2's magasiner, som lå på Akershus og Hovedøya, blei tatt av tyskerne. Trass i den knusende utviklinga i Oslo, greide DR 1 likevel å sette opp en del mannskaper og utstyr ved magasinene på Gardemoen. Disse blei sendt nordover mot Hamar i en transportkolonne tidlig om morgenen den 10. april. De hadde imidlertid ingen anelse om at det befant seg en mindre tysk avdeling foran dem, den såkalte «Spiller»-gruppa, som var på vei tilbake fra et røvertokt mot Elverum. Ingen «kommando» hadde gitt dem tips om det. Derfor hadde de ingen kampberedskap og blei raskt avvæpna da de kjørte rett inn i det tyske bakholdet ved Espa stasjon. Det samme skjedde en rekke andre flokker av soldater og befal. De blei overrumpla i tur og orden på veien mot Oslo. 98 tyskere forserte rundt 1 300 norske soldater på denne turen. Stort sett lot tyskerne soldatene bli stående igjen i veikanten da de var avvæpna, mens tyskerne tok med seg over 500 geværer, 4 feltkanoner, en mengde mitraljøser og andre våpen som bytte. I tillegg tok de med seg rundt 80 ofiserer som fanger. En av metodene tyskerne brukte for å forvirre og avvæpne de norske soldatene, var at de fikk pressa blant andre en norsk oberst som var tatt til fange, til å kommandere norske soldater, som ikke var tatt til fange, til å

legge ned våpna og la tyskerne passere med byttet sitt.⁵⁹

Dermed var også DR 1 gått tapt.

Av divisjonens fem regimenter var altså tre gått tapt uten kamp, og fikk ingen betydning for kampene i divisjonens område. Dette enorme tapet⁶⁰ skyldtes først og fremst at det tyske angrepet hadde splitta divisjonen og lamma nervesentret Oslo, og at militærledelsen ikke hadde forutsatt denne militære utviklinga. Det er altså mye som tyder på at forvirringa i regimentene avspeiler ei tilsvarende forvirring i divisjonsstaben. Dette har Forsvarets krigshistoriske arkiv helt rensa ut i beretninga om «Operasjonene i Østfold». Flere kilder tyder på at divisjonsstaben har hatt høyst uklare forestillinger om det var krig eller ikke, og hva som burde gjøres. Mer om dette seinere.

Vi må også nevne et annet forhold. Av de to regimentene som ikke kom til oppsetting i Oslo, var det heller ikke vesentlig som lot seg improvisere som en del av den styrken som tross alt blei satt opp i Østfold. Årsaka til dette ser i stor grad ut til å være forvirringa og tafattheten som rådde i regimentenes ledelse. Om oppsettinga ved IR 2 kan vi for eksempel lese følgende:

«Ved 14.00-tiden fikk majoren vite at den fungerende kommandant i Oslo, oberst H. P. Schnitler, var hos politimesteren i konferanse med den tyske sjef om byens overgivelse. Kl. 14.45 fikk han telefonmeddelelse fra kommandanten at politimesteren etter konferanse med Statsministeren på Regjeringens vegne hadde overgitt byen. Mobiliseringen skulle innstilles,

mobiliseringsordren tilbakekalles osv. Da det ikke fantes disponible norske militære avdelinger lenger i Oslo, og da tyskerne allerede hadde forholdsvis store styrker i byen, fant major Lowzow det umulig å få noe mer materiell ut av magasinene på Akershus og måtte derfor innstille mobiliseringen. Dette ble i løpet av ettermiddagen meddelt alle som henvendte seg til regimentskontoret. Onsdag 10. april kl. 18.00 møtte soldatene på Fagerborg skole i et antall omtrent svarende til en feltbataljon. De ble gitt meddelelse om at Jægerkorpsets mobilisering var innstilt og at regimentet ikke hadde noen våpen eller utstyr som de kunne få. En del av de fremmøtte dro senere på egen hånd ut av byen for å melde seg ved andre avdelinger.»⁶¹

Det samme skjedde ved andre skoler i byen, hvor de forskjellige avdelingene av Jegerkorpset skulle møte ved alminnelig mobilisering.⁶² Her ser vi det samme som skjedde ved «Spiller-gruppa»s raid, høyere offiserer som var tatt til fange, eller som betraktet situasjonen som håpløs, beordra soldater som hadde møtt opp og soldater som ville slåss, til å kapitulere.

Historia gjentok seg nesten identisk ved DR 1. Da en av eskadronsjefene tok personlig initiativ for å sikre oppsettinga ved Gardemoen, blei han riktignok ikke hindra i dette av regimentssjefen, men regimentssjefen fant ikke situasjonen så prekær at det var nødvendig å framskynde mobiliseringa utover sjefens initiativ:

«Regimentssjefen sa at han ikke hadde noe imot det, men fremholdt at han med regimentsstaben ville møte på Gardemoen først torsdag 11. april og at rittmesteren derfor ikke måtte regne med noen bistand av regimentet før den dagen.

Regimentssjefen, oberst Astrup, ble i Oslo til onsdag 10. april og fikk senere ikke forbindelse med sitt regiment.»⁶³

At de to andre regimentene ikke kom til oppsetting som regulære bataljoner skyldes at militærledelsen hadde forlagt dem til Oslo. Men at hverken utstyret, våpna eller mannskapene deres blei brukt ved forskjellige improvisasjoner skyldtes regimentsledelsens holdning.

Når vi oppsummerer situasjonen for 1. divisjon som helhet, er det klart at den aldri kom til oppsetting som taktisk enhet. På grunn av IR 3's kapitulasjon, blei hele vestsida av fjorden avskåret fra resten av divisjonsområdet, og de store befolkningsressursene som fantes her, blei overhodet ikke nytta.

Det er derfor en nokså nøktern oppsummering å slå fast at den planlagte 1. divisjon hadde opphørt å eksistere allerede *før* det første skuddet falt. Tilbake sto spredte avdelinger som lot seg mobilisere i indre og sørlige deler av fylket, og AR 1, som måtte improvisere og satte opp artilleristene sine som infanterister.

Hvordan vurderte 1. divisjons ledelse situasjonen?

I svensk presse verserte i midten av april følgende artikkel:

«Forsvarerne ble lurt ved falske ordrer

Nogonstans i Norge, tisdag (T.T.)

Norsk Telegrambyrå meddelar: Många rykten om forræderi och om den verksamhet, som i Norge bedrivs av anhängare av Quisling, utspridar f.n. från Oslo, men böra mottagas med all reservation, förklarar man på norsk regeringshåll. Vad som är riktig är, at det på militärt håll uppstod stor förvirring genom de meddelanden, som i norsk regerings namn sändes ut ei blott från Oslo utan från andra telegrafstationer innan de olika befälshavarna kommo underfund med, at meddelandena icke härorde från kungliga norska regeringen, framhåller man.

I norska regeringskretsar återges som exempel rapporter, som regeringen mottagit, och vari det bl.a. heter: Till general Erichsens trupper i Østfold sändes gång på gång meddelanden om at regeringen givit order om at de skulle kapitulera, och det var et ögonblick då general Erichsen själv trodde detta.»

I boka «Operasjonene i Østfold» har Forsvarets krigshistoriske avdeling skapt et bilde av utviklinga av felttoget at divisjonsstaben hadde planmessig kontroll over situasjonen. Dette bildet stemmer ikke overens med ei lang rekke andre

beretninger, og som vi skal se, så stemmer det heller ikke overens med det materialet (stridsrapportene) som er bokas viktigste kildemateriale. Den artikkelen vi har gjengitt over, er i dette selskapet av vektige historiske kilder ikke av noen stor sjølstendig verdi, og vi kommer ikke til å bruke noe plass på å analysere den her. Poenget i denne sammenhengen er imidlertid at artikkelen blei blant annet foranledninga til at Erichsen etter avslutninga på krigen i april, med hjelp av sine tidligere stabsoffiserer, satte i gang en omfattende aksjon for å dokumentere divisjonsledelsens innsats. Hovedpunktene i denne «dokumentasjonen» kan sammenfattes i følgende påstander:

— at divisjonen aktivt om morgenen den 9. april tok initiativet til alminnelig mobilisering av 1. divisjon trass i uklarheter i generalstabens,

— at 1. divisjon la opp til en forsvarsplan av Østfold som gikk ut på oppholdende strid ved Glomma med muligheter for offensiv mot Oslo,

— da denne planen ikke lot seg gjennomføre ... at divisjonen la opp en plan for oppholdende strid og retrett mot grensa og deretter nordover for å bryte gjennom til Kongsvinger.

Jeg skal kort kommentere disse påstandene:

Alminnelig mobilisering. Det som er klart er at divisjonsstaben informerte om at det ville bli mobilisering før sjølve mobiliseringsordren kom. Dette innebar bare å sende videre informasjon fra generalstabens. Seinere sendte divisjonsstaben ut en «foreløpig» ordre om alminnelig mobilisering med frammøte straks. FKAs framstilling hevder at denne ordren blei videresendt fra AR 1 til DR 1 av sjefen for AR 1 allerede kl. 05.00, sjøl om bare ordet «mobilisering» er brukt og det ikke er angitt

noen bestemmelse om 1. mobiliseringsdag. Det er uklart om betegnelsen *ordre* kan brukes på en beskjed som er så lite presis i form og innhold. Det er imidlertid på det rene at sjefen for AR 1 ikke hadde foretatt seg noe for å sikre AR 1's egen mobilisering så seint som kl. 06.00.

For hvis divisjonens ordre gikk ut på alminnelig mobilisering, måtte dette også bety mobilisering av 1. bataljon av AR 1. Følgelig må han *enten* ikke ha oppfatta «ordren» som noen ordre, *eller* så må han ha unnlatt å følge den. Hvis det siste var tilfelle, så ville det være en alvorlig brist i FKAs framstilling at dette ikke var nevnt. Enda et hakk merkeligere blir framstillinga sett i forhold til henvendelsen til divisjonsstaben mellom kl. 06.00 og 07.00. På grunn av regimentssjefens passivitet (han var forøvrig medlem av NS), hadde nestkommanderende, major Sverre Refsum, på dette tidspunktet tatt initiativ til oppsetting av regimentet. Da Refsum etter mange problemer omsider klarte å nå fram til divisjonsstaben på telefonen, la han fram krav om mobilisering med frammøte med en gang. Dette kunne imidlertid ikke svares klart på i telefonen. Han måtte først «konferere lang tid med divisjonssjefen om dette».⁶⁴ Dette blir ikke motsagt av FKAs framstilling. Ifølge den (s. 49) skal stabssjefen ha svart at «det kunne bare bli tale om en oppsetting 'etterhvert'». På den ene sida hevder altså framstillinga at divisjonen hadde beordra alminnelig mobilisering, på den andre sida «bare oppsetting etterhvert». Og på dette tidspunktet hadde divisjonen ennå ikke mottatt kommanderende generals ordre om delvis og stille mobilisering. Følgelig har det på dette tidspunktet ikke vært på tale med

noe annet enn alminnelig mobilisering fra divisjonsstabens side, hvis framstillinga er riktig.

Denne analysen viser at det er åpenbare motsigelser i det materialet som FKA har lagt fram om mobiliseringa i 1. divisjon. Hvis materialet er korrekt gjengitt, så er den eneste løsinga at divisjonsstaben har sagt forskjellige ting og gitt forskjellige ordrer til de forskjellige avdelingene. Men da er det ei fordreining av sannheten når det blir gitt et inntrykk av at mobiliseringa foregikk planmessig.

Planen om mulig offensiv mot Oslo. Denne er sannsynligvis laget lenge etter krigens avslutning. Dette for å forklare hvorfor ikke magasinene på Ski blei ødelagt etter retretten fra Ski. General Erichsen sier sjøl at denne planen om «offensiv» mot Oslo var årsaka til at man ikke brant magasinene på Ski.⁶⁵ Men på dette tidspunktet henvendte generalen seg til HOK med spørsmål om Fossumavsnittet skulle forsvares i det hele tatt, og fikk til svar at det skulle det. Den skriftlige ordren fra HOK, datert 11. april, slår fast dette og angir samtidig retrettveien nordover mot Glomdalføret. Så seint som om kvelden den 10. april kl. 22.00 er Erichsens skriftlige forespørsel til HOK datert. Ikke bare «offensiven», men også det avgjørende spørsmålet om kamp overhodet, er etter vår tolkning stilt åpent her. Og før dette var avklart gjorde Erichsen det eneste som ikke umiddelbart forstyrra tyskerne, han trakk alle avdelinger så langt øst som det praktisk kunne la seg gjøre. Forhold som støtter opp om dette, er for eksempel det faktum at ikke bare magasinet på Ski fikk være i fred for ødeleggelse, men også en fregatt som var under bygging til marinen i Fredrikstad, og som

var kommet så langt i bygginga at den var under utrustning. Det er også et faktum at offiserer henvendte seg til divisjonsstaben i denne tida uten å bli disponert. I mellomtida strømmet soldatene til, og blei til kampvillige avdelinger.⁶⁶

Tilsist, planen om retrett mot Ørje og derfra nordover til Kongsvinger.

Oberst Sverre Refsum hevder at det var høyst tvilsomt om divisjonssjefen hadde noen planer overhodet.⁶⁷ De blei i alle fall aldri meddelt noen av hans underordna. Dette stemmer også med rapporter fra menige og andre offiserer. Retretten mot øst tvang seg fram som et planløst resultat av at tyskerne gikk over Glomma uten at det lyktes å stoppe dem. At Erichsen har tviholdt på at det var planlagt å gå nordover fra Ørje, riktignok med redusert avdeling, må forstås som et siste forsøk på å rettferdiggjøre at staben ikke på noe tidspunkt makta å overholde HOKs direktiver.

Erichsens kronargument for denne påstanden har vært lensmannen i Ørje. Erichsen ga ham ordre om å undersøke om veien over Rømskog-Vestmarka-Kongsvinger var brukbar. Men dokumentasjonen viser det motsatte: Den soldaten som skulle undersøke, fant fort ut i Kroksund at veien over Rømskogen var beordra gjenhagd av den samme staben flere dager i forveien. Og dette arbeidet var utført grundig. Ordren var formidla av lensmannen på Ørje. Denne «dokumentasjonen» holder følgelig ikke vann.⁶⁸

Kort oppsummering

Hovedemnet i dette kapitlet har vært mobiliseringsordninga. Vi har vist at det ikke var tilfeldig at det blei mobilisert stille og delvis, med innkalling pr. post, i 1940. Hverken regjeringa eller KG skar igjennom og åpna for krig mot den ytre fienden, den tyske imperialismen. Denne situasjonen gjaldt også for 1. divisjons del. Den djupere årsaka til denne forvirringa og kapitulasjonen overfor det tyske angrepet, var av politisk natur. Politisk fordi regjeringa veik tilbake for å erklære krig og beordre alminnelig mobilisering. Men dermed var det bare ett alternativ som sto åpent: *Stille og delvis mobilisering*. Bakgrunnen for dette var at mobiliseringsordninga for indre uro i 1937 var slått sammen med mobiliseringsordninga ved delvis mobilisering.

Da angrepet endelig kom, var den militære ledelsen, sentralt som 1. divisjon, i første linje med på å så forvirring og gi opp. Divisjonen kom aldri til oppsetting som taktisk enhet, og tre av fem regimenter gikk tapt uten videre. Det eneste sikre som kan sies om ledelsen i 1. divisjon, var at de mobiliserte soldatene fra de gjenværende to regimentene blei trukket så langt vekk fra kampsonen som mulig.

Tredje kapittel:

Sluttstykkene som var vekk.

I del 2 i denne bokserien viser vi hvordan mobiliseringsbeholdningene av våpen og ammunisjon i all hemmelighet blei «beskytta» mot den «indre fienden» og «ondsindede» arbeidere helt fra oppsvinget i arbeiderbevegelsen under den 1. verdenskrigen og framover i mellomkrigstida. Dette systemet gikk ut på å gjøre våpna som var lagra ved mobiliseringsplassene ubrukelige. Slagfjærene og tennstemplene i geværene, og vitale deler i andre våpen blei fjerna og oppbevart i god avstand på sikre festninger. Denne metoden blei tatt i bruk av svenskekongen i 1851 og av embetsmannsregjeringa under riksrettssaka i 1884. (Dette er behandla i første delen i serien, om tida fra 1814 til århundreskiftet.) Dette blei systematisk tatt i bruk fra 1918, og stadig forbedra utover 20- og 30-tallet. Trass i den stadig økende krigsfare mot slutten av 30-tallet, blei systemet med ubrukeliggjøring av mobiliseringsbeholdningene beviselig opprettholdt. Det kan ikke være noen tvil om at beredskapen mot «den indre fienden» og «ondsindede» arbeidere var høy. Det går klart fram av generalstabens korrespondanse, og også av 6. divisjons beredskap mot «kommunistkupp» vinteren 1940. Ei av årsakene var at borgerskapet

først og fremst var innstilt på krig mot Sovjet, og dermed betrakta de kommunister og Sovjetvenner som 5. kolonne.

I den offisielle krigshistoriske litteraturen blir det sjølsagt ikke nevnt et kvekk om denne ordninga. Følgelig heller ikke noe om hvilke konsekvenser denne ordninga hadde for mobiliseringa etter krigsutbruddet. Enten har disse forskerne ikke kjent til ordninga, og det er jo mulig hvis de ikke har giddet å stikke nesa si ned i generalstabens mugne papirhauger. Eller, og det er jo mest sannsynlig for enkelte, så har de kjent til dette, men av politiske, karrieremessige eller andre grunner valgt å holde det for seg sjøl. Derfor har hverken ordninga i seg sjøl, eller omfanget av den, vært kjent.

I dette kapitlet skal vi dokumentere hva slags følger ordninga fikk i Østfold. Når det gjelder resten av landet, så kommer vi tilbake til ei vurdering av det seinere. Det som imidlertid kan sies helt klart, er at ordninga med ubrukeliggjøring gjaldt allment over hele landet inntil mobiliseringa av nøytralitetsvakta begynte på høsten 1940. Enkelte steder i landet kan våkne bøssebakere eller arsenalarbeidere ha tatt initiativ til å få våpna i stand igjen i tilknytning til oppsettingene. Men som hovedregel kan vi si at beholdningene av våpen har vært ubrukelige ved krigsutbruddet. Hvilken betydning dette fikk, hvordan våpna blei prøvd satt sammen og i hvilken utstrekning det lyktes, er fortsatt ei forskningsoppgave for å få svar på hvordan det lå an for de forskjellige beholdningene i resten av landet.

Rykter i svensk presse og bakgrunnen for dem.

«I den svenske presse har det vært gjort et stort nummer av angivelig sabotasje ved geværene. Rent bortsett fra at det hendte at ukyndige folk kom til sine kompanisjefer og sa at det var sabotasje ved geværene fordi de — ukjent med sikringen — ikke kunne få opp låsemekanismen, er forklaringen følgende:

'Av frykt for indre uroligheter blei i 1918 slagfjærene tatt ut av alle geværer. Senere ble slagfjærene hvert år satt inn i så mange geværer som trengtes for våpenøvelsene, og etter at disse var avsluttet ble fjærene tatt ut igjen. I 1936 bestemte imidlertid regjeringen at slagfjærene — etter divisjonssjefens nærmere bestemmelse — kunne settes inn igjen. Dette var ikke bestemt for 1. divisjon. Da krigen plutselig kom 9. april, rakk ikke bøsse-makeren å få satt inn slagfjærene i alle geværer, men måtte tildels sende dem med transporten i egne kasser.'»⁶⁹

Dette avsnittet er henta fra Wilhelm Münthers bok «Fra Oscarsborg til Hegra». Kilden til forklaringa hans er general Erichsen, dette er en av de ytterst få kommentarene som tar opp saka. Det går fram at forfatteren hevder at svært mange av ryktene om sabotasje av geværene egentlig skal skrive seg fra at soldatene mangla kjennskap til sikringsmekanismen. Denne oppfatninga har også fått bli stående på grunn av den framstillinga som er gitt i «Operasjonene i Østfold» av krigshistorisk avdeling. I et sitert avsnitt av general Erichsens rapport, heter det i en note:⁷⁰

«En kompanisjef fortalte at en av hans folk kom til ham, og påsto at der var sabotasje ved regimentet, for hans gevær kunde ikke brukes. Det viste seg at 'sabotasjen' bestod i at geværet var sikret, så han ikke kunde få utført ladningsgrep.»

Vi har forsøkt å undersøke hvilket omfang ubrukeliggjøringa av våpen hadde i Østfold. En slik undersøkelse har latt seg gjennomføre ved å gå systematisk gjennom de rapportene FKA samla inn som kildemateriale til sine publikasjoner. Dette er supplert med enkelte samtaler og intervjuer. På bakgrunn av dette materialet har vi danna oss et bilde av omfanget.

IR 1 var det eneste av divisjonens regimenter som var i stand til å mobilisere i noen normal forstand, sjøl om det også her oppsto svære problemer.⁷¹ Regimentets beholdninger blei flytta fra Fredrikstad til Hafslund, og avdelingene blei satt opp fortløpende, etterhvert som mannskapene møtte fram. Særlig store problemer oppsto på grunn av den tyske besettelsen av Oslo.

«Omtrent alt befal og de fleste av soldatene som skulle møtt ved feltbataljon II/IR 1 fra Oslo og omegn uteble på grunn av tyskernes besettelse av Oslo,» forteller oberstløytnant Haneborg i en rapport.⁷² Samtidig møtte det en rekke mannskaper fra distriktet som skulle mobiliseres på helt andre plasser. «... hertil kom den store strøm av soldater som tilhørte andre våpen og som skulle møte på Ski (AR 1), Ås (bilkp), Oslo (IR 2), Hvalsmoen (ingkp) og Gardemoen (IR 4) ...»⁷³

Men det var også en annen grunn til vanskelighetene ved oppsettinga. Da de pakka ut hand-

våpenbeholdninga viste det seg nemlig at det mangla deler til sluttstykkene. Haneborg forteller:

«Førinnen jeg avslutter beretningen om de to første dagers arbeide må jeg nevne at mange av de utleverte geværer manglet slagfjære. Var dette gjort av bøsseMakeren med vilje? Kasser med slagfjærer som skulle bringes etter, var det umulig å skaffe rede på. Major Hagle gjorde store anstrengelser for å bringe slagfjærene til rette. Imidlertid skaffet bataljonen seg brukbare geværer ved utbytting.»⁷⁴

Øverstkommanderende for 1. divisjon, generalmajor Erichsen, som sjøl ikke har opplyst noe om dette i sine egne rapporter, kommenterte denne opplysninga slik:⁷⁵

«Den tidligere divisjonschef hadde gitt ordre om, at slagfjærene skulle settes inn i geværene. BøsseMakeren ved IR 1 hadde ikke rukket å få gjort dette med samtlige geværer. IR 1 hadde nemlig ikke mindre enn — såvidt erindres — ca. 7 000 geværer og karabiner. Slagfjærene var pakket inn i kasser og tatt med til Hafslund og kom til rette, så geværene etterhvert blev i full stand uten nevneverdige forsinkelser.»

Så alt gitt greit likevel, er det inntrykket vi sitter igjen med. Men dette inntrykket blir sterkt svekka av andre rapporter:

«Kp. 4 har kvarter omkring bensinstasjonen. Under en inspeksjonsrunde om aftenen erfarer jeg at dette kompani mangler adskillige slagfjærer i geværene ...»⁷⁶

Det viser seg at denne inspeksjonen enten er foranledning til eller resultatet av en bataljonordre om å undersøke alle våpen.⁷⁷

Ved andre avdelinger oppsto de samme problemene da våpenbeholdningene kom fram til oppsettingsstedene. Med utgangspunkt i 1. divisjons skole, som hadde evakuert fra Halden med beholdningene sine, blei det satt opp en bataljon i området mellom Askim og Mysen. Ved denne oppsettinga viste det seg at stempelfjærene mangla:

«Opsetningen foregikk i stor hast og under meget vanskelige forhold, den blev kanskje derfor tildels endel ufullstendig. Tross arbeide dag og natt, stod det ikke i menneskelig makt å unngå det, da bl.a. endel våpen oprinnelig kom frem i ubrukkelig stand (depotlagring). Dette blev dog efterhvert rettet på i sin helhet.»⁷⁸

Det går klart fram av denne rapporten at det var en viss sammenheng mellom den formen oppsettinga fikk og det forhold at geværene ikke var brukbare.

Også Fossumstrøkets festning lagra våpna sine ubrukeliggjort. Opplysninger om dette finnes flere steder:

«Ved opsetning i kompani fikk kompaniet 5 mitraliøser fra Fossumstrøkets festning, samtlige uten spennstenger, feilen ble rettet da vi fikk en bøsse-maker.»⁷⁹ «Meget manglet, 500 geværer kom således i en kasse for seg, slagfjærene i andre kasser som det efterhvert lyktes å få tak i. 5 mitraliøser kom

fra Høitorp fort uten spennstenger. At skolen tilfeldigvis hadde en bøsse-maker fra mitraliøsekompaniet reddet situasjonen.»⁸⁰

En arbeider ved Høitorp har fortalt at mellom de digre stablene av våpen og ammunisjon som blei lagra opp da Høitorp fort kapitulerte den 14. april, var det mange moderne mitraljøser som var ubrukelige fordi sluttstykkene mangla.⁸¹ Følgende historie er fortalt av en tidligere løytnant ved intendanturet på Oscarsborg festnings arsenal:

«Da tyskerne i 1940 rykket frem mot Fossumavsnittet meldte det seg ved Høitorp fort (trods manglende mobiliseringsordre) en masse soldater som ville slåss. Bøssemakerne visste ikke sin arme råd — *geværene manglet slagfjærer og tennstempler*. Man enedes om foreløpig å utlevere geværene som de var og så efterutlevere de vitale dele så snart disse var blitt hentet.»⁸²

Artilleribataljonen uten kanoner.

AR 1 på Ski hadde helt fra 1923 oppbevart tennstempler og stempelfjærer på Oscarsborg festning. Hvert år kom våpensmedene fra Ski til Drøbak og henta delene til det skytset som skulle være med i våpenøvelsene. Etter at våpenøvelsene var over, kom våpensmedene tilbake med delene. På den måten fikk delene jevnlig ettersyn og vedlikehold, og en forvissa seg om at det ikke mangla noe. Denne rutinen var den samme som Oscarsborg hadde innarbeidd for sitt eget skyts.⁸³

I slutten av januar 1940 blei II. bataljon av AR 1 innkalt som nøytralitetsvakt, og forlagt ferdig organisert til Fredrikstad 6. april. Våpensmedene ved regimentet reiste i forbindelse med oppsettinga ned til Drøbak og henta tennstemplene og stempelfjærene til II. bataljonens skyts.⁸⁴ Slik var bataljonens skyts intakt da den flytta til Fredrikstad.

Da krigsutbruddet kom, blei det beordra mobilisering av AR 1 på Ski. Det blei gitt ordre om oppsetting av resten av regimentets skyts, og evakuering av ammunisjon og utstyr til Askim—Mysen. Samtidig blei II. bataljon beordra fra Fredrikstad til å oppta forsvarslinje mot vest bak Glomma, området Fossum—Askim. For å beskytte oppsettinga på Ski, blei det gitt ordre om at det skulle etableres ei sperring mot tysk framstøt mot Vestby. Dette blei imidlertid ikke gjort.

Wilhelm Münther Rolfsen knytter i boka si «Fra Oscarsborg til Hegra» dette sammen med det faktum at regimentssjefen var medlem av NS, og lite innstilt på kamp. Det er på det rene at regimentssjefen kort tid etter blei fratatt kommandoen, og major Sverre Refsum overtok som ny sjef for de oppsatte troppene som fikk betegnelsen «Askimdetasjementet». Det går imidlertid ikke fram av kildene om årsaka til at obersten blei fjerna var at han var nazist eller om han bare var ganske enkelt udugelig. I rapportene kan det f.eks. stå at han var «sykemeldt pga. influensa» (Erichsen). Andre igjen opplyser at han fikk «nervesammenbrudd».⁸⁵

Bare to kanoner blei tatt ut av magasinet og sendt til Askim. Disse kanonene blei satt opp som et

halv-batteri, og en av dem ga ild én gang.⁸⁶ Det er ikke i noen sammenheng gjort forsøk på å forklare hvorfor ikke flere kanoner blei tatt ut av magasinet, og følgelig hvorfor resten av regimentet gikk i vasken. Tidsknapphet er ført opp som den viktigste grunnen av regimentssjefen.⁸⁷ Da tyskerne innfant seg ved magasinet seinere, kjørte de av gårde med det som var av skyts til 1. bataljon og reserveskyts.⁸⁸

I sannhet ei bedrøvelig utvikling for et artilleriregiment, artillerister uten artilleri! Da nøytralitetsbataljonen av AR 1 blei satt opp i slutten av mars, blei som sagt før, mekanismene til bataljonens skyts henta fra Oscarsborg. Mekanismene til det resterende skytset blei imidlertid fortsatt oppbevart etter de gamle retningslinjene som før, på Oscarsborg.⁸⁹ Og Oscarsborg festning blei avskåret fra land allerede om formiddagen den 9. april, og kapitulerte om kvelden samme dag.

Hadde distriktskommandoen ønska det, kunne skytsets mekanismer blitt brakt til Ski uten å behøve å vente på noen politisk avgjørelse. Avgjørelsen om dette var siden 1925 pålagt divisjonen.⁹⁰ I seg sjøl er dette det beste beviset på distriktskommandoens situasjonsbedømmelse. At distriktskommandoen ikke foretok seg noe i sakas anledning er et godt bevis for hvor sannsynlig de vurderte krigsfaren å være.

Dette gir svaret på hvorfor bare to kanoner blei tatt ut av magasinet på Ski. Resten var ubrukelige, de mangla tennstempler og stempelfjærer. De lå på Oscarsborg, vel forvart mot de «ondsinnede» arbeidere, og vi kan vel tilføye, under et forsvarlig tysk vakthold.

Haubitsene som blei kjørt til Sverige.

Oppsettinga av AR 1 fortsatte etter evakueringa i Askim, men fordi det ikke hadde vært mulig å få orden i skytset på Ski, blei artilleristene satt opp som infanterister. Etterhvert som avdelingene kom i orden, blei de fordelt til bruovergangene ved Glomma for å ta imot tyskerne. Tilstrømminga av frivillige var stor. Trass i at mobiliseringa ved regimentet blei avbrutt på initiativ av regimentssjefen før evakueringa var avslutta, ser det ut til at det har vært nok mannskaper. Mange frivillige blei sendt hjem.⁹¹

Den tyske frammarsjen mot styrkene i Østfold besto av tre kolonner, en hovedkolonne som frontalt støtte mot Fossum bru og Askim, mens en flankokolonne angrep via Sarpsborg og Halden nordover mot Ørje, og en via Lillestrøm sørover mot Trøgstad.

Vi skal ikke gå inn på noen detaljframstilling av kampene. Hovedtyngda av kampene fant sted da de tyske troppene gikk over Glomma, delvis over isen og delvis over bruer som ikke var blitt sprengt skikkelig. De begynte på formiddagen den 12. april, og var i hovedsak over rundt et døgn seinere. Samtidig hadde det funnet sted ei mindre trefning ved Trøgstad. Utgangen av kampen den første dagen var en generell retrett av de norske styrkene. Først til området mellom Mysen og Trøgstad, seinere til ei påtenkt stilling mellom Mysen og Ørje. Tanken på dette blei imidlertid fort oppgitt. Tyskerne fulgte ikke opp sin militære suksess med videre offensiv, men lot rolig de indre motsigelsene i de norske avdelingene få utvikle seg, og bestemme hvilken form det norske sam-

menbruddet ville få.⁹² I løpet av tilbaketoget mot Ørje mista det norske befalet kontrollen over situasjonen, og divisjonen blei på kort tid brutt ned som feltmessig enhet. Marsjen over grensa til Sverige blei resultatet.

Fossumstrøkets festning besto i 1940 av Trøgstad og Høytorp fort, og brugalleriene ved Langenes- og Fossumbrua.⁹³ Festningens viktigste oppgave var å sette opp to bataljoner motorisert artilleri, som skulle inngå direkte i divisjonen under betegnelsen «armeavdelingsartilleri». Dette artilleriet besto av en bataljon 12 cm felthaubitser (8 stk.) og en bataljon 10,5 cm feltkanoner (12 stk.)

Ifølge beretningene blei det tidlig klart at dette artilleriet ikke lot seg bruke. Begrunnelsene for dette er uklare, og delvis motstridende. Noen hevder at det mangla ammunisjon, mens andre hevder det motsatte.⁹⁴ Mangel på transportmidler, manglende oppmøte av mannskaper, mangelen på øvde folk og mangel på gummidekk til kanonene, er også blitt anført som grunn.⁹⁵ Enden på visa blei at det av 10,5 cm-kanonene blei satt opp et halv-batteri som besto av to kanoner og et batteri som besto av fem 12 cm haubitser. Tilsynelatende sju av tjue skyts. Med dette skytset skjedde følgende: De to feltkanonene blei forflytta til og fra varierende stillinger, men kjørte til slutt inn i Sverige *uten å ha avfyrt et enest skudd*. Batteriet med de fem haubitsene blei satt opp i ei transportkolonne, og *kjørte nesten uten stopp rett over grensa* allerede ettermiddagen den 13. april. Seinere om kvelden fulgte resten av avdelingene etter.

Tilbake lå Trøgstad og Høytorp fort i et slags

ingenmannsland. Trøgstad hadde rundt 300 mann og Høytorp hadde rundt 350—400 mann. Trass i at mannskapene begge steder var ved godt mot, tok befalet initiativ til kapitulasjon før noen av forta var angrepet. Seinere har offiserene prøvd å skape et bilde av at soldatene spesielt på Høytorp var på randen av nervøst sammenbrudd. Denne løgnaktige forklaringa har ikke engang FKA gått god for.⁹⁶ Sannheten er at det var befalet som svikta, og på begge forta tok fortsjefene initiativ til det merkelige og ureglementerte «krigsrådet» som besto av befalet, og overlot ansvaret til det. Dette «organet» oppsto også ved IR 3 og 3. divisjon. Dette er det beste beviset for at det store flertallet av offiserene ved disse avdelingene ønska å legge ned våpna. Voteringene er bevart, og av dem går det fram at et par av offiserene til og med, med utrolig frekkhet, begrunna kapitulasjonen med å vise til Quislings oppfordring til offiserene om å gi opp kampen. Kaptein Hektoen voterte for eksempel med følgende begrunnelse:⁹⁷

«Uten forbindelse med forsvarets ledelse i distriktet, uten forbindelse med landets ledelse, og efter de av de før voterte gitte opplysninger, som jeg i det vesentligste slutter mig til, finner jeg å tjene mitt land best ved å stemme for den av landskjente menn offentliggjordte anmodning om å oppgi kampen.»

Men det var ikke bare ved forta at offiserene var ivrige etter å få gitt seg. Generalmajor Erichsen skrev 6. juli 1940 en artikkel om felttoget i Aftenposten, og brukte ordet «mistet» om det utstyret

og de avdelingene som gikk tapt under retretten (blant annet fire feltkanoner og femten mitraljøser). Under følger noen avsnitt fra rapporten til adjutanten for 4. batteri av AR 1, som var blant dem som blei «mistet». Utgangspunktet er at adjutanten og batterisjefen, kaptein Graff, sto og iakttok retretten fra Mysen:⁹⁸

«Et par løsrevne avdelinger av stabsbatteriet kom forbi i skarpt trav, på marsj østover. 'Dette er panikk det, De,' sa batterisjefen.»

«Denne alminnelige retrett hadde ikke kaptein Graff lyst til å være med på. Under påskudd av å måtte ha bensin til batteriets biler, dro han tiden så lenge ut, at vi ikke var tilbake i batteriet før kl. 18.00 ...»

«Men batterisjefen hadde ingen hast med å etterkomme bataljonssjefens ordre. 'Vi er avskåret,' sa han. Og så gikk batteriet i kvarterbivuakk på Salmonrud gård. At kaptein Graff bevisst undlot å etterkomme ordren fra bataljonen er hevet over enhver tvil. Endog så sent som kl. 19.00 kunne batteriet uten vanskeligheter ha kommet frem til Hærland kirke langs veien, utenom Mysen-byen.»

«Ved 20-tiden om aftenen skrev jeg efter batterisjefens diktat: «An die deutsche Wehrmacht»

«... etter en ærefull kamp har btt. 4 ikke lenger noen mulighet for resultatrikt å kunne fortsette striden. Da kaptein Graffs navn er vel kjent, idet han er generalsekretær i Norges Forsvarsforening, vil en slik ærefull overgivelse som foreslæes, kunne få sterk

innvirkning på stridene i Norge. Det foreslåes en ærefull overgivelse, hvorved btt. 4 får avmarsjere til Fredrikstad under fulle våpen og under full militær honnør ...»

«Kopi av brevet ble nedtegnet i batterijournalen, og med hvitt flagg på batterisjefens bil, dro vi i 22-tiden av sted til Mysen for å oppta forhandlinger med tyskerne. Vi fant ingen tyskere, og måtte vende tilbake med uforrettet sak.»

Det kan tilføyes at neste dag *lyktes* det å finne tyskerne.

Transporten av de fem haubitsene fra Høytorp og østover mot grensa innleda den allmenne retretten mot Ørje. De stadige tilbaketrekningene uten å få anledning til å komme i kamp, undergravde soldatenes tillit til befalet.⁹⁹ Transporten av haubitsskytset ble oppfatta som det endelige beviset på befalets udugelighet. FKA skriver om dette:¹⁰⁰

«Hvorvidt og med hvilket resultat skytset og personellet hadde kunnet nyttiggjøres for operasjonene kan ikke avgjøres i dag. Men uansett hva man vil mene om det, fikk kolonnens marsj over grensen en meget farlig virkning på alle som var vitne til den og som fikk høre om den. Kolonnen var den første som gikk over grensen før det forelå noen ordre om dette. Den omfattet verdifullt, moderne, fullt brukbart, men ubrukt skyts, mange motorkjøretøyer og oppimot 400 bevæpnede soldater som ikke hadde vært i kamp. Det er grunn til å tro at den første spire ble lagt her til den oppløsning,

forvirring og defaitisme som grep om seg ved Ørje natten til og utover dagen 14/4-1940.»

Tilbaketoget fra Mysen til Ørje fikk etterhvert karakteren av en kaotisk strøm av avdelinger og utstyr om hverandre. Offiserene mista fullstendig oversikten. Det som hadde vært av organisering i Mysen-området blei for en stor del avløst av anarki. Det store antallet biler og hestetrukne enheter vikla seg inn i hverandre i uløselige floker. Befalets rapporter fra denne retretten er fulle av beskyldninger mot mannskapene for at de nærmest flykta i redsel. De praktiske eksemplene derimot viser det motsatte. Der offiserene tok initiativ til å organisere kamp, var soldatene ved «godt mot». Men gode stillinger blei gang på gang rømt *på ordre*. Befalet klarte ikke engang å organisere transportkolonna, og noen ledelse ser ikke ut til å ha eksistert i det hele tatt. Typisk er følgende eksempel fra IR 1's landvernbataljon. Ingen av soldatene i bataljonen hadde vært i kamp enda, da de fikk i oppdrag å forsvare en stilling ved Skotterud mellom Mysen og Ørje. Plasseringa av automatvåpen, utbedringa og maskeringa av stillinga skapte stor entusiasme blant soldatene. «Soldatenes moral er meget god og alt er klart til å ta imot tyskerne.» Så kom det ordre om at stillinga skulle rømmes og at avdelinga skulle kjøre lengst mulig forbi Ørje mot grensa. Rett før midnatt begynte kjøringa mot Ørje, i «rasende fart og med slukkede lykter». Så blei plutselig kolonna satt under mitraljøseild:

«Søndag 14/4 ca. kl. 10.30 ved Ørje blev vi under farten overrasket av mitraliøseild. Det

var tilløp til panikk. Bilkolonnen blev stanset og bilene rømt. 3 hester slet seg og løp ut ...»¹⁰¹

«De hårdnakkede ryktene om at artilleriet var forsvunnet sammen med trenet gjorde det meste. Mangel på søvn gjorde sitt. Guttene sovnet i sine stillinger bare de satte seg ned eller la seg ned. Guttenes moral er fremhevet av alle kompanier helt til søndag morgen.»¹⁰²

Den stadige retretten uten kontakt med fienden blei uforståelig for soldatene:

«Da jeg kommer til Rødneskrysset er avdelingen i oppløsningstilstand og soldatene i høy grad deprimerte. Soldatene skjønner intet av det hele ... ( ) ... Stillingen er overalt den samme, oppløsning og depresjon. Utover dagen forsvinner adskillige soldater som dels skaffer seg sivile klær i Ørje og går hjem, dels går i små patruljer over grensen til Sverige ... ( ) ... Jeg meddeler Major Hagle at det må gis forklaring og at jeg ønsker å tale med generalen.»¹⁰³

Den videre utviklinga av denne situasjonen førte til at avdelingene etterhvert gikk over grensa, delvis uten, delvis på ordre. Ved Ørje gikk flere avdelinger i oppløsning.¹⁰⁴ ved at befalet forsvant. Soldatene fra disse avdelingene dro for det meste hjem. Noen dro over grensa.¹⁰⁵ I løpet av den 13. og 14. april var alle «organiserte» avdelinger gått over grensa.

Det var som tidligere nevnt transporterenga av

artilleriet fra Mysen og østover mot grensa og Sverige, som innleda denne bedrøvelige avslutninga på felttoget. Her må vi se nærmere på hvorfor artilleriet blei kjørt til Sverige. Det er klart at transporten av de fem haubitsene bandt nærmere et halvt tusen soldater. Hvorfor blei ikke disse satt inn som infanteri? Hvorfor blei bare fem og ikke alle åtte haubitsene som var på Høytorp frakta vekk? Hvorfor blei ikke skytset som var tilbake på Høytorp ødelagt?

FKAs framstilling gjør heller ikke her noe forsøk på avklaring av hva som faktisk har skjedd, men det skal også sies at det motstridende materialet til en viss grad blir formidla leseren:

Det har vært antyda forskjellige årsaker til at skytset ikke blei brukt. I det følgende skal vi se litt nærmere på disse årsakene. For det første kunne problemet være mangel på øvde artillerister. Da måtte sjølsagt alt vært satsa på å løse dette problemet. For det andre kunne problemet være av teknisk natur, at skytset på grunn av en eller annen teknisk feil ikke lot seg bruke. I det siste tilfellet ville sjølsagt enhver mannskapsmessig improvisasjon være spilt mjølk. Et slikt teknisk problem kunne for eksempel være mangel på transportkapasitet. Kunne dette være årsaka? Avdelinga disponerte etterhvert over et stort antall biler. Saka var imidlertid at disse ikke blei *prioritert* til haubitsbataljonen, og blei i stedet brukt til alt mulig annet.¹⁰⁶ Men dette kan umulig rime. I en mengde rapporter og beretninger fra kampene i Østfold og andre steder i landet blir det nettopp understreka hvor katastrofalt det var at man ikke hadde tyngre våpen. Og her hadde man et moderne skyts disponibelt, men «prioriterte» ikke trans-

portkapasitet? Noe slikt faller på sin egen urimelighet. I alle tilfelle kunne et slikt problem vært løst ved at artilleriet blei brukt stasjonært, enten i forbindelse med forsvaret av fortet eller andre stillinger. Dette blei det imidlertid ikke gjort forsøk på, og vi må ha lov til å slutte at problemet var ikke av transportmessig natur.

Var problemet at man ikke hadde øvd personell? Noen sitater kan tolkes i den retninga:

«Kl. 14.20. Divisjonens ordre. Et 10,5 cm motorisert batteri kommer til Ørje om ca. 1 time. Det skal underlegges bataljonen kl. 16.00. Et mot. 12 cm batteri på vei til Sverige. Bataljonen prøvde å stanse batteriet. Men det kjørte videre. Manglet ammunisjon. Kl. 17.00 kjørte enda et batteri fra Fossumstrøkets festning på marsj til Sverige ... Hadde ikke øvde soldater ...»¹⁰⁷

«Eg kan ikkje minnst at major Lowzow melde seg for meg ved Ørje. Det var eg som oppsøkte eller trefte honom eller hans avdeling då eg fekk vita at dei skulle kjøyra til Sverige. Då vart det opplyst at personellet ikkje kunne bruke materiellet. Folka var uøvde. Derfor laut materiellet bergast til Sverige. Eg minnst ikkje om det var major Lowzow som opplyste dette...

... Eg vil minna om at eg kört tid før, same ettermiddag, hadde gjort mykje for å stogge eit anna batteri som under kaptein Hagens kommando var på marsj mot Sverige. Kaptein Hagen sa at dette batteriet ikkje kunne vera med i striden avdi det mangla ladning

O. Det var eg som då held fram at *personalet kunde nyttast som infanteri*. (mitraljøre tropper og gevær tropper), og vera med i kampen» ...

« ... Då kaptein Hagen likevel kjørde austover telefonerte eg fyrst til divisjonen og melde om dette ... Etter samtalen sa kaptein Hagen at han ville late dei *verte med i striden som melde seg frivillig*». ¹⁰⁸

La oss gjøre et lite tankeeksperiment. Av rapporten til kommandanten på Fossumstrøkets festning går det fram at det til 12 cm haubitsbataljon skulle møtt 50 befal og 500 mannskaper. Til 10,5 cm kanonbataljonen skulle det møtt like mange. I 1940 møtte 25 befal og 350 mannskaper til 12 cm bataljonen, og 25 befal og 310 mannskaper til 10,5 cm bataljonen. Altså tilsammen for de to bataljonene møtte 50 befal og 660 mannskaper. Dette utgjorde en svikt på noe under 50% etter oppsettingsplanen. Tilsynelatende måtte dette være en katastrofal reduksjon, hva muligheten for planlagt oppsetting angår.

Men allerede 9. april var det følgende personell ved festningen: På Høytorp fort et befalskurs fra 15. mars som skulle utdanne underordna befal til den motoriserte 12 cm haubitsbataljonen som var planlagt satt opp som en del av nøytralitetsvakta pr. 15. april. Disse utgjorde i alt 70 menige og seks offiserer. Av disse hadde igjen 30 menige og fem offiserer vært inne siden 1. oktober 1939, og var i denne tida utdanna som artillerister til 10,5 cm feltkanon og 12 cm felthaubitser. På Trøgstad fort var det tre offiserer og 40 menige pr. 9. april, under utdanning til 12. cm tårnkanon for Sarpsborg

festning.¹⁰⁹ Det er altså fullt på det rene at det pr. 9. april fantes personell som kunne betjene begge typer skyts. Det er da all grunn til å spørre hvorfor disse ikke blei satt inn som instruktører av mannskapene etterhvert som de kom til festningen. Det gikk hele fire dager fra 9. til den 13., da skytset blei kjørt til Sverige, og ytterligere ett døgn før det viste seg noen tyskere i nærheten av festningen.

Her er det også grunn til å trekke fram et annet forhold. Det var slått klart fast at festningens hovedoppgave var oppsetting av motorisert artilleri. Militært teknisk var festningen akterutseilt, noe som også viste seg i kampene, de fikk ingen vesentlig betydning for kampenes utfall. Men likefullt var det ved kapitulasjonen over 300 mann på Trøgstad og nærmere 400 mann på Høytorp.¹¹⁰ Summerer vi opp, ser vi at det totale antallet oppmøtte åpenbart var stort nok til å sikre oppsetting av artilleriet, som var hovedoppgava, og til og med overskred dette antallet. Det som imidlertid skjedde, var at ikke engang det personellet som hadde møtt opp til det motoriserte artilleriet blei satt opp til det.

Da foreligger det bare en sannsynlig løsning, nemlig at artilleriet var teknisk ubrukelig:

«Lørdag den 13. 4 kl. 13.00 ga kommandanten major Lowzow ordre om å transportere flest mulig av de 12 cm haubitser til Ørje. Det gjaldt å redde de kostbare haubitser så disse ikke faldt i tyskernes hender. Av soldater skulle der medtas samtlige fra haubitsbataljonen og så mange av 10,5 cm kanonbataljonen at der kun ble igjen ca. 40 mann med mitraljøser under major Hovinds

ledelse som skulle danne sikringsposter ved piggtrådhinderet.

Det første som måtte gjøres, var å skaffe biler til transporten. Som tidligere i uken, var bilene også lørdag opptatt med transportvirksomheten. Det ble utsatt vakt ved hovedporten som kapret alle tomme biler således at vi i løpet av en times tid hadde fått samlet seks trekkbiler og en rekke lastebiler. Jeg besluttet meg da til å ta med: 5 haubitser og 1 traktor.

Styrken utgjorde mellom 300 og 400 mann utstyrt med karabin. Maskingeværer og mitraljøser forefandtes ikke ved avdelingen. Ca. kl. 14.30 marsjerte kaptein Hagen med haubitserne og traktoren. Ca. kl. 14.45 marsjerte kjøkkentrenet under kaptein Baalerud og ca. kl. 15.00 dro resten av styrken under major Lowzows personlige ledelse.

Da kaptein Hagen kom til Ørje, meldte han sig for major Frøholm, og meddelte ham at han hadde i oppdrag å bringe haubitserne i sikkerhet i Sverige. På maj. Frøholms anmodning om assistanse, svarte kaptein Hagen at hans avdeling var en transportkolonne *og at haubitserne ikke kunde brukes* (utheva av red.), og at han måtte be om ordre fra høiere myndighet da han stod i bataljonsforband, og at han i mellemtiden vilde kjøre haubitserne til grensen. Gjennom adjutanten fikk han divisjonens ordre som blev levert major Lowzow da han kort tid efter støtte til avdelingen igjen.

Da major Lowzow med den siste styrke kom til Ørje kirke ca. kl. 17.00, stod

kjøkkentrenet på veien ved kirken, mens kaptein Hagen med haubitserne stod i skogen øst for kirken, nær den svenske grensen. Major Lowzow meldte seg ved ankomst til Ørje straks for major Frøholm. Lowzow gjorde oppmerksom på *at haubitserne ikke kunde anvendes* men at mannskaperne hadde karabin og ammunition (utheva av red.).

... Dette var dog til liten nytte. En tilstedeværende kaptein fra divisjonsstaben meddelte at divisjonen hadde fått ordre om å trekke sig tilbake inn i Sverige. Veien over Ørje til Sverige måtte derfor ikke blokkeres. Ødelagte biler måtte straks bringes utenfor veien. Major Frøholm hadde derfor ikke bruk for våre artillerister. Major Lowzow besluttet sig da til å marsjere inn i Sverige, for at vårt tunge bilmateriell ikke skulle ligge i veien for de retirerende norske tropper og for at avdelingen ikke unyttig skulle bli utsatt for angrep fra fiendtlige fly.»

Denne beretninga er skrevet av major Lowzow, sjefen for haubitsbataljonen.¹¹¹ Her blir det kort og godt slått fast at haubitsene ikke kunne brukes, ingen forklaring blir gitt. Trass i dette slår FKAs framstilling fast, på sida etter,¹¹² at skytset var fullt brukbart, uten engang å diskutere Lowzows opplysning.

Det er klart at vi her trækker på et ømt punkt. FKA diskuterer ikke, og har heller ikke satt i gang ytterligere undersøkelser for å bringe på det rene hvorfor skytset ikke var brukbart.

Vi har undersøkt teorier om hvorfor skytset ikke kunne brukes, og pekt på motstridende argumen-

ter som taler for at disse teoriene må forkastes. Tilbake står teorien om at skytset ikke kunne brukes fordi mekanismene var ubrukeliggjorte ved at tennstemplene og stempelfjærene var fjerna. Og at ledelsen her, akkurat som ved AR 1, ikke var i stand til å skaffe disse delene til veie.

Materialet som foreligger stadfester ikke dette positivt. Men en kan ikke tillegge det avgjørende betydning, sett i forhold til den hemmeligholdelse som ordninga generelt var omgitt av. Det er all grunn til å tru at videre undersøkelser vil stadfeste denne teorien.

Hemmeligholdte detaljer fra Sarpsborg

Sarpsborg festning besto av Ravneberget og Greaker fort. Festningen var ferdigbygd i 1918, og var ingen gammel og forelda festning i 1940.

«Med skyts, ammunisjon, dekningsrom i fjell og nærforsvarsanlegg var Sarpsborg en sterk festning som ville kunne få stor betydning i forsvaret av Glåmalinjen. Festningens skyts ville kunne virke mot Glåma og samlingssteder for overgang over denne. Festningen var imidlertid stilt i reserve flere år tidligere og hadde bare to gamle, pensjonerte offiserer som kommandant og kvartermester og oppsynsmann og disponerte for mobilisering bare noen få gamle soldater til vakt. Distriktskommandoen foreslo derfor at festningen igjen skulle tas i bruk og en besetning oppøves, men dette ble avslått av forsvarsdepartementet.»¹¹³

Festningen var altså stilt i reserve fra 1933, og årsaka til dette blir angitt å være at «festningen hadde tapt sin betydning». ¹¹⁴ FKA bemerker med rette at dette måtte være en inkonsekvent avgjørelse så lenge festningen faktisk lå i første linje hvis det kom til et landgangsforsøk i Østfold. Det står da tilbake for FKA å bevise at de militære myndighetene faktisk venta et angrep over sjøen eller hadde forutsett dette som deler av sine forsvarsplaner. I denne sammenhengen blir det mindre interessant å henvise til den vaktplanen eller «oppmarsjplanen» som nøytralitetsvaktavdelingene var gruppert etter i april 1940, eller som mobiliserte «sikringsvakter» skulle oppmarsjeres etter i tilfelle av mobilisering. I det første tilfellet, den faktiske disponeringa av nøytralitetsvaktavdelingene, var det en improvisert plan som blei satt ut i livet, i beste fall kan den spores tilbake til krigsutbruddet i 1939. I det andre tilfellet, plan for disponering av sikringsvakter, kan vi bare slå fast at disse avdelingene var gruppert rundt befolkningssentrene i Østfold, og at deres frontale bestemmelse var høyst uklar. ¹¹⁵ Det hviler forøvrig et dunkelt lys over hva slags oppgaver «sikringsavdelingene» i det hele tatt hadde.

Hvis det var slik at den militære ledelsen i 1940 og i slutten av 30-åra hadde klart for seg at invasjonssjansen fra sjøen var stor, blir det svært merkelig at det ikke var utarbeidd forsvarsplaner for Østfold overhodet. Og dobbelt merkelig blir det at 1. distriktskommando måtte undersøke på sentralt militært hold for å bringe dette på det rene i 1938/39. ¹¹⁶

Med disse uklare forutsetningene for øye, kan vi ikke uten videre godta at bestemmelsen om å

sette festningen i reserve var så urimelig, sett fra statsmaktas synspunkt. Her kommer nemlig et annet viktig poeng inn. Sarpsborg festning blei anlagt i et område som tidlig har vært kjent som et av landets mest urolige arbeiderstrøk. Harde streiker og sammenstøt mellom arbeidere i kamp og det borgerlige voldsapparatet hadde ikke hørt til sjeldenhetene i dette området. Hvis vi vurderer festningens beliggenhet utfra dette, kan vi trekke følgende slutning:

Før det første ligger det sørligste fortet, Greaker, omtrent inne i sjølve bebyggelsen. Det ville kunne beskytte en rekke bruk langs Glomma mellom Sarpsborg og Fredrikstad, mange av dem ved direkte beskytning. For det andre dekker de to forta mesteparten av bebyggelsen i og rundt byene Sarpsborg og Fredrikstad. At festningene har hatt stor betydning i urolige år, er helt sikkert. Vi kan bare ta året 1921, da store styrker var innkalt som svar på storstreiken. Som ordensvern blei det da forlagt et kompani av IR 1 til Fredrikstad (kp 8), og en eskadron av DR 1 til Sarpsborg. Som sikkerhetsvakter blei det innkalt ei avdeling på 25 mann fra DR 1 i Sarpsborg. I tillegg blei det mobilisert 100 mann på Ravneberget og Greaker fort.¹¹⁷

Endelig er det av betydning i denne sammenhengen at det i slutten av 20-åra og begynnelsen av 30-åra var ei sterk utvikling av det norske politivesenet, som førte til opprettinga av statspolitiet i 1931. Dette fikk åpenbart innvirkning på disponeringa av militære avdelinger mot folket. Det er på det rene at både Ravneberget og Greaker blei brukt som innkvarteringssted for Statspolitiet i åra 1932 til 1934.¹¹⁸ Disponeringa av festningen til

reserve ville sjølsagt ikke hindre at den blei brukt til slike formål.

Også på Sarpsborg festning var det stor tilstrømming av frivillige, «festningen fikk mer enn nok til de våpen og den håndvåpenammunisjon som festningen var i besittelse av.»¹¹⁹

Denne tilstrømminga skjedde trass i at en hadde holdt seg strengt til mobiliseringsreglenes bestemmelse om bruk av personlig og skriftlig innkalling:

«Etter telefonisk ordre fra 1. divisjon ved divisjonens stabssjef natten til hvilken dato erindres ikke, blev distriktets og vpl befal samt 200 mann innkalt. Mange møtte eller meldte seg uten spesiell innsigelse. Det ble benyttet skriftlig innkallelse.»¹²⁰

Sammenlikner vi den beretninga om oppsettinga som er gjengitt i FKAs «Operasjonene i Østfold» med beretningene slik de foreligger i rapportene fra festningens offiserer, skinner det igjennom enkelte forskjeller som ikke er helt uvesentlige. Først fra «Operasjonene i Østfold».¹²¹

«Mekanismer og oppsatsdeler var tatt ut, alle blanke flater, ladningskammere og løp, i kanontårnene også sideretningsbuene, var innsatt med en spesiell smurning (sinkhvitt og fåretalg) til prøve. Den var meget vanskelig å få fjernet (og måtte forøvrig ikke fjernes). De fastsatte mobiliseringsplaner inneholdt intet om at festningens skyts skulle klargjøres — det som skulle holdes klart var 200 geværer og en del revolvere som var bestemt for eventuelle vaktavdelinger.»

I boka er dette avsnittet ikke gjengitt som sitat, men som bokas egen framstilling. Like fullt er det klart at det ord for ord følger kommandanten, major Arctanders rapport, med et par viktige unntak. Vi gjengir tilsvarende sitat fra rapporten som boka bygger på, altså originalframstillinga, men nå slik majoren sjøl ordla seg:

«I festningens skyts var alle mekanismer uttatt. Alle ytre blanke flater, i kanontårnene også sideretningsbuene, var innsatt til prøve med smøringsmiddel av spesiell sammensetning. Smøringen måtte ikke fjernes.

De fastsatte mobiliseringsplanene inneholdt intet om å gjøre festningens skyts klart til bruk. Det som skulle være klart til bruk, var 200 geværer pluss endel revolvere av Nagant og Lefeaucheux. Denne bevæpning var bestemt for en eventuell innkallendes sikkerhetsstyrke *i tilfelle indre uroligheter.*» (Utheva av red.)

Vi ser at den viktigste forskjellen er at kommandanten åpent sier at festningen hadde mobiliseringsplaner for indre uroligheter, og at det var etter disse oppsettinga skjedde.¹²² Dette meget viktige punktet er helt utelatt i FKAs variasjon over temaet. Her er «*Denne bevæpning var bestemt for en eventuell innkallendes sikkerhetsstyrke i tilfelle indre uroligheter*» redusert til «*...bestemt for eventuelle vaktavdelinger*» Her er det grunn til å merke seg at FKAs begrep «vaktavdelinger» i kommandantens rapport har fått et meget bestemt begrepsinnhold, nemlig *sikkerhetsstyrke i tilfelle indre uroligheter.*

Kommandanten sier også at etter disse planene var det ikke meninga at skytset skulle gjøres klart til bruk. Kanonene var ubrukeliggjort,¹²³ og ifølge rapportene lyktes det ikke å få dem i stand før tyskerne kom til Greaker. Trass i store ammunisjonsbeholdninger til skytset, blei de altså uvirkosomme. Følgende stemningsrapport stammer fra den 11. april:¹²⁴

«Da jeg ved 23.00-tiden torsdag aften efter vaktvisitasjonen kom inn i leiren, møtte jeg fire mann som sa de var meget misfornøyd med kommandanten og hans disposisjoner. De mente at han ikke hadde gjort tilstrekkelige forberedelser. De mange rykter med derav følgende nervøsitet samt mange andre årsaker var vel grunn til deres misnøye og irritasjon...( )... Jeg kunde jo heldigvis forsikre dem om kommandantens positive innstilling og mange tiltak for å bringe festningen i skikkelig kampberedskap...»

Det er sannsynlig at flere enn de fire soldatene fikk sine bange anelser bekrefte, da fortet etter kort kamp overga seg den 13. april. Kommandanten ga da også ordre til Ravneberget om å overgi seg:

«Det hvite flagg er heist på Sarpsborg festning. De vaktavdelinger som er satt ut fra Ravneberget til østre batteri, Trøsket og Sarpsbrua skal trekkes inn. Befal og mannskaper skal legge av uniform og reise hjem.»¹²⁵

Besetninga på Ravneberget fant imidlertid ut, riktignok etter samråd med øverstkomman-

derende (Erichsen) at en tilfangetatt kommandant ikke hadde noen kommandomyndighet. Derfor ville de drøye enda noen tid. Men da tyskerne ikke viste seg, dro de også her hjem dagen etter.

Her har vi igjen et eksempel på at en høy offiser villig lar seg bruke — som fange — til å tvinge avdelinger som ikke har gitt seg til å legge ned våpna.¹²⁶

Ikke bare IR 1 og 1. divisjon.

Tidligere i kapitlet har vi uttalt en viss skepsis overfor forsikringene til de øverste lederne i Østfold om hva ubrukeliggjøringa hadde å si. Spesielt ØK, general Erichsen, forsikra stadig i sine «margkommentarer» til de forskjellige offiserenes stridsrapporter at «geværene ble i full stand uten nevneverdige forsinkelser».¹²⁷ Det er ei viktig innvending mot ØKs bemerkning om dette at ØK sjøl ikke har bidratt nevneverdig til at saka er kommet fram i lyset. Hvis en begrensa studiet av felttoget i Østfold til ØKs rapport ville en ikke oppdage at geværene og artilleriet i 1. DKs område var ubrukeliggjort i det hele tatt. Rapportene om dette er kommet fra lavere sjefer. I forbindelse med kommentaren sin har ØK heller ikke bidratt med ytterligere opplysninger om omfanget av denne ordninga. Han har ikke i noe tilfelle bidratt med opplysninger utover det som allerede forelå i de rapportene han kommenterte. Denne spesielle funksjonen som ØK spilte i forhold til opplysningene fra de lavere militære sjefene, må absolutt sees i sammenheng med det faktum at det

var ØK som var ansvarlig for lagringa av våpen innafor 1. DKs område.¹²⁸

I tillegg til disse allmenne betenkelighetene er det også grunn til å minne om hvordan dette har skjedd: Erichsen skriver i sin kommentar (s. 87) at «Den tidligere divisjonssjef hadde gitt ordre om at slagfjærene skulle settes inn i geværene. Bøssemakeren ved IR 1 hadde ikke rukket å få gjort dette med samtlige geværer». Her avgrensar Erichsen seg til IR 1. I sitatet på side 85 avgrensar han seg til 1. divisjon. Leser en bare disse rapportene får en altså det bestemte inntrykket at det bare var 1. divisjons IR 1 som hadde ubrukeliggjort våpna sine.

Vi har vist at *alle* avdelinger som kom til oppsetting i Østfold i 1940 hadde ubrukeliggjort våpenbeholdningene sine. Dette gjelder IR 1, AR 1, 1. divisjons skole, Fossumstrøkets festning og Sarpsborg festning.

Ubrukeliggjøringa av våpen hørte til de hemmelige foranstaltningene som var retta mot «indre uroligheter». Det er derfor ikke annet å vente enn at rapportene som blei skrevet ikke akkurat svømmer over med beretninger om ubrukeliggjøring av våpen. Men FKA har hatt som målsetting å gi ei detaljframstilling av operasjonene i Østfold. Det er et faktum at alle opplysningene om ubrukeliggjøringa av beholdningene er forbigått i framstillinga til FKA. Opplysningene fins i kildematerialet FKA har hatt til rådighet. Det er nettopp det viktigste kildematerialet til FKA vi har sitert i ei rekke avsnitt fra dette kapitlet. Ved å hoppe bukk over dette spørsmålet, som så mange andre, har FKA greidd å skjule bakgrunnen for ei rekke viktige hendelser under felttoget.

Det er nødvendig å undersøke general Erichsens påstand om at det ikke oppsto særlige forsinkelser på grunn av ubrukeliggjøringa av våpna. Vi kan regne med at noe rundt 4 500 mann¹²⁹ var under våpen i Østfold, når alle tropper, sanitet og forsyningstjeneste er regna med.¹³⁰ Med de rundt 3 000 soldatene som blei internert i Sverige, blei det internert 4 604 karabiner og geværer.¹³¹ I tillegg tok tyskerne rundt 3 500 geværer.¹³² Dette tallet virker rimelig i forhold til Erichsens opplysning om IR 1's beholdning (rundt 7 000)¹³³ og den begrensa oppsettinga ved AR 1. På toppen av dette kommer det som blei satt opp på festningene og 1. divisjons skole. Vi kan fastslå at det tilsynelatende må ha vært rikelig med geværer og karabiner. Men om dette skriver en av bataljons-sjefene: «Imidlertid skaffet bataljonen seg brukbare geværer ved utbytting»¹³⁴ ØK skriver: «Materiell var det vanskelig med, men med innkalling av våpen fra den frivillige militær opplæring i distriktet, lykkedes å skaffe geværer nok, derimot ikke tilstrekkelig med maskingevær»¹³⁵ Dette er vel og merke en *generell* kommentar fra ØK, og ikke satt i sammenheng med problemene med de manglende stempelfjærene. Igjen er det en lavere militær sjef som forklarer årsaks-sammenhengen.¹³⁶ Det var nettopp *fordi slagfjærene mangla i geværene* at en måtte skaffe seg våpen på annet vis. Disse faktiske opplysningene viser både at det var for lite brukbart materiell, og hva en gjorde for å bedre situasjonen. Men de sier lite om hvor prekær denne mangelen kan ha vært.¹³⁷

Som vi har vist, eksisterte problemet i alle de avdelingene som kom til oppsetting. ØKs uttalelser gir inntrykk av at de hadde begynt å sette stempel-

fjærene inn i geværene ved enkelte avdelinger. Når vi veit at avdelingene tilsynelatende hadde nok av våpen fra beholdningene, men likevel trengte å rekvirere skytterlagsgeværer, rimer disse uttalelsene dårlig.

I boka «Fra Oscarsborg til Hegra» refererer Wilhelm Münther Rolfsen ei opplysning fra general Erichsen om at regjeringa hadde bestemt at slagfjærene skulle settes inn igjen i 1936.* Erichsen har ingen referanser overhodet til støtte for denne opplysninga, og vi kan derfor heller ikke feste noen lit til den. Den står dessuten i motstrid til et entydig materiale fra generalstabens arkiver som gir den motsatte konklusjonen: Det skjedde ingen endringer før krigen brøyt ut. Derimot kan det ha skjedd enkelte lokale endringer. Dette fins det også materiale om. Oberst Jensen, sjef for «Oppland Dragonregiment nr. 2» (Dr 2) skriver i boka «Krigen på Hedmark»:¹³⁸

«For å sikre seg mot at geværene som lå magasinert på depotene skulle bli misbrukt om de kom på avveier, hadde myndighetene i sin tid gitt ordre til at en viktig del av geværet, f.eks. slagfjæren, skulle bli fjernet og oppbevart på hemmelig sted.

Regimentets bøsse-maker, J. Hvamb, som også syntes situasjonen var faretruende, foreslo at geværene skulle settes i stand. Det ble gjort, og dermed var det unnagjort om det skulle bli mobilisering.»

Dette dreier seg altså om en avdeling i 2. divisjon. Det er liten grunn til å tro at 1. og 2. divisjon har

---

*Sitert i begynnelsen av dette kapitlet.

hatt annen praksis på dette området enn de andre divisjonene:

«Dette angikk ikke bare i 1. Div., men hele hæren. Håndvåpen skulle ved avdelingene lagres slik, at de ikke var «brukbare-skuddklare». Colt-mitraliøsen for seg — håndtaket, hvor bl.a. avtrekkeren satt, for seg.»¹³⁹

For Østfolds vedkommende var det slik at både festningsskyts og feltartilleri i store mengder ikke kom til oppsetting fordi det ikke var brukbart. For en stor del av dette skytset har vi vist at hovedproblemet var at det på forskjellig vis ikke lyktes å få mekanismene eller tennstemplene og stempel-fjærene på plass.

Vi må også regne det som klart at det endelige sammenbruddet for divisjonen blei innleda med transporten av det motoriserte haubitsbatteriet fra Fossumstrøkets festning til Sverige. Trass i at man hadde både ammunisjon og mannskaper til skytset, var det «ikke brukbart». Mye tyder på at det var i mekanismene mangelen lå.

Det er derfor ikke *mangelen* på avansert og effektivt krigsmateriell som artilleri, som var problemet i Østfold. Skytset forelå i store mengder. Det som mangla, var evnen til å bringe dette skytset i stridsdyktig stand tidsnok til krigen. Hvor mye skyts som fantes i Østfold til disposisjon for 1. divisjon, viser vi med følgende oversikt:¹⁴⁰

Det totale antallet skyts i AR 1's magasin på Ski var rundt 50. Av disse var tolv satt opp før 9. april, ytterligere to blei satt opp den 9. Altså fjorten satt opp, av dem ga tretten ild.

De motoriserte artilleribataljonene ved Fossum-

strøkets festning hadde totalt tjue skyts. Av dem blei to satt opp, men ga aldri ild. Fem blei sendt til Sverige som «ikke brukbare».¹⁴¹

Feltartilleriet hadde altså totalt rundt 70 skyts, av disse var tolv satt opp den 9. april, fire blei satt opp etter den 9. april. Av 70 ga tretten ild.

Av festningsartilleri satte Høytorp opp to av tjue skyts. Trøgstad fire av seksten. Sum Fossum-strøkets festning: seks av 36 skyts oppsatt, og ga ild. Sarpsborg festning kom aldri så langt at de var i stand til å åpne ild med noen av sine ti kanoner. Sum Festningsartilleriet: Av 46 ga seks ild.

Totalt disponerte 1. divisjon altså 116 skyts. Av dem kom nitten til ildgivning.

Jeg kan vanskelig tenke meg at det ikke oppsto ei lang rekke andre problemer enn ubrukeliggjøringa ved oppsettinga ved så forskjellige avdelinger. Samtidig er talla for store og de beskrevne problemene for like, til at de kan bero på tilfeldigheter.

Undersøkelsene av ubrukeliggjøringa av våpen i Østfold har også bragt flere andre forhold fram i lyset, som kan vise seg å få stor betydning for vurderinga av det som skjedde i aprildagene 1940. Både i intervjuer og i skriftlig materiale har det kommet fram klare opplysninger om at kystartilleriet praktiserte den samme ubrukeliggjøringa av våpna sine som hæren. Da vi undersøkte hvordan AR 1's tennstempler og stempelfjærer var lagra på Oscarsborg, så vi at Oscarsborg festning lagra tilsvarende mekanismer til sine sjøfrontkanoner sammen med AR 1.¹⁴²

Festningen lagra også sin store håndvåpenbeholdning ubrukeliggjort.¹⁴³ Også i samband med undersøkelsen av oppsettinga av AR 1 på Ski kom

det fram opplysninger om ubrukeliggjøring av skyts i kystartilleriet.¹⁴⁴

Under alle disse omstendighetene er disse opplysningene så alvorlige at kystartilleriets innsats under angrepet må undersøkes på nytt i denne sammenhengen. Flere kystfort unnlot å åpne ild eller åpna ild under svært tvilsomme omstendigheter i 1940. I Oslofjorden for eksempel åpna Måkerøy og Håøya fort ikke ild, trass i svært gode måleobservasjoner. I Kristiansand åpna ikke Gleodden fort ild mot den tyske angrepsstyrken. Agdenes fort ved Trondheimsfjorden spilte også ei merkelig rolle under angrepet, med delvis ildgivning.

Den politiske linja var avgjørende

Drøftinga vår av oppsettingene i Østfold har vist at det var lagra ubrukelige våpen ved alle avdelinger, og at det oppsto atskillige problemer med å få brukbare våpen til mannskapene. Stridsrapportene viser at dette satte i sving en flom av rykter om sabotasje. Disse ryktene vakte en utstrakt mistillit til befalet blant soldatene.

At 1. divisjon brøt sammen skyldtes ikke at det mangla våpen og heller ikke mangel på avansert krigsmateriell som for eksempel artilleri. Det var et resultat av manglende ledelse, manglende planer og forberedelser, manglende kampvilje i ledelsen og problemene med å få det tekniske materiellet i orden. Dette må ha bidratt til sterkt å påskynde denne indre oppløsninga.

Det samme forholdet viser seg ved å undersøke hvor store deler av de oppsatte mannskapene som faktisk fikk anledning til å slåss. Det var jo derfor de hadde stilt opp, svært få hadde rukket å få noen innkallelse. Det viser seg da at det var få som var i kamp. Av totalt sytten infanterikompanier var bare to i kamp i noen lengre periode, og ytterligere to i ei kortere trefning. Altså rundt ti og tjue prosent.¹⁴⁵ Like fullt klagde de militære over at de hadde for få soldater! Sannheten var at de hadde en god del soldater, men at de ikke disponerte soldatene slik at de kom i kamp. Det var utstyr og det var soldater. Det var ikke *her* den viktigste mangelen lå.

Hovedårsaka til sammenbruddet var først og fremst at det hverken fra regjeringa eller militærledelsens side blei streka opp ei politisk linje for kamp og følgelig erklært krig. Den politiske vaklinga i denne første fasen av den tyske invasjonen virka inn på alle andre forhold. Det er også ei kjent sak at det var en sterk protysk innflytelse, spesielt i hærens befalkorps, og at det eksisterte en organisert femtekolonne. Når utgangspunktet var disse ugunstige forholda, er det ikke overraskende at ubrukeliggjøringa av beholdningene fikk så stor virkning. Dermed er det ikke sagt at ikke virkninga kunne vært betydelig redusert, hvis det var blitt satt inn krefter i tide, som hadde vært i stand til å skjære igjen-
nom og rette på feila.

Hvordan var det i resten av landet? Angrepet i Oslo lamma foruten IR 2 og DR 1, også planmessig oppsettinga ved AR 2 og IR 4 samt flere andre avdelinger. I Kristiansandavsnittet blei bare en begrensa oppsetting ved IR 7 mulig. Det er uklart om

beholdninger eller sluttstykkemekanismer blei oppbevart på Odderøya festning, men det er på det reine at regimentets ammunisjon blei oppbevart der. Bare ei begrensa mengde blei tatt ut før tyskerne tok festningen. Av IR 8 lyktes det bare å sette opp en bataljon. I Bergen gikk hele IR 9's beholdninger på Ulven og Bergenshus tapt. I tillegg gikk også mindre avdelingers beholdninger tapt. I Trondheim gikk hele AR 3 og IR 12's beholdninger tapt da Trondheim blei tatt. Det samme skjedde med Trøndelag Ingeniørbataljon.

Felles for disse og flere avdelinger som led samme forsmedelige skjebne, er at det aldri har blitt undersøkt nøyaktig hvilke forhold som gjorde at de gikk tapt. De bare «gikk tapt».

En undersøkelse av begivenhetenes gang ved de avdelingene vi har nevnt her vil trulig føre til de samme resultatene som undersøkelsen av oppsettingene i Østfold. De avdelingene som fikk lengre tid til å ordne mobiliseringa, IR 3 på Kongsberg, IR 5 på Elverum, IR 6 på Hønefoss, IR 10 på Voss, IR 11 i Ålesund, IR 13 i Steinkjer og DR 3 i Levanger, klarte ventelig å vinne over de største vanskelighetene i forbindelse med ubrukeliggjøringa. Men sjøl her kan en ikke avskrive at ubrukeliggjøringa har hatt betydning. Det bør også undersøkes om rykter om avvisning av frivillige og mobiliserte mannskaper ved enkelte avdelinger kan ha hatt samband med mangelen på brukbare våpen.¹⁴⁶

Det er sannsynlig at forholda i Nord-Norge har vært annerledes enn i Sør-Norge, fordi brigaden i Nord-Norge allerede var mobilisert høsten 1939, som del av krigsforberedelsene *mot Sovjet*. Daværende oberst Arne D. Dahl forteller i boka

«Med Alta bataljon mot tyskerne» at da bataljonen blei demobilisert i midten av januar 1940, lot de våpna bli oppbevart inntakte, og brøt dermed gjeldende regler.¹⁴⁷

«Alle våpen ble gått over av bøsseMakeren og gjort klar til øyeblikkelig utlevering. På papiret eksisterte ennå den gamle bestemmelse at geværene skulle oppbevares på depotet med låsemekanismene tatt ut, slik at de ikke kunne brukes av uvedkommende. Vi lot denne bestemmelsen sove.»

Det er også mulig at det samme kan ha skjedd med mobiliseringsbeholdningene til de avdelingene som ikke var satt opp høsten 1939 i Nord-Norge, kanskje med unntak av IR 15's beholdninger på Elvegardsmoen ved Narvik. Disse blei forøvrig tatt av tyskerne 9. april, og gikk dermed tapt.

Noter

Kapittel 1

1. Om den borgerlige motstandsbevegelsens innsats seinere, se Terje Valen: «De tjente på krigen», Forlaget Oktober, 1975, 1977. s.19
2. Om de sovjetiske forsøkene på å få enhet med vestmaktene gjennom diplomatiske kanaler, har den daværende sovjetiske sendemannen i England, Ivan Maiski, skrevet ei god bok: «Hvem hjalp Hitler?» på norsk i Ny Dag-utgave, Oslo 1965. s.22
3. Se Cajus Bekker: «Hitler's Naval War», London 1974, s. 31 og s. 392. s. 24
4. Opplysningene om oppsettingene er fra Undersøkelleskommisjonens innstilling, bind 1, s. 65—66. Tallene er omtrentelige, andre kilder kan gi små variasjoner opp eller ned. s.26
5. Skriv til 1. Divisjon «Mobiliseringsoppgjøret for 1940», dat. 19/1 -40, J.Nr. 422/40 II. s.26
6. Innstilling fra Undersøkelleskommisjonen av 1945, utgitt av Stortinget, Oslo 1946. (Heretter forkorta: UK) Innstillingene er utgitt i hovedbind, med bilag i egne bind. I den utgava jeg har nytta, er bilagene til 1. bind av innstillinga ordna slik: bind 1: bilag 1—4, bind 2: bilag 5—8, bind 3: bilag 9. Forholdet til Finlandskrigen er behandla i bilag nr. 3, og henvisninger til steder i dette (og andre) bilaget angir da sidetallet i bilagsbindet. Om regjeringas svarnote til Sovjet, se bilagsbind 1, s. 211. s.27
7. Samme sted, s. 206. s.28
8. Magne Skodvin: «Norsk utenrikspolitikk 1939—40...» fra «Mellom nøytrale og allierte», s. 15. s.28
9. Skriv til FD, «Eksport til Finland», dat. 20/12 -39. J.nr. 0/1939 V. H/DR. s.29

10. Hovedarsenalet, Oslo, dat. 19/2 -40. J.nr. 766/40 og 900/40. H. s.29
11. Skriv til KG, «Forsendelse av kanonmateriell», dat. 24/2 -40. J.nr. 3424/1940. 3. s.29
12. Påført mob. avdelingas J.nr. 1089/1940. s.30
13. Skriv «Salg av våpen til utlandet» fra Ljungberg til generalfelttøymesteren, dat. 29/2 -40. J.nr. 852/40.2. I sine bøker journalførte 2. kontor flere saker ang. salg av ammunisjon til «utlandet» i januar og februar, og dette dreide seg nok også om Finland. s.31
14. Sitert etter B. H. Liddell Hart: «History of the second World War», s. 58, eng.utg. (oversatt av red.) s.34
15. I oversettelse av Forsvarets Krigshistoriske Avdeling (FKA) gjengitt i «Norges sjøkrig», bind 11, s. 290. Operasjonsordnen er i denne oversettelsen i sin helhet gjengitt som bilag bak i boka. s.35
16. «Den militære undersøkelseskommissjonen av 1946» blei nedsatt for å granske militærapparatets opptreden i 1940. I motsetning til rapporten fra den sivile undersøkelseskommissjonen som blei trykket og utgitt av Stortinget, så har FD og regjeringa fatta vedtak om at rapporten ikke skal offentligjøres, og heller ikke gjøres tilgjengelig for forskere. Det er derfor bare de militære historikerne som har hatt tilgang på denne rapporten. Stort bedre eksempel på historia om «bukken som passer havresekken» skal en leite lenge etter.
- Det fins noen sparsomme opplysninger om hva rapporten inneholder. Ifølge boka «Krigen i Norge 1940» av gen.maj. Odd Linbäck-Larsen (s. 179—180) blei det etter kommisjonens forslag reist tiltale mot 21 offiserer, og de fleste av disse sakene blei pådømt. Dette var samtlige høyere offiserer som var militære sjefer (med kommandoer) og hvis forhold fikk betydning for operasjonene. I tillegg til dette vedtok Stortinget i 1946 en lov om utrenskning av offentlige tjenestemenn som hadde gjort seg skyldige i landssvik eller unasjonalt holdning i 1940 eller under okkupasjonen. Granskingsarbeidet av offiserenes forhold fortsatte derfor, og omfatta i alt rundt 14 000 personer fra sersjants grad og oppover. «I alt 1 000 personer ble ikke godkjent, derav henimot 100 for passivitet i 1940 eller under okkupasjonen. Etter retningslinjer som ble trukket opp ved prøvesaker for retten ble de forkastede avsatt fra sine stillinger.» s.40

Kapittel 2

17. Harald Normann: «De fem første dagene», Oslo 1970. Normanns bok er ei av de bedre om krigen i 1940, og fortjener langt større oppmerksomhet enn den har fått. Sjøl om boka også har svake sider, ligger den absolutt i første linje blant verker skrevet av militære. s.43

18. I den følgende framstillinga av mobiliseringsbeslutninga, kommer vi til å referere stadig til UKs behandling av dette, i bilag 7 til første bind av innstillinga. Bilaget er gjengitt i bilagsbind 2. s.45

19. Uenighet om tidspunktet for vedtaket. UKs innst., bilagsbind 2, s. 194—198. s.45

20. Utfra dette trakk UK konklusjonen: «Kommissjonen er kommet til det resultat at det ikke kan ha foreligget en regjeringsbeslutning før 8. april om innkalling av nye tropper. De foreliggende opplysninger er for uklare og motstridende til at en kan legge dem til grunn for Kommissjonens avgjørelse.» UKs innst., bilagsbind 2, s. 197. s.45

21. Enda det engelske og det tyske angrepet hadde vært flere timer underveis, og det forelå mange tegn på at det var viktige ting i gang på nordflanken, fant hverken regjeringa eller kommanderende general noen grunn til å holde generalstaben intakt om kvelden den 8. april. s.45

22. Generalstabsjefen pluss på 5. brigade på eget initiativ, ifølge UKs innst. bilagsbind 2, s. 205. Det har ikke blitt skikkelig undersøkt hvorfor KG ikke foreslo at 5. brigade også skulle kalles inn. s.46

23. Her anføres også andre argumenter for ei slik slutning, blant annet om ei alminnelig og åpenlys mobilisering kunne ha blitt oppfatta som «provokatorisk», og om regjeringa utfra dette kunne ha vurdert «stille» opp mot «åpenlys». Kommissjonen finner det imidlertid ikke sannsynlig at regjeringa vurderte dette. s.46

24. Koht blei intervjuet i NRK på Østbanestasjonen rett før toget med kongefamilien, regjeringa og stortingsfolk gikk til Hamar. Her uttalte Koht at det var gitt ordre om «alminnelig mobilisering». NRK sendte dette intervjuet og Kohts uttalelse gang på gang ut over dagen. Dette var den eneste «mob.ordren» som noengang kom ut til de aller fleste, og det var den Quisling «tilbakekalte» da han seinere på dagen troppa opp i NRK og «påla» offiserene ikke å delta i motstandskampen. s.46

25. UKs innst. bilagsbind 2, s. 205. s.47

26. Mobiliseringsregler for Landforsvaret. A. Almindelig del. Fast-satt ved Kgl. res. av 24. juli 1935. s.47
27. UKs innst. bilagsbind 2, s. 213. s.47
28. Gen.maj. John Høgevold: «Hvem sviktet», Oslo 1974, s. 124. Høgevold var i genst. mobiliseringsavdeling i 1940, og det er liten grunn til at han på dette punktet ikke skulle hevde et syn representativt for genst. s.48
29. Fra Ljungbergs forklaring. UKs innstilling bilagsbind 2, s. 204. s.48
30. Mob. regler for Landforsvaret. Definisjoner, s. 1. s.49
31. Også erkjent av UK. UKs innst. bilagsbind 2, s. 104. s.49
32. Mob. reglene, s. 3. s.50
33. Mob. reglene, s. 24. s.51
34. Samme sted. s.52

35. Helt enkelt kan det ikke ha vært å snekre sammen et reglement utfra slike hensyn. Enkelte steder ser det også ut til at *innholdet* i den stille mobiliseringa har siva igjennom, som f.eks. i kap. IV, om mobiliseringas utførelse ved delvis mob. (s. 24 i mob. regler fra 1935) kan vi lese følgende: «Overskudd av personell sendes hjem fra mobiliseringsplassen» (pkt. f).

Dette punktet må gjelde den stille mobiliseringa. Et av de viktige punktene i den delvise mobiliseringa var jo nettopp at det var ei begrensa oppsetting, hvor man skulle innkalle det antallet mannskaper og avdelinger KG fant behov for. Hvor skulle da behovet for å sende deler av disse hjem igjen umiddelbart komme fra?

Men hvis vi ser tilbake til hovedargumentasjonen for å slå ordensvern-mobiliseringa sammen med den delvise mobiliseringa, ser vi at det viktigste punktet i den var å slippe ordninga med utplukking av pålitelige mannskaper. Reint praktisk kunne ikke dette skje på annet vis enn at manskapene blei sikta ved mobilisering, og de upålitelige tatt ut av avdelingene. Men som vist i foregående del i bokserien (Del 2 — «Den indre fienden 1918—40») så kom endringa først i 1937, og derfor står dette punktet under kap. IV akkurat som innkallings-måten for de to formene for delvis mob. står her. s.54

36. Se del 2 av denne serien kap. 4 — der dette er grundig drøfta. s.55

37. Kommisjonen antyder at regjeringa kan ha betrakta dette for provoserende. Bilagsbind 2, s. 213. s.57

38. Samme sted s. 214. s.57
39. Samme sted s. 213. s.57
40. Forsvarets krigshistoriske avdeling har gitt ut en serie bøker som behandler de militære operasjonene i 1940 (Se forøvrig bibliografi bakerst i boka.) Den som behandler krigen i Østfold heter: «Operasjonene i Østfold», og er skrevet av oberst W. Faye. For enkelhets skyld har jeg i det følgende forkorta henvisninger til denne boka slik: FKAs framstilling. s.58
41. «Ved 0400—0500-tiden fikk divisjonen forbindelse pr. telefon med Generalstabssjefen i Oslo som ga foreløpig meddelelse om at divisjonen skulle mobilisere «hvis det er mulig» og at telegrafisk mobiliseringsordre var under utarbeidelse i Generalstaben.
Divisjonssjefen bestemte seg da til å gi en foreløpig ordre om alminnelig fremmøte straks ... ( ) ... Innen denne ordre var telefonert til alle, kom den telegrafiske mobiliseringsordre fra Kommanderende General.» Fra «Operasjonene i Østfold», s. 38—39. Den beskjedene 1. divisjon først fikk fra genst. om mob. «hvis det er mulig» står i skarp motstrid til opplysninger fra genst. Det er imidlertid vanskelig å se noen grunn til at denne beskjedene ikke skulle vært gjengitt korrekt. s.58
42. Flere av disse stillingene og spesielt de ved Fossumbrua og Langenesbrua blei brukt med stort utbytte av tyskerne i 1940. Tyskerne lå da der hvor de norske soldatene etter planen skulle ha ligget, mens de norske soldatene lå der de svenske soldatene skulle ha ligget. s.59
43. IR 2 hadde magasinene sine på Akershus og Hovedøya, mens oppsettinga skulle skje på forskjellige skoler i Oslo. s.60
44. Se andre del i serien, Kap. 3 og 4. s.60
45. Det var KG som var ansvarlig for utarbeidinga av forsvarsplanene for 1. og 2. divisjons område (Østlandet). s.61
46. Under kapittel III: «Mobiliseringens utføring ved almindelig mobilisering», s. 20—21. s.62
47. Mob. reglement, s. 30. s.62
48. UKs innst. bilagsbind 2, s. 104. s.63
49. UK diskuterer inngående om KG var ansvarlig for forslag om mobilisering utfra «Instruks for KG», fastsatt 20. nov. 1930, og refererer Ruge og FDs syn på dette i brev av 1946. UK trekker sjøl s.63

ikke noen konklusjon. KGs ansvar for mob. beredskap er ikke diskutert.

50. 1. mobiliseringsdag: KG skulle fastsette hvilken kalenderdag som var første mob. dag, samtidig som han sendte ut mob. ordren. Første mob. dag var da dagen etter den dagen mob. ordren var utstedt, hvis mob. ordren var sendt ut før kl. 1200. Blei den sendt ut etter kl. 1200 var første mob. dag ytterligere en dag seinere. KGs endring førte til at første mob. dag blei satt til fjerde dagen etter ordrens utstedelse, dvs. at det skulle gå tre hele dager mellom utstedelsesdag og første mob. dag.

s.64

51. De utelatte delen av skrevet lyder:

«Den innkomne rapporter fra nøytralitetsvaktoppsetningene høsten 1939 har vist at avdelingene neppe vil klare å overholde de gjeldende mobiliseringstider med mindre de får en noenlunde rommelig tid til å rå sig på.

Imidlertid må en være forberedt på at det under våre forhold — såvel når en almindelig mobilisering som en delvis sådan er å forutse — vil bli vanskelig osv.»

Vi ser at den fullstendige begrunnelsen til KG delvis tar utgangspunkt i oppsetting av nøytralitetsvakta, delvis i regjeringas vilje til mobilisering, mens UK har barbert det ned til regjeringas ansvar. Genst. II. avd. J.nr. 1458/40.

s.64

52. Om morgenen den 9. april trådte generalstaben og KG i funksjon som Hærens Overkommando (HOK). Munthe deltok i overkommandoen helt til kampene var slutt i Nord-Norge. Kjelstrup derimot stilte seg med en gang til rådighet for Quisling. Den 13. april rykket Kjelstrup inn en avisartikkel i Oslo-pressa hvor han sterkt støtter Quislings påbud om å stanse mobiliseringa, og undertegna seg her som «fremtredende militær». Etter krigen blei Kjelstrup dømt til 18 års tvangsarbeid for landssvik, og for forhold etter den 9. april. Opp-tredenen hans i forbindelse med mobiliseringa er ventelig behandla i den militære undersøkelseskommisjonen, og dermed skjult for offentligheten.

s.65

53. Quisling var offiser i artilleriet, og var mob. disponert til AR 3 i Trondheim. Avgivelsesskriv på Quisling og andre offiserer fra AR 3 blei 20/11 -39 sendt fra AR 3 til generalstabens mob. avdeling, J.nr. 263/39. M.

s.65

54. Det som foregikk på generalstabens møte på Rena, om kvelden 10. april, er blitt referert av statsråd Terje Vold, som deltok på møtet. Referatet er gjengitt i Johan Nygaardsvold: «Beretning om den norske regjeringsvirksomhet», s. 6—8 (Oslo 1947).

s.69

55. «Plan for hærens ordning. Fastsatt ved Stortingets beslutning av 10. februar 1933.» s.70
56. IR 3 hadde en bataljon på nøytralitetsvakt i Kristiansand. Se Forsvarets krigshistoriske avdeling: Operasjonene i Østfold, (Krigen i Norge) s. 47. Oslo 1963. s.71
57. Se «Operasjonene i Kongsberg, i Telemark og Røldal», «Krigen i Norge». Ei interessant bok om kapitulasjonene, om mytteriet og kampene i Telemark er «Vinjesvingen», av H.P. Lødrup, Oslo 1945. s.72
58. Av oberst Schnitler, fungerende kommandant på Akershus. Avgjørelsen blei tatt i samråd med politisjef Welhaven og Nygaardsvold pr. telefon fra Hamar. Den omfatta også Kjeller Flyplass og førte med seg at avdelinger fra garden blei kommandert inn i forlegningene sine og avværna, og at avdelinger av IR 5, som var transportert til Oslo om morgenen 9. april blei overgitt uten kamp. s.73
59. «Operasjonene gjennom Romerike osv.» bind 1, s. 78—115, gir et godt bilde av forvirringa. FKA bemerker indirekte som et forsøk på kritikk, at offiserer som er tatt til fange rimeligvis ikke lenger har noen myndighet over avdelinger som fremdeles står under kommando. s.74
60. Illustrert ved at det på Fredriksten blei samla ca. 200 offiserer som var blitt tatt til fange ved Espa og som hadde overgitt seg på Kongsberg.
 Rapport fra maj. Harald Hovind til FKA 13/1 -59. De tre regimentene må tilsammen ha hatt beholdninger på 12—15 000 geværer og karabiner. s.74
61. «Operasjonene i Østfold», s. 45. s.75
62. Se f.eks. Rapport fra vpl sersj. Wolfred Gundstrøm. s.75
63. «Operasjonene i Østfold», s. 48. s.76
64. Kilde: Uttalelse fra Refsum i intervju med Lars Borgersrud (se L.B.s hovedoppgave, note til kapittel VI. s.79
65. Kommentar til rapport av oberst Frølich Hansen. s.80
66. Se rapport fra kaptein Sverdrup. s.81
67. Kilde: Intervju med L.B. (Se L.B.s hovedoppgave, note til kapittel VI.) s.81
68. Kilde: Soldaten i intervju med L.B. (note som overfor). s.81

Kapittel 3

69. Sitat fra Wilhelm Münther Rolfsen: «Fra Oscarsborg til Hegra», første utgave s. 68, siste utgave s. 70.

Rolfsen siterer her general Erichsen. Rolfsen samla materialet til boka si som offiser i polititroppene i Sverige, og fikk i denne forbindelse tilgang på Erichsens materiale. Fortalt av Rolfsen til L.B.

s.85

70. Forsvarets krigshistoriske avdeling: «Operasjonene i Østfold», «Krigen i Norge», s. 271.

s.85

71. En korrespondanse som foreligger i FKAs arkiver synes å tyde på at det var krefter i gang for om mulig å legge hindringer i veien for mobiliseringa av IR 1. Det går fram av korrespondansen at følgende skjedde:

Om morgenen den 9. april gjorde fungerende sjef for IR 1, major Hagle, en rekke forsøk på å komme i telefonkontakt med divisjonsstaben i Halden. Til slutt kom han fram, og fikk snakke med en person som presenterte seg som en bestemt kaptein i divisjonsstaben. Følgende samtale utspant seg:

«Hagle: — Kan jeg få snakke med generalen eller stabssjefen?

K: — Generalen er reist.

Hagle: — Kan jeg få snakke med stabssjefen?

K: — Divisjonskommandoen er reist.

Hagle: — Foreligger det noen mob. ordre til regimentet?

K: — Nei.

Hagle: — Har De kjennskap til hva divisjonen venter jeg skal gjøre?

K: — Nei, i en vanskelig situasjon får sjefen handle etter konduite.»

Samtalen er nedtegna etter major Hagles erindring. Kapteinen har benekta ethvert kjennskap til denne samtalen, og hevda at det muligens forelå en «mystifikasjon». General Erichsen har i et brev til FKA, dat. 14/6-46 avfeid hele samtalen med at det «fra Hagles side foreligger en fullstendig misforståelse», uten at det dermed blir klarere hva misforståelsen skulle ligge i. Det er mulig at vi her står overfor tysk agentvirksomhet på det norske sambandsnettet, noe som også blei antyda av Hagle. Episoden er forøvrig ikke kommentert av FKAs framstilling. Det skal også tilføyes at divisjonsstaben heller ikke klar- te å komme i telefonkontakt med IR 1. Mobiliseringsordren kom til slutt fram via Fredrikstad politikammer. Se FKAs framstilling s. 38.

s.80

72. Rapport fra ob.ltn. Haneborg.

s.80

73. Den samme. Det går fram av fortsettelsen at regimentet ikke lot innrullere de mannskapene som skulle settes opp på steder som var

avskåret eller under tysk okkupasjon: «De som skulle til Hvalsmoen anmodet jeg om å forsøke å reise den indre vei gjennom Østfold — på østsiden av Øiern-Bingsfossen-Skedsmo-Hadeland. Om det lykkedes disse å komme frem, vet jeg ikke.» s.80

74. Den samme. s.87

75. Etter at den militære motstanden var knust, oppretta Administrasjonsrådet «Institutt for historisk forskning» som fikk som mandat å samle inn rapporter fra offiserene som hadde deltatt i felttoget. De fleste avga slike rapporter til «instituttet». Etter krigen fikk FKA oppgava å skrive beretningene om felttoget, og samla da inn ei rekke tilleggsrapporter. Felles for alt dette materialet, som i dag fins i FKAs arkiver, er at det er bearbeida tjenesteveien. Dette betyr at general Erichsen har gått igjennom alt materialet og forsynt det med kommentarer fortløpende. Dette kan være ei av årsakene til at FKAs bok om felttoget i Østfold i hovedtrekka stemmer med Erichsens framstilling. s.87

76. Rapport fra kap. Alf Saxlund, dat. Oslo 14/3-43. s.87

77. Den samme. «Kl. 18.25 bataljonsordre om at hvert kompani sørger for vakthold av veier og mot fly. Våpen undersøkes om i ordentlig stand, spesielt om det er slagfjærer i alle geværer». ØK har kommentert denne opplysninga identisk med kommentaren til Haneborgs rapport. Eneste forskjellen er at mens det i den rapporten står at våpensmeden «ikke hadde rullet» står det her «formodentlig ikke rullet». *Erichsen visste altså ikke.* s.88

78. Rapport fra kaptein Siger. s.88

79. Rapport fra fenrik Erling Rastad, dat. 15/4-40. s.88

80. Rapport fra kaptein Ola Fritzner, dat. 25/7-40. s.89

81. Kilde: samtale med L. B., gjengitt etter L. B.s hovedoppgave, kap. VI, note. s.89

82. Kilde: Othar Lislegaard i samtale med L. B. Gjengitt etter L. B.s hovedoppgave, kap. VI, note. Lislegaard fortalte videre hva som skjedde ved ei nyoppsatt avdeling ved Høytorp fort: En sersj. med ca. 20 mann marsjerte nedover Vandugbakken og så hender det som ikke er så uvanlig — en soldat bakerst i troppen fingerer med geværet — mekanismen faller ut (det er jo slagfjær og tennstempel som holder mekanismen sammen). Soldaten skriker: «*Sabotasje! Sabotasje!* Alle ser på geværene med samme resultat, — alle kaster fra seg geværene — nedover skråningen mot Garveriet. Alle går hjem — også sersjanten». Lislegaard har forøvrig opplyst at faren hans, som før krigen var inte-

dant ved Høytorp, med passende mellomrom reiste ut til Langenes (hvor festningen hadde magasiner) for å inspisere deler av geværene på fortet som var lagra der. Magasinene på Langenes hørte opprinnelig til Luftvernregimentet, men blei avgitt til Fossumstrøkets festning i 1939 som ammunisjonsmagasinplass for det motoriserte artilleriet som skulle settes opp på festningen. Samtidig overtok luftvernsregimentet feltartilleriets magasiner på Skar i Maridalen. At magasinene på Langenes tilhørte luftvernregimentet var imidlertid ingen hindring for at festningen kunne ha sine stempelfjærer der, jfr. AR 1's bruk av kystartilleriets magasiner på Oscarsborg. s.89

83. Denne rutina er bekrefta av følgende: Arsenalarbeider ved Oscarsborg festning, Bergfinn Svendsen, tidligere oppsynsmann ved Ski arsenal, Ole Johannesen Skipperud og Othar Lislegaard. (Samme kilde.) s.89

84. Bergfinn Svendsen mente at tennstemplene var blitt henta en eller annen gang i tida jan/mars, og at en god del av dem var blitt brakt tilbake før utgangen av mars. Det er på det reine at hovedparten lå igjen på Oscarsborg. Hovedtrekka i denne framstillinga er også bekrefta av O. J. Skipperud. (Samme kilde.) s.90

85. Samme kilde. s.90

86. Ifølge FKAs «Operasjonene i Østfold», s. 222. s.91

87. Det er forståelig at det blei jobba hardt på arsenalet disse dagene. Karabiner, mitraljøser og ammunisjon blei i tillegg til de to 7,5 cm. kanonene sendt mot Askim. Tidligere ansatt ved arsenalet, Egil Haug, har fortalt at det var en svær jobb å sette geværene sammen, som det var mange av. I denne forbindelse har Egil Haug også fortalt at det etter krigen var en sterk debatt hvor det blei hevda at AR 1 sendte geværer uten stempelfjærer til Askim. Haug hevda bestemt at dette var løgn, fordi han sjøl var med på å sette geværene sammen som blei sendt fra Ski. (Samme kilde.) s.91

88. Her er det sterk uenighet om tidspunktet. Regimentssjefen hevder, som rimelig er, at de kom alt den ellefte. Folk som bodde tett inntil magasinene, opplyser imidlertid at det var en bonde som viste tyskerne hvor magasinene lå, omtrent ei uke etter evakueringa. Det er grunn til å tro at dette tidspunktet er mer i overensstemmelse med virkeligheten. (Samme kilde.) s.91

89. Dette er definitivt slått fast av Birger Svendsen i skriv dat. 12/11-70. s.91

90. I direktiv til sjefen for 1.—6. DK fra generalstaben datert 13. juni 1925 heter det blant annet: «Generalstaben fastsetter med Kommanderende Generals bemyndigelse følgende almindelige regler for opbevaring av våpen og ammunisjon: Distriktskommandochefene (Generalinspektøren og Chefen for festningsartilleriet) er hver for sitt distrikt ansvarlig for at de militære våpen og ammunisjonsbeholdninger opbevares på betryggende måter. Skytevåpen, håndgranater m.v. som ikke ansees betryggende sikret mot angrep av ondsindede, blir imidlertid å ubrukeliggjøre. Dette skjer ved å fjerne viktige deler som efter distriktskommandochefens nærmere bestemmelse opbevares på sikre steder under betryggende garanti.» For videre drøfting av dette direktivet, se del 2 i serien, kap. 2. s. 91

91. Dette går fram av rapporten til maj. Munthe-Kaas, som leda oppsettinga i Askim. Han forteller at innen torsdag 11. april var det møtt rundt 650 mann, og av disse var 200 sendt hjem. Begrunnelsen han anfører er at svært mange av disse var ikke stridende, og at disse måtte sendes hjem fordi man ikke hadde uniformer til dem. Til dette kan det anmerkes at det i denne situasjonen burde være all grunn til å se med sunn skepsis på inndelinga i «ikke stridende» og «stridende», både på bakgrunn av det lave behovet for stridende før krigen og det faktum at de oppmøtte var frivillige, de møtte opp fordi de ville slåss. Forøvrig var det ikke nødvendig at soldatene bar uniformer etter folkeretten, det var tilstrekkelig med armbind. Vi er altså tvunget til å trekke den konklusjonen at behovet for soldater ikke var påtrengende stort. Dette bekreftes også av andre rapporter. Ltnt. Jonas E. Lie ved 2. divisjons skole, skriver om situasjonen i Fredrikstad: «I løpet av dagen kom flere nordmenn opp på lensmannskontoret under forespørsel om hvor de skulle melde seg til krigstjeneste. Noen ble sendt til Slitu, andre ble sendt hjem.» s. 92

92. En sannhet med viktige modifikasjoner. En rekke ting tyder på at tyskerne har støtta seg på en velorganisert femtekolonne delvis bak, delvis i den norske fronten. Det går blant annet fram av rapportene fra general Erichsen og hans stab at det blei brukt atskillig tid og krefter i forsøkene på å få has på den. Staben hevda at det var grunn til å anta at også sjølve avdelingene var infiltrert:

«Flere spioner i uniform eller sivlik ledte er arrestert. Oppmerksomheten henledes på at enkelte spioner kan ha meldt seg som befal eller menige under den improviserte mobilisering.» Fra «DKs etterretning nr. 2», 12 april kl 11.00, gjengitt i general Erichsens rapport. Det foreligger beretninger om en lang rekke episoder, arrestasjoner og liknende, i FKAs materiale. I en annen sammenheng bør dette materialet bli gjort til gjenstand for en sammenfattende analyse av femtekolonnevirksomhet i Østfold. I denne sammenheng skal vi bare ta for oss et at disse tilfellene: «To nordmenn som visstnok var kommet

fra Sverige over Ørje, kjørte rundt i kapteinsuniform i en gul toseter (oldsmobil) med svensk nr. og ga «ordrer» bl.a. fra Divisjonsstaben. Da politiet skulle arrestere dem, skjøt de på politiet. De holdt da på å skifte på seg sivilt tøy. I bilen var det radiomottaker og radiosender montert i instrumentbordet, våpen, svensk pass, og svenske penger. Det er blitt fortalt at det var disse karer som skjøt kaptein Sollie da han fattet mistanke og vilde stoppe dem». Rapport fra generalmajor Erichsen.

En rekke rapporter forteller om den gule bilen og om dens mistenkelige bevegelser. Det er på det rene at den blei observert helt framme ved fronten ved Fossum, ved Trøgstad fort, Mysen og Ørje. Om sjølve forløpet av arrestasjonen fortalte vpl sersjant Gundsrom i rapporten sin:

«Kl. 08.30 (lørdag) fikk vi telefonisk beskjed fra kjøpmann Fløvik om at to mann i norske kapteinsuniformer drev og skiftet på sig sivile klær i hans kontor. Jeg fikk ordre om å arrestere disse, og gikk med herr Fog og herr Nytker ned til Fløviks forretning. Jeg gikk inn i forretningen og åpnet døren til kontoret hvor jeg ser to mann i ferd med å skifte tøy. Jeg bad dem om å få hendene over hodet litt fort. Dette ble kvittert med et skudd i døren bak meg. Jeg kastet meg ned foran skrivebordet og krøp under dettes midtrum. Karene ble nu holdt i sjakk fra vinduene av Nytker og Fog. Fra min plass under skrivebordet kunne jeg holde begge i sjakk med min pistol, og de overga seg derfor og slapp sine våpen fra seg, to Walter pistoler. Karene blev nu ført ut i sin bil, en gul Oldsmobil toseter, modell 1938 med klappsete, kjenningsnummer S, A-21729 og plassert i baksetet og kjørt til lensmannskontoret hvor de blev avhørt og ransaket. Derefter blev de innsatt i arrest i samme celle som direktøren fra Askim. Bilen blev nu ransaket av tolloppsinsmann Kirkerud og meg. Kirkerud, som er meget radiokyndig, fandt straks en fuldt brukbar kortbølge mottager og sender, installert under og bak instrumentbordet. I bilen fantes forøvrig 2 kofferter, 2 kapteinsuniformer, 2 karabiner, 1 ridesadel, 2 colt pistoler, 2 nagant revolvere, 3 ulltepper, 2 kartmapper med kart og papirer, 100 gv patroner og 100 p og r patroner, 1 signalpistol m/ikke norsk, flere sett lysammunisjon, 2 lommeradioutsendere passet til å bære i kikkertfuttermal, 400 svenske kroner.»

Det fins vel ikke tvil om at disse spionene drev organisert virksomhet. Mye tyder på at de hadde kontakter: «På Mysen skal det ha vært i virksomhet en gruppe spioner og sabotører. En lignende gruppe skal det ha vært i Askim.» Rapport fra generalmajor Erichsen. Sannsynligvis tjente den gule bilen som et slags kontaktledd for denne virksomheten. Krigspolitiet rapporterte nemlig at da denne bilen på en seinere tur, nå innrullert som patruljebil for krigspolitiet, passerte Lundebye (mellom Mysen og Hærland på veien til Ørje) blei den stoppa av en person i norsk uniform og anropt på tysk. Mannen måtte øyensynlig ha oppdaga at bilen hadde skifta eier, for plutselig prøvde

han å løpe sin vei. Krigspolitiet åpna ild, og mannen blei skutt ned. Han hadde imidlertid ingen papirer på seg.

Tilsammen blei iallfall ni personer arrestert for spionasje og sabotasje: to offiserer, to «offisersklede» nordmenn, en skipsmekler, en direktør, en maskinist, en stasjonsmester, en «fhv kjøpmann». Dette er et absolutt minimum, som det fins klare beretninger om i kildene. I tillegg til disse som klart stemples som spioner, var det også en rekke personer som blir merka ut som «uvillige» i rapportene. De fleste på grunn av økonomiske interesser av å holde hjula i gang. Disse blir ikke satt i forbindelse med den bevisste femte-kolonnen. Denne kategorien, som altså pådro seg alvorlig kritikk fra den militære ledelsen, besto av : En direktør, en direksjon for et jernbaneselskap, en politimester, en postmester, to lensmenn og en stasjonsmester. s.93

93. Brugalleriene var anlagt på den vestre elvebredda, til forsvar mot svensk framrykking mot vest. I 1940 brukte de tyske soldatene galleriene med stor suksess, mot de norske soldatene som lå på østsida, uten dekning. s.93

94. «Kaptein Hagen sa at dette batteriet ikkje kunne vera med i striden avdi det mangla ladning O.», brev fra maj. Frøholm dat. 16/1-46 til den militære undersøkelseskommissjonen av 1946. «Man hadde ammunisjon til 10,5 cm men ikke til 12 cm», brev fra ob.ltn. E. Jensen til FKA, dat. 11/3-54. Av inventarlista for FF, utarbeidd av ob. ltnt. Gudmundsen går det fram at man hadde 4 060 stk. granater til 10,5 cm feltkanon, men bare 70 øvelsesgranater til 12 cm haubits. Maj. Lowzow hevda imidlertid at han disponerte 325 stk. 12 cm granater. I og med at Lowzow var batterisjef for det oppsatte 12 cm skytset, kan vi gå ut fra at opplysningene hans er pålitelige. De stemmer forøvrig i hovedsak med oversiktene over internt materiale i Sverige, som angir 314 granater. («Oppgave over norsk artilleriammunisjon lagret i Karlsborg», oversendt fra forsvarsstaben 13/1-48 til FKA). s.93

95. Se FKAs «Operasjonene i Østfold», s. 133. s.93

96. Samme sted.s. 275-282. s.94

97. Samme sted. s. 318. s.94

98. Rapport fra batteriadjutanten, sersj. T. Holth. s.95

99. Misstemning oppsto allerede fra første dagens mobilisering, og det hadde åpenbar sammenheng med ei sterk mistru til enkelte offiserers motiver, og sikkert også til befalet generelt. Ei rekke rapporter viser dette. Allerede de første dagene var enkelte offiserer arrestert mistenkt for samarbeid med fienden. Her er to eksempler fra den 9. april og 10. april: Først et eksempel fra Sarpsborg, i forbindelse

med oppsettinga av IR 1: «Ved 14.00-tiden meldte løytnant Scott-Hansen at han hadde kaptein Solum mistenkt som spion (landsforræder) og begrunnet dette. Jeg hadde fattet mistanke til ham da han dagen i forveien hadde spurt en av mine kompanisjefer om hvorfor han utleverte skarpe skudd, da der jo ikke skulle skytes. Etter konferanse med major Hagle befalte han meg å arrestere kaptein Solum. De jeg talte med var alle overbeviste om at han stod i tyskerens tjeneste. Da han var chef for samlestasjonen i Sarpsborg var han en meget farlig mann for oss. Det viste seg imidlertid at han var dratt av sted til Sponvika, hvor han ble tatt av Halden politi og brakt til Sarpsborg og tatt i forvaring.» Neste dagen oppfordra en annen ofiser soldatene på Mysen til ikke å lystre mobiliseringsordren: «...Efterat tiltalte om aftenen den 9/4-1940 var blitt kjent med at Qisling hadde dannet regjering, tok han straks telefon fra Mysen til Qisling, men da han ikke fikk tak i denne på hans private telefonnummer, ringte han til forsvarsdepartementet. Tiltalte talte her med en tysker, som han anmodet om å sette seg i forbindelse med Qisling og få denne til å telefonere til tiltalte. Han bad samtidig tyskeren gi Qisling beskjed om at han stilte seg til Qislings tjeneste. Den 10/4-40 om eftermiddagen innfant tiltalte seg på Mysen jernbanestasjon og oppfordret de mannskaper som var kommet med togene for å melde seg til krigstjeneste, til å reise hjem, og sa at han hadde fått denne beskjeden fra festningens kommandant. Tiltalte blev imidlertid motsagt på stedet og oppfordringen blev ikke etterkommet.» Aktors anklage, straffesak mot kaptein Jørgen Bakke i Sarpsborg, 24. august 1948. Bakke blei ikke dømt for noen av disse forholda, men fikk derimot 15 års straffearbeide for landssvik for NS-virksomhet, fronttjeneste osv. Det eneste dommen fant ikke bevist, var at Bakke hadde oppfordra folk til ikke å melde seg til tjeneste. Om dette fins det imidlertid så mange beretninger at det overhodet ikke fins noen tvil. Atskillig mer interessant er det at retten frifant Bakke for å ha ringt til Qisling, fordi den ikke fant at han var klar over at han gjorde noe galt! s.96

100. «Operasjonene i Østfold.», s. 138. s.96

101. Sitatene er henta fra kapt. Alf Saxlunds rapport, dat. 14/3-41. Det blei aldri ordentlig oppklart hvem som tok transportkolonnen under ild. FKAs beretning konkluderer med at ilden kom fra egne patruljer som lå på motsatt side (østsida av Rødnessjøen). s.98

102. Rapport fra kapt. Ola Fritzner, dat. 25/6-40. s.98

103. Rapport fra kapt. Alf Saxlund, dat. 14/3-41. s.98

104. Hardest gikk dette utover bataljonene Fritzner og Haneborg. Materialet er for usystematisk til at det er mulig å rekonstruere den in-

dre oppløsninga på Ørje. Vi kan imidlertid gi en stemningsrapport: «Ca. kl. 20.00 kom min eldste befalelev 67 Hæreid helt fortvilt til staben. Han var forbindelsespatrulje mellom venstre kp-tropp og bataljonen Haneborg. Eleven sa at vi måtte gå tilbake.

«Vi kan ikke bli her lenger, kaptein.»

«Hvorfor ikke?»

«Nei, der er nesten ingen folk igjen noen steder, og de som er, har ordre om ikke å skyte.»

«Det er ikke sant.»

«Jo, kaptein, jeg kommer fra en avdeling av bataljon Haneborg. Der sa man at de hadde denne ordren om ikke å skyte hvis tyskerne kom. Jeg svarte også at det ikke var sant. Men guttene viste meg sine geværer, viste meg at de ikke var ladd eller fylt». En lignende ordre gikk det fra før av rykter om allerede var gitt til et kp av samme avdeling ved Fossum bro. Det er senere blitt fortalt av en soldat, av IR 1, 7420 Leif Gjersø at ryktet var sandt.» Rapport fra kaptein O. Fritzner. s.98

105. Diskusjonen om hvem som var ansvarlig for hva på Ørje, ble aldri avslutta. Men nettopp fordi disse motsigelsene i stor grad har gått mellom offiserer som hver for seg har søkt personlig rehabilitering gjennom rapportene sine, så har hovedtrekka i den skjerpa motsigelsen befal-mannskaper blitt bekrefta fra flere hold. Vi skal her gjengi korte sitater om situasjonen på Ørje; ved enkelte avdelinger: «Alt regulært befall var forsvunnet unntagen sersj. Volden». (Rapport fra ltnt. W. Due, dat. 3/5-40:) «Av befall tilbake ved kompaniet fenrik Rastad og befalelev Aune. Det øvrige befall forsvant i løpet av eftermiddagen uten å varsle sin sjef.» Rapport fra fenrik Erling Rastad, dat. 13/5-40. En offiser som hørte til ei avdeling som var «gått tapt» under tilbaketrekkinga fra Mysen, fortalte om inntrykka sine da han seinere støtte på soldater fra Ørje: «Vi møtte ganske mange norske soldater, som var på hjemvei fra Ørje. De kom to og to i lag. Felles for nesten alle var at «befalet hadde stukket av fra avdelingene, og de selv var de siste som stod igjen i stillingene, så var det til slutt ikke noe annet å gjøre enn å gå hjem.» Rapport fra kapt. G. Sverdrup. s.98

106. «Av trekkbiler var det vistnok ved festningen det nødvendige antall for et haubitsbatteri, men disse ble ikke avgitt til haubitsbataljonen da det var satt inn i transportvirksomhet.» Rapport fra maj. Lowzow, FKA. Av FKAs framstilling (s.66) går det fram at rundt 50 av 200 kjøretøyer møtte fram til det motoriserte artilleriet. Men ville ikke dette vært tilstrekkelig til en improvisert og redusert oppsetting av 20 kanoner? Om dette var mulig eller ikke, får vi en pekepinn på når vi ser på de ordensvernoppsettingene som var satt opp med artilleri. II/AR 1 «Ordensvern bataljonen» var i 1936 satt opp med btt 4

og 5, tilsammen åtte kanoner. Tilsammen hadde disse ei bemanning på 152 mann og var motorisert med 20 biler. I tillegg kom stabsbatteriet som med sine 24 mann la beslag på fem biler. Hadde man fulgt oppsettingsplanene som vist her, ville bataljonene utmerka godt ha klart seg med tjue biler, hvis staben kutta komforten og klarte seg med trangere forhold. For ytterligere å understreke dette skal vi ta med den oppsettingsplanen som 1. divisjonskommando foreslo overfor KG, da AR 1's ordensvernavdeling blei motorisert i 1933:

«1 personbil til staben.

1 a 2 personbiler pr. batteri.

4 lastebiler til transport av kanoner pr. batteri.

1 lastebil til transport av bagasje pr. batteri.

Sum 5 personbiler og 10 lastebiler til hele ordensvernavdelingen på Ski. (1 bataljon — anm. av red.)»

Altså tilsammen femten biler for en bataljon med åtte kanoner. Det ville for det motoriserte artilleriet på tilsammen fem batterier hver på fire stk. skyts gi i underkant av 40 biler. Og da ville man få ti ekstra til ammunisjonen. Til slutt tar vi med et sitat angående oppsettinga i Askim, som tar opp problemene med rekvisisjon av transportmidler: «Etterhvert som styrken steg i Askim, ble biler rekvirert i forhold til denne. Det var ikke vanskelig å få tak i biler. 3 busser og 4—5 lastebiler hadde en stadig til disposisjon for fremsendelse av tropper eller forråd, hele døgnet rundt». Rapport fra kapt. Randem, sjefen for Askimdetasjementets stabsbtt.

s.99

107. Rapport fra maj. Frøholm.

s.100

108. Brev fra maj. Frøholm til den militære undersøkelseskommissjonen (DMU/46), dat. 16/1-46.

s.101

109. Det skjedde forøvrig lite på Trøgstad fort, fordi kommandanten først innfant seg om kvelden den 10/4. Arbeidet kom følgelig først i gang om morgenen den 11.

s.102

110. Norske soldater som hadde deltatt i kampene ved Glomma, blei nekta å slippe inn på Trøgstadfortet søndag 14/4. Det blei opplyst at de hadde nok soldater. Kilde: En av soldatene i intervju med L. B. hovedoppgave, side VII.

s.102

111. Rapport fra maj. Lowzow. Ei lang rekke forhold om haubitsbataljonen er ikke oppklart gjennom rapporten hans. Det er derfor sterkt behov for ytterligere opplysninger, men Lowzow, som nå er 80 år og pensjonert direktør ved Christiania Spigerverk, nekta både å la seg intervju og svare på skriftlige spørsmål, da L. B. kontakta ham i samband med hovedoppgava si i 1975.

s.104

112. Side 138.

s.104

113. Rapport fra stabssjefen ved 1. divisjon, kapt. E. Quam, FKA. s.105
114. «Operasjonene i Østfold», s. 28—29, 61. s.106
115. Se «Operasjonene i Østfold», s. 28—29. s.106
116. «Opplyst av stabssjefen for 1. divisjon, E. Quam, i brev til FKA, dat. 6/3-54. s.106
117. «Oversikt over iverksatte sikkerhetsforanstaltninger 1918—1925». s.107
118. Går blant annet fram av korrespondanse i gen. stabens arkiver. s.107
119. Rapport fra ltnt. Wedege, dat. 9/2-42 s.108
120. Rapport fra kommandanten, major Arctander, dat. 14/3-41. s.108
121. Operasjonene i Østfold», s. 57—58. s.108
122. Bekreftes også av rapporten til ltnt. Wedge, dat. 9/2-42. Han skriver: «Mobiliseringsordren, der efter major Arctanders meddelelse lød på innkallelse av så mange som mulig, foranlediget av sikkerhetsbesetningen at ca. 125 mann ble straks innkalt. Foruten møtte mannskapet fra andre avdelinger og tildels frivillige, så festningen fikk mer enn nok til de våpen og den håndvåpenammunisjon som festningen var i besittelse av.» s.109
123. «Kanonene lot seg ikke bruke, delvis desarmerte som de var for oppbevaringen, og dessuten fantes det ikke glycerin for kanonenes rekylbremser.» Rapport fra ltnt. K. J. Helgesen, Ravneberget fort, dat. 20/7-59. Det går fram av rapportene at man klarte å skaffe glycerin i Sarpsborg. FKA skriver også at besetninga på Ravneberget klarte å «klargjøre» kanonene, og dette må sannsynligvis bety at man klarte å få tennstemplene og stempelfjærene på plass. Tyskerne kom imidlertid ikke til Ravneberget fort, så det blei likevel ikke bruk for kanonene. s.110
124. Rapport fra ltnt. Karlsøen, dat. 6/4-60. s.110
125. «Operasjonene i Østfold», s. 169. s.110
126. Det fins mange eksempler på at tyskerne på denne måten brukte norske militære sjefers innflytelse. Vi har allerede nevnt oberst Meinichs hjelp til «Spiller-gruppa» den 10. april. Et av de aller mest groteske eksemplene er fra Horten. Den tyske eskadren som skulle til Oslo gjorde vendereis ved Drøbak etter ødeleggelsen av Blücher, og gikk til Horten etter å ha landsatt tropper. Her lyktes det å landsette

tropper. Under trusel av krysseren Lützows kanoner og tyske flybomber blei motstanden oppgitt, godkjent av kommanderende admiral. Så skjer det fantastiske: Etter kapitulasjonen blir ordren om kapitulasjon gitt videre til Oslofjord-festning. På dette tidspunktet besto festningen av fire sterke fort; Rauer, Bolærne, Måkerøy og Håøy (Tønsberg), som var intakte og i høyt kampberedskap. Følgen blei at Rauer overga seg. Bolærne blei overgitt av fortsjefen den 10. uten å ha vært alvorlig trengt av tyskerne. Fortet hadde avvist ett angrep. Håøy og Måkerøy blei aldri angrepet, og gjorde heller ikke forsøk på å åpne ild, trass i gode målobservasjoner på fjorden, da store tyske transportkonvoier seilte forbi den ellefte og fjortende april. Sjefen for Oslofjordens festning begrunna dette med at han ikke ville framprovosere tyske angrep på forta, som kunne komme til nytte ved seinere høve(!).

Om disse og ei lang rekke andre skandaløse forhold i tilknytning til Sjøforsvarets innsats i 1940, kan man lese i «Norges sjøkrig 1940—1945», av E.A. Steen (bd. 1—4). s.111

127. ØKs kommentar til rapporten til ltnt. Haneborg. s.111

128. J.fr. note 90 ovenfor. s.112

129. FKA unngår omhyggelig å foreta ei nøyere sammenlikning og vurdering av styrkeforholdet i Østfold, så det er overlatt leseren å summere opp på hver side. Det eneste stedet noe i nærheten av ei sammenlikning foreligger, er i forordet til forfatteren, oberst W. Faye. Konklusjonen hans er at det sto rundt 3 500 tyskere mot 3 000 nordmenn, og at den tyske framgangen skyldtes tyskernes evne til å konsentrere store deler av styrken sin ved angrep. Tallet 3 000 innbefatter imidlertid ikke den betydelige mengden soldater som skulle vært oppsatt ved det motoriserte artilleriet, men som blei forlagt til Høytorp og Trøgstad. Etter at rundt 400 mann var avmarsjert mot Sverige var det igjen 400 mann på Høytorp, og 300 på Trøgstad. I tillegg kommer et minimum på 200 ved Sarpsborg festning, sannsynligvis en del flere, og diverse annet personell. Tilsammen utgjorde dette iallfall 4 300—4 500 mann, og samtlige var disponert etter divisjonens retningslinjer og ordre.

Mens Faye altså skaper et inntrykk av en underlegen norsk styrke, så var virkeligheten det motsatte hva mannskaper angår. Et innblikk i den reelle forsvarsprestasjonen får vi først ved å se dette i forhold til prinsippene for forsvar, uttrykt i de norske taktiske direktivene av 1938: «Forsvaret er en sterkere stridsform enn angrepet, dvs. det skal meget mindre styrker til for å holde en front enn for å angripe den». (VI. Forsvar. A. Almindelige prinsipper, 461. Taktiske direktiver for hæren, 1938).

130. 3 000 mann blei internert i Sverige, mens tyskerne tok rundt 1 000 fanger. Dette tallet framgår av «Dagsmelding fra Gruppe XXI til OKW», 17/4-40. FKAs kopier fra Colombia Records, 714—1. Da retretten fra Ørje til Sverige begynte, gikk flere avdelinger mer eller mindre i oppløsning, og mannskapene fra disse dro for det meste rett hjem. Det samme skjedde med avdelinger som tidligere gikk i oppløsning. Regner vi tilsammen 1 000 mann i denne kategorien, blir summen i overkant av 4 500, nærmere 5 000. *s.113*

131. Oversikt over internert materiale, dat. HOK, forsvarsstaben, Oslo 13/1-48. *s.113*

132. «Dagsmelding fra gruppe XXI til OKW», 14/4-40. Colombia Records, FKAs kopier 714—1. *s.113*

133. Erichsen opplyser i brev til FKA at hele IR 1's beholdninger blei brukt. Tyskerne fikk bare fire ødelagte geværer. *s.113*

134. Rapport fra ob.ltn. Haneborg. *s.113*

135. Rapport fra gen. maj. Erichsen. *s.13*

136. Se hele sitatet fra Haneborgs rapport i begynnelsen av dette kapitlet. *s.113*

137. En skal her være klar over at anslaget over mengden disponible våpen antagelig er for lavt. For det første blei en god del våpen gjemt vekk av sivilbefolkninga på Ørje og andre steder. For det andre må det på Fossumstrøkets festning ha vært minst 3 000 geværer og karabiner til oppsetting av lokalforsvar og nærkampforsvar, som i 1940 ikke blei satt opp.

Samtidig går det fram av forsvarsstabens rapport om internert materiale i Sverige at 2 396 geværer og karabiner gikk tapt ved brann i Ørebro. Om denne beholdninga kommer i tillegg til de 4 604 som er ført opp som internert, har vi ikke fått brakt på det reine. Hvis de gjør det, blir Erichsens uttalte syn på betydninga av ubrukeliggjøringa av våpna enda merkeligere. *s.113*

138. Oberst Jørgen Jensen: «Krigen på Hedmark», Oslo 1947, s. 12. *s.114*

139. Kapt. Ola Fritzner i brev dat. 10/12-74. Han fortsatte: «Årsaken er oppgitt å være de sittende regjeringers (før -40) mistro til offiserene. Det har ikke vært, og er i dag ikke noen tjenestegruppe som er mer lojal enn offiserskorpset. Men dårlig samvittighet skaper mistro. Jeg minnes 20-årene, hvor «borgerne» så seg tvunget til å danne et slags borgervern som motvekt mot de radikale elementer, som ønsket (bruk gjerne en P, foran ordet) et revolusjonært kupp. Jeg

minnes hva det ble fortalt fra Hedmarken i -40, der enda lensmenn fikk besøk av røde gardist-grupper, som ville sikre seg at lensmannen ikke var NS sympatisør. Offiserene var gode å ha som syndebukker. Tranmæl utnyttet dette i -40, da han fra Trøndelag spredde rykter om at det var offiserenes skyld at tyskerne kom og hærtok oss så lett.»

s.115

140. Det har vært vanskelig å bringe det nøyaktige tallet på det reine. FKAs framstilling har også omgått dette problemet. Det går imidlertid fram av et skriv fra generalfelttøyimesteren til KG, datert 24/2-40, J.nr. 3424/1940.3 at beholdninga i slutten av februar av 7,5 cm. feltkanoner var 38 stykker.

Oberst Refsum oppga tallet av 7,5 cm feltkanoner til seksten stykker, av felthaubitser 12 cm til fire, av posisjonskanoner 10,5 cm til åtte (opplysningene gitt i et intervju 2/2-75).

Refsum har nok tatt feil angående antallet 7,5 cm feltkanoner, for det foreligger ingenting som tyder på at feltkanoner blei omdisponert eller fjerna fra AR 1's beholdninger i mars. Summerer vi opp, blir det totale antallet skyts 50 stykker.

s.115

141. «Operasjonene i Østfold.», s. 94.

s.116

142. Både arsenalarbeider B. Svendsen og ltnt. O. Lislegaard har fortalt dette til red. Svendsen fortalte at mekanismene blei satt inn igjen ved øvelsesskyting, men brakt til kassene igjen når øvelsene var over.

s.116

143. Stempelfjærene til 3 600 geværer og karabiner var lagra i et magasin ved Tronstad på Håøya. Opplyst av ltnt. Lislegaard til red.

s.117

144. Tidl. arsenalarbeider ved AR 1, Egil Haug har fortalt følgende til red.: Rett etter 9. april kom tyskerne hjem til faren hans, Henry Haug, som var våpensmed og bøsse-maker ved AR 1 og ville ha ham med ut til noen kystbatterier for å sette skytset i stand. Tennstemplene mangla nemlig, skytset var ubrukeliggjort av nordmennene før 9. april. Haug nekta sjølsagt å la seg bruke til slikt.

Egil Haug visste ikke hvilke batterier det kunne dreie seg om. Ob.ltnt. Halvor Gudmundsen, opplyste i intervju med red. 10/1-75 at han kjente til at mekanismene på sjøfrontkanonene var fjerna i 1940 av hensyn til frykt for indre uroligheter. Han kunne imidlertid ikke konkretisere dette ytterligere.

s.117

145. «Operasjonene i Østfold», s. 250.

s.118

146. På Hønefoss går det rykter om at frivillige blei avvist da de meldte seg ved IR 6's oppsettingssteder. I «Flagget» (s. 13) forteller Nordahl Grieg at han og andre blei avvist på Hønefoss.

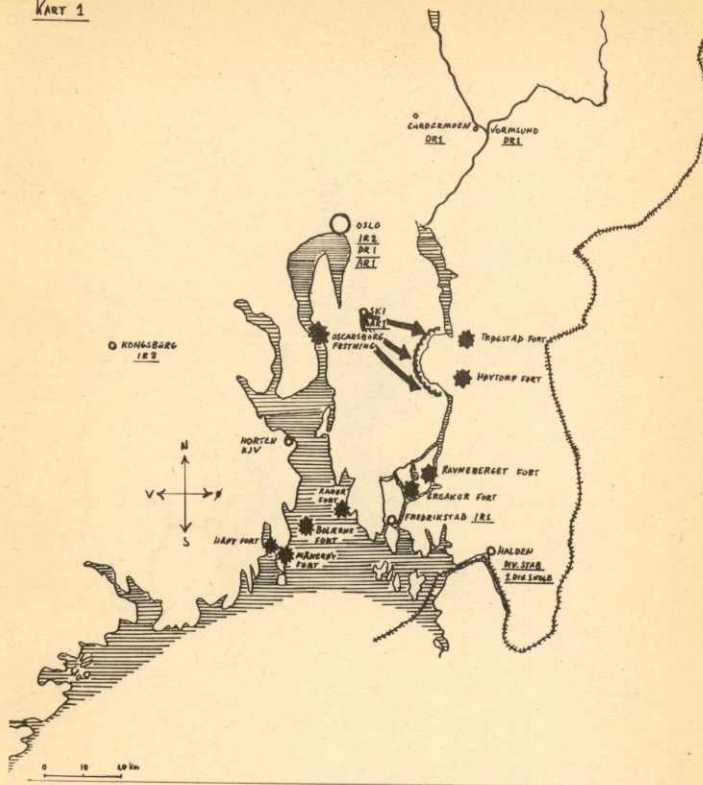
s.119

147. A. D. Dahl: «Med Alta bataljon mot tyskerne», s.26.

s.119

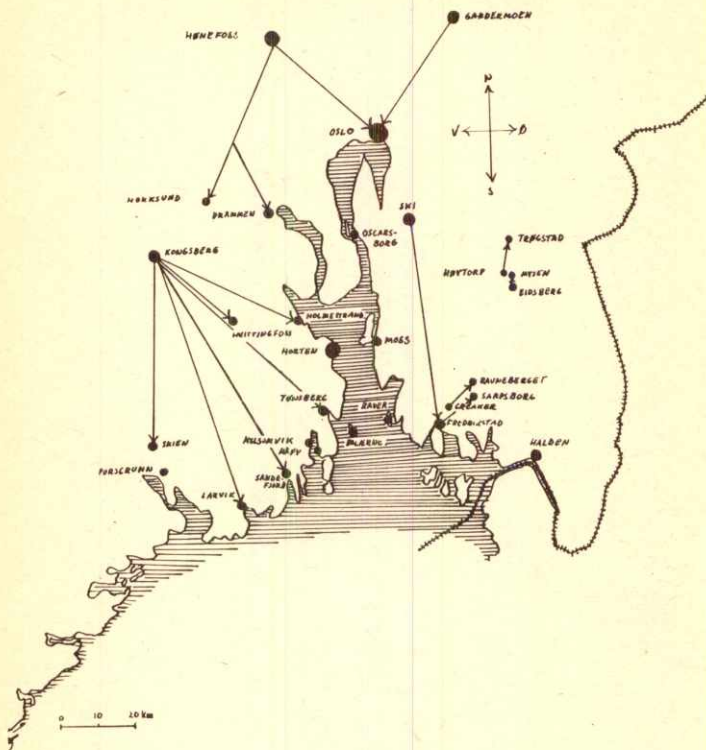
Bilag 1
Kart

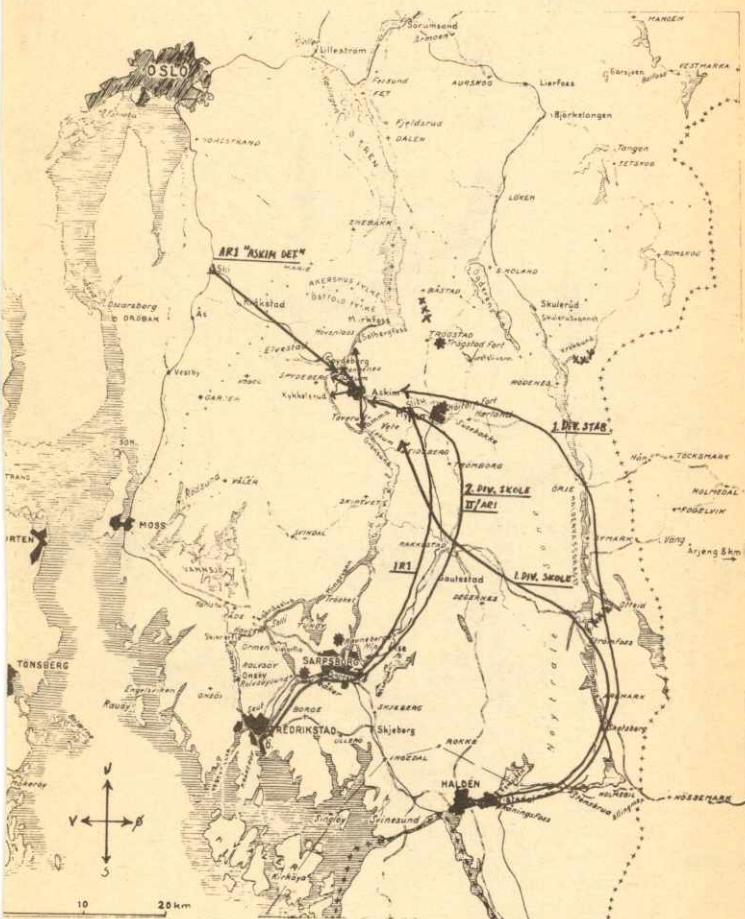

Kartet viser de viktigste faste forberedte forsvarsstillingene i Østfold. Fortene Trøgstad og Høytorp lå i framskutt posisjon mot grensa, og skulle, sammen med et planlagt fort på Torkildsrudåsen noe lenger sør, sperre frammarsj mot Glomma. AR 1 hadde standplass og magasiner i Ski, og hadde dermed en nærmest ideell plassering i forhold til Glomma. På vestsida av elva var det forberedt en serie stillinger som regimentet skulle bemanne (sterkt forenkla framstilt). På samme vis sperret Ravneberget og Greaker forter overgangene på Glomma lenger sør. Med flankesperring av fjorden ved hjelp av de ytre fortene der, ser vi at dette i alt utgjør et sterkt utbygd stillingsforsvar mot angrep over grensa fra Sverige. Med en front mot øst bak Glomma, lå ikke AR 1s tennstempler utsatt til på Oscarsborg, og IR 3 på Kongsberg lå i divisjonens bakre områder uten fare for å bli avskåret.

KART 2

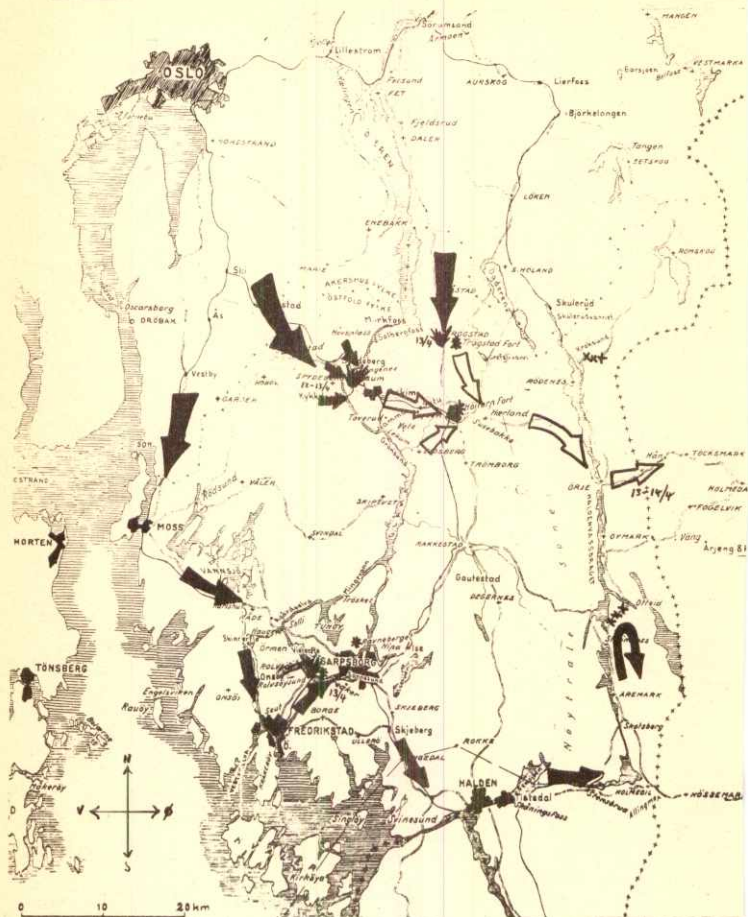

Dette kartet viser en oversikt hvordan oppsatte ordensvern- og sikkerhetsvaktavdelinger skulle settes inn. Oversikten er en forenkla framstilling fra kart som blei lagd i generalstabens operative avdeling i første halvdel av 30-tallet, sannsynligvis 1933/34. Det interessante ved kartene for 1. divisjons vedkommende, er at de på en utmerka måte illustrerer hvor sentral plasseringa av IR 3 var på Kongsberg. Foruten våpenfabrikken skulle regimentet sikre alle byene i Vestfold og Grenlandsområdet mot streiker og opprør, og hadde lett tilgang til disse områdene ved et vifteforma vegnett med Kongsberg som sentrum (se forøvrig del 2). IR 3s strategiske oppgaver i forhold til landets «indre fiender» har sikkert veid adskillig tyngre for den militære ledelsen enn hensynet til angrep på landet utenfra. Offiserene i IR 3 var seg sitt ansvar bevisst, det viste de flere ganger i mellomkrigstida. Mest kjent er innsatsen ved Menstad-konflikten i 1931.

Den tyske framrykkinga med hovedfront mot Fossumdistriktet, og sørflyt mot Halden og Tisedalsvassdraget for å avskjære divisjonen. Den tyske nord-fløyen mot Trøgstad—Mysen for å splitte divisjonen.

KART 4

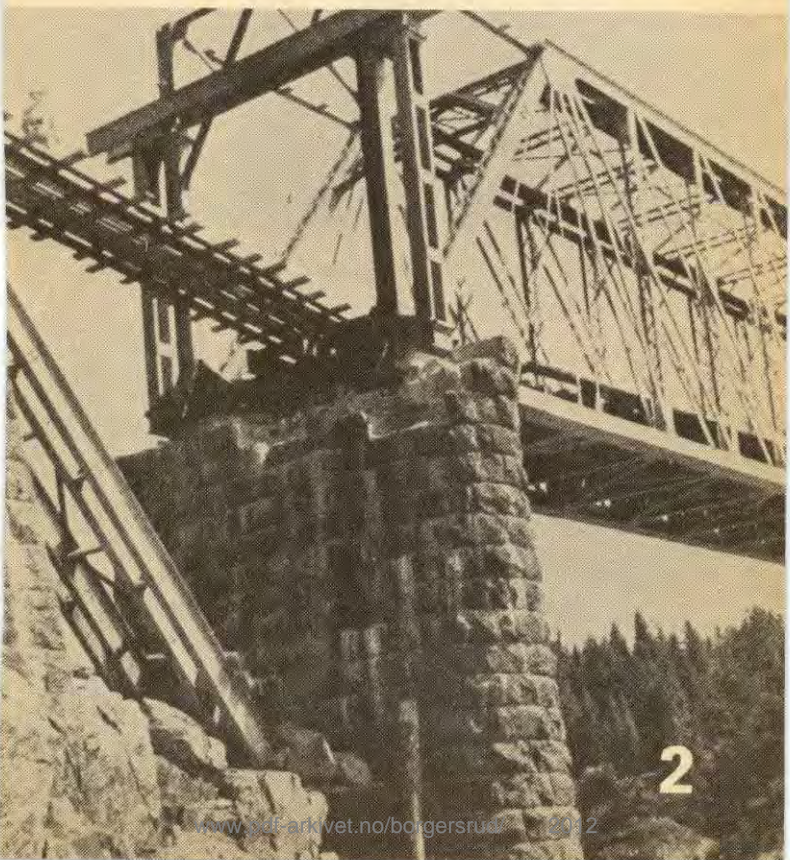

- Ramme-pil: norsk tilbaketrekking
- Fyllt pil: tysk framrykking
- Bål: trefninger
- xxx** xxx: tømmersperringar

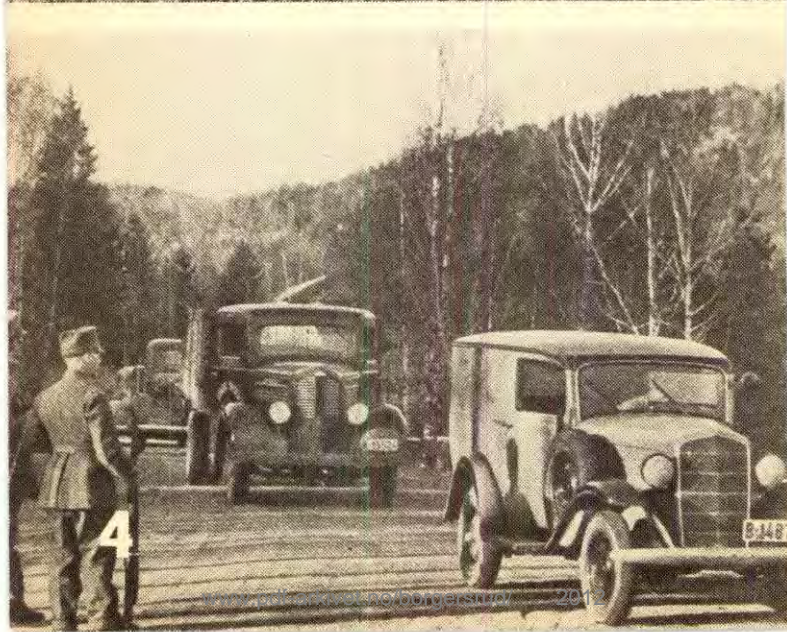
De forskjellige avdelingenes og stabens sammentrekning i Østfold.

Bilag 2
Bilder

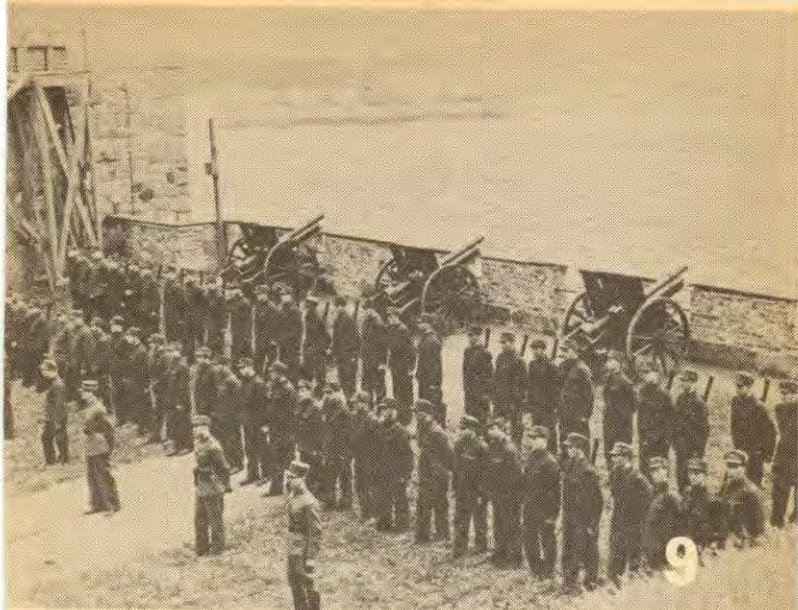

2

Billedtekst

1. Fossum vegbru sett fra østre elvebredd. Legg merke til skyteskårene i fjellveggen i bakgrunnen, det såkalte «galleriet» som ga tyskerne utmerket dekning. Bildet viser brua etter to mislykkede sprengningsforsøk den 12. april. Den kunne framleis med letthet brukes av det tyske infanteriet. Årsaka til at sprengningen ikke lyktes blei aldri oppklart, og det blei mye snakk om sabotasje. Det blei imidlertid heller ikke gjort noe forsøk på å skyte brua i stykker med artilleri fra norsk side, noe som hadde vært fullt mulig. (Foto fra «Krigen i Norge i april—juni 1940» av Roscher-Nielsen.)
2. Langenes jernbanebru, nord for Fossumbrua. Sprengningen var effektiv i den forstand at et spenn blei kuttet helt av. Men også her lykkes det tyskerne å komme seg over, ved hjelp av en sammensnekra plankegang som vi ser på bildet. (Foto fra «Krigen i Norge i april—juni 1940» av Roscher-Nielsen.)
3. Som andre steder tok tyskerne i bruk rein terrorbombing for å spre redsel og panikk. Bildet viser resultatet etter bombeangrep mot en gard i Askim, involler og kjøtt av dyra spredt utover. (Foto fra «Krigen i Norge i april—juni 1940» av Roscher-Nielsen.)
4. Flukten til Sverige er begynt. Bildet er tatt på svensk side ved Örje antakelig på et ganske tidlig tidspunkt. Bilkolonnen over grensa blei etterhvert endeløs, og forholda ved grenseovergangen kaotiske. (Foto fra «Krigen i Norge i april—juni 1940» av Roscher-Nielsen.)
5. Bak disse murene hadde AR 1 oppbevart sine tennstempler og stempelfjærer. Oscarsborg var et ypperlig gjemmested, ikke bare fordi fortet lå på søndre Kaholmen midt ute i Drøbaksundet, men også fordi fortet var omgitt av høye festningsmurer. Helt til venstre på bildet kan vi skimte det 28-cm hovedskytset som satte Blücher i brann. (Foto fra boka «Oscarsborg...» av Lislegaard.)
6. Felthaubits av den typen som skulle vært satt opp av Fossumstrøkets festning. Av dette skytset blei 5 stk. satt opp i en transportkolonne og kjørt over til Sverige allerede den 13. april. Det er åpenbart at dette svært moderne og effektive skytset ville hatt en avgjørende betydning hvis det hadde vært i orden og var blitt brukt riktig. (12 cm felthaubits L/20 m/32) (Foto fra Forsvarsmuseet.)

7. Fossumstrøkets festning skulle i 1940 sette opp to bataljoner med motoriserte artilleri. En bataljon 12 cm felthaubits og en bataljon 10,5 cm feltkanon, tilsammen 20 stk. Dette bildet viser øvelses-skytning i Odalen i 1938 med skyts av den siste typen. Bare 2 kanoner av denne bataljonen blei satt opp i 1940, men disse blei heller aldri brukt i kamp, og kjørte til slutt inn i Sverige. (10,5 cm feltkanon Cockerill) (Foto fra Forsvarsmuseet.)

8. Bildet viser 10,5 cm feltkanon (Cockerill) oppsatt motorisert med trekkbil fra Fossumstrøkets festning umiddelbart før krigen. (Foto fra Forsvarsmuseet.)

9. Et historisk bilde. «Batteri Graff» btt 4/AR 1 oppstilt på Akershus for å saluttere kongen ved hjemkomsten 7. juni 1945. Etter å ha inngått «separat fred» med tyskerne ved Mysen, fikk batteriet marsjere «under fulle militære æresbevisninger» til sine kvarterer i Fredrikstad, og offiserene fikk beholde sine personlige våpen slik det sto uttrykkelig i den tyske operasjonsordren. Under resten av krigen lot tyskerne kaptein Graff få beholde batteriet i orden, og norske soldater blei utskrevet til batteriet som om ingenting var hendt. Riktignok tok tyskerne vare på tennstemplene og fjærene, men det hadde jo ingen betydning for den militære ære likevel. (Foto fra Forsvarsmuseet.)

10. Krag-Jørgensen gevær modell 1894. Slik sto geværene og karabinene oppstilt i rekke og rad i magasinene, med sluttstykkene i, og tilsynelatende alt i orden, men bare tilsynelatende. Tennstemplene og stempelfjærene var gjemt unna på «hemmelige» steder, og uten dem var våpna fullstendig ubrukelige.

Bilag 3

Grov skisse av militærapparatets struktur før krigen.

De tre store våpengreinene i hæren var *infanteriet* (fotsoldatene), *kavaleriet* (til hest og på sykkel) og *artilleriet* (avdelinger utstyrt med kanoner el. haubitser).

Innafor de forskjellige våpengreinene var mannskapene organisert i taktiske enheter på forskjellige nivåer. De minste taktiske enhetene var den minste avdelingen som kunne operere relativt sjølstendig på slagmarka. I infanteriet var det *kompaniet*, i kavaleriet *eskadronen* og i artilleriet *batteriet*. Alle disse avdelingene besto av 125—200 mann.

Bataljonen var den neste høyere taktiske enheten, og besto av opp til 6 kompanier (batterier), eller 800—1000 mann maksimalt. Innafor våpengreinene var bataljonene i fredstid organisert i *regimenter*. Regimentene var en rein fredsorganisasjon, og besto av regimentskontorene, en stab og bataljonenes beholdninger av våpen og utstyr. På denne måten var hæren i fred organisert i 16 infanteriregimenter, 3 artilleriregimenter og 3 dragonregimenter (kavaleri). I tillegg kom 3 bergartilleribataljoner som sto utafor regimentsordninga.

Landet som helhet var delt opp i 6 *distriktskommando-områder*, og i fredstid var regimentene innafor disse områdene underlagt *distriktskommandosjefen*. Ved mobilisering blei de forskjellige regimentenes avdelinger organisert i en eller flere høyere taktiske enheter. Dette kunne enten skje ved oppsetting

av *feltbrigadene* ved delvis mobilisering (eller av mindre avdelinger som ikke oversteg brigadene i omfang). Det kunne også skje ved oppsetting av større styrker: armeavdelingene (brigaden pluss spesialavdelinger som armeavdelingsartilleri osv.) eller mest vanlig av *divisjonen*, ved alminnelig mobilisering. Divisjonen kaltes også hærens operative enhet, og besto av ca. 10—12 000 mann, brigaden ca. halvparten.

1., 2. og 5. divisjon omfatta hver 3 infanteriregimenter, ett artilleriregiment og ett dragonregiment (pluss en del mindre avdelinger), mens 3. og 4. divisjon omfatta 2 infanteriregimenter og en bergartilleribataljon (pluss mindre avd.). 6. divisjon omfatta 3 infanteriregimenter, 2 infanteribataljoner (utafor regimentordre) og en bergartilleribataljon (pluss mindre avd.).

Forskjellen mellom oppsetting av divisjonen og brigaden kan illustreres ved at i det første tilfelle skulle infanteriregimentene sette opp 4 bataljoner, i det andre 2. Artilleriregimentene skulle sette opp 2 bataljoner til divisjonen, en til brigaden. *Divisjonssjefen* var samtidig sjef for distriktskommandoen, av rang generalmajor. *Divisjonsstaben* var også organisert i fred (reduert) mens brigadestaben blei satt opp ved mobilisering.

Den sentrale militære ledelse i fred besto av *kommanderende general* og hans stab, *generalstaben*. Generalstaben hadde det løpende ansvaret for hærens krigsutrustning, krigsoppsetting osv., og var inndelt i forskjellige avdelinger som ivaretok forskjellige områder, og som korresponderte med tilsvarende avdelinger i forsvarsdepartementet. I tillegg hadde de forskjellige våpengreinene administrative fagmyndigheter som var direkte underlagt forsvarsdepartementet. Eks. *generalfelttøimesteren* som var ansvarlig for våpenteknisk materiell. I krig inngikk generalstaben i *Hærens overkommando* (HOK).

Bilag 4

163. Inf. divisjon.
I a Op. Nr. 100/40 hemmelig
kommandosak.

Hemmelig kommandosak 9/3-1940
utferdiget i 100 eksempl.

Operasjonsordre for besettelsen av Sør-Norge

1) *Føreren og øverste sjef for krigsmakten* har gitt ordre om å treffe alle nødvendige forføyninger for å besette Norge med deler av krigsmakten.

De styrker som settes inn for dette øyemed, skal gjøres så svake som mulig under hensyn til vår militærpolitiske styrke i forhold til dette land. Deres tallmessige svakhet må bli oppveiet gjennom *dristig handling og overraskende utførelse*.

Det skal som regel strebes etter å gi foretagendet karakteren av en *fredelig besettelse*, som har som mål en væpnet beskyttelse av Norges nøytralitet. I begynnelsen av besettelsen skal det framsettes krav overfor regjeringen overensstemmende hermed.

Flåte- og luftdemonstrasjoner skal i påkommende tilfelle gi det nødvendige ettertrykk.

Hvis det likevel gjøres motstand, skal denne brytes hardt og hurtig ved innsats av alle militære midler.

2) *Besettelsen av Sør-Norge*

skal bli gjennomført ved en felles operasjon av de tre forsvarsgrener. Størrelsen av landet og terrengforholdene nødvendiggjør innsettelse av vidt atskilte kampgrupper, som først ettersom operasjonene utvikler seg kan komme i forbindelse med hverandre og bli forsterket. Betingelsen for at foretagendet skal lykkes, er derfor *handlekraftig og selvstendig opptræden* av alle førere og friksjonsfritt samvirke mellom de stedlige samarbeidende deler av styrkene.

Hensikten med besettelsen av Norge er:

- a. overraskende besettelse og befrielse av Norge,
- b. eliminering av den norske forsvarsmakt,
- c. hindring av landsetting av engelske styrker.

For de politiske forvaltningsforføyninger vil det gå ut særskilte anvisninger.

3) For å nå disse mål skal følgende steder, ved landsetting av tropper fra fly, krigsskip og andre skip, besettes av en kampgruppe:

Oslo — sjef: sjefen for 163. I.D.

Arendal — sjef: sjefen for hjulryttereskadron 234.

Kristiansand — sjef: sjefen for I.R. 310.

Oppdrag og styrke for de forskjellige kampgrupper framgår av bilag 1—3.

4) Overføringen av tropper med krigsskip og andre fartøyer og fly skal reguleres slik at fullstendige kampgrupper eller kampdyktige deler er foran eller over landingsstedene «Weserdag» til «Wesertid» under beskyttelse av ild fra krigsskip eller luftstridskrefter (kamp-, bombe- og jagerenheter). Krigsmarinen og luftvåpenet overtar beskyttelsen under sjø- og lufttransporter.. Sjefene for hæravdelingenes ansvar begynner først med landsettingen.

5) *Først ved begynnelsen av landsettingen* kan man ved radiomeldinger og *nordmennenes opptreden* få vite om

A. en fredelig besettelse er mulig.

B. landing og besettelse må tiltvinges under kamp.

6) På grunn av den til dels utpregede fiendtlige innstilling hos den norske befolkning må man også i *tilfelle A* regne med muligheten av lokal motstand og med tilstedeværelsen av tallrike engelske agenter.

For øvrig gjelder det i *tilfelle A* at de landsatte tropper hurtig blir trukket sammen og at man ved en fast, soldatmessig opptreden forsterker det første inntrykk som den overraskende besettelsen har gjort på den

norske forsvarsstyrke og befolkning, og hurtig setter seg i besittelse av de i militærpolitisk og trafikkmessig henseende viktigste anlegg.

Ved sikker og energisk opptreden skal man også ved hevdelsen av de nødvendige krav iaktta formen for en fredelig besettelse. Den norske forsvarsmakts berettede æresfølelse skal bli skånet, så meget mer som det er å håpe at vi kan vinne for oss det norske offiserskorps ved taktfull opptreden (f. eks. la alle håndvåpen beholdes, det norske flagg være oppe, komme overens om underbringelse osv.).

Krav om underbringelses-rom, befordringsmidler, drivstoffer, forpleiningsmidler osv. skal rettes til de norske myndigheter. Hvis situasjonen krever rask handling, påbys det å ta seg til rette selv (beslagleggelse).

Også i *tilfelle A* skal troppene holdes sammen i store forlegninger, sikkerhetsforføyninger skal treffes og forsvarsberedskap etableres innenfor kampgruppen.

7) *I tilfelle B* kommer det i første rekke an på: Straks ved landsettingen å nedkjempe de forsvarsanlegg som står hindrende i veien (kystbatterier, befestninger og luftvern timer) og

a. ved flykampvåpen,

b. ved artilleri fra sjøstridskrefter,

c. ved fallskjermjegere og luftlandingstropper

d. om nødvendig ved hjelp av enheter som er landsatt på andre steder, å få landingsstedet med dets militært, politisk og trafikkmessig viktige anlegg fast i sin hånd, ødelegge de der kjempende norske tropper og sikre stedet for videre landsettinger og som utgangspunkt for operasjoner mot andre fiende-objekter. Videre kamp handlinger rettes mot de i nærheten værende utdannelsesleirer (øvelsesplasser) som øvelses- og mobiliseringsentra for den norske hær. Dette er først tillatt når egen styrke ubetinget er tilstrekkelig til sikring av landingsstedet.

Ingen splittelse av kreftene.

Videre operasjonsmål vil først bli beordret til tid og sted etter situasjonen.

Engelsk landsetting skal hindres med unngåelse av unødige tap:

a. *Krigsskip* som kan bli bekjempet med egne kampmidler, tilbakevises, og landingsforsøk hindres ved beskytning.

b. Man skal *undra seg beskytning av overlegent fiendtlig skipsartilleri*; landsatte fiendtlige styrker skal ødelegges ved angrep.

c. Er dette på grunn av fiendtlig overlegenhet umulig, må man ikke trekke seg lenger tilbake enn nødvendig langs de forbindelser (jernbaner eller veier) som fører inn i landet, inntil motangrep er mulig (i tilfelle etter at forsterkninger er mottatt).

8) *Samarbeide med krigsmarinen.*

Krigsmarinen overtar framtransporten av alle de enheter som skal transporteres sjøveien på krigsskip eller andre fartøyer og luftsikring og ildbeskyttelse av landsettingen inntil denne er avsluttet. Å holde sjøstridskreftene i lengre tid tilbake ved landingsstedet er ikke mulig av grunner som angår sjøkrigføringen.

Innlastningssted, utløpstid og troppenes forhold ombord blir regulert av krigsmarinen. Ombord skal de anvisninger som blir gitt av sjefen for sjøstridsstyrken og de respektive skipssjefer, bli fulgt selv om disse er av lavere befalsgrad. Sterk sammentrengning ombord må man finne seg i for å få plass til størst mulig styrke. Forpleining under transporten påligger krigsmarinen.

9) *Samarbeide med luftvåpnet.*

Luftvåpnet — henvist til samarbeide — overtar:

a. Overføring og utsprang av *fallskjermjegere* til Oslo.

b. *Overføring og landsetting av enheter fra divisjonen som luftlandingsτροpper* til Oslo som: 1. lufttransportéchélon og som 2. og 3. lufttransportéchélon.

- c. *Beskyttelse av transportéhelonene og landingen mot fiendtlige flyvere.*
- d. Utkastning av flyblader.
- e. *Inngripen i kampen på marken* for å nedkjempe fiendtlige motstandsreder, luftverns- og kystbatterier.
- f. Beredskap av landede jager- og bombeflyenheter på norske og jyske flyplasser for å *tilbakevise engelske luftstridskrefter.*
- g. *Luftsikring* etter landingen i Oslo.

10) *Forberedelsene* for foretagendet skal gjennomføres med største ettertrykk og så snart som mulig.

Hemmeligholdelse. Det er av største betydning at våre forholdsregler treffer de nordiske stater og vår vestlige motstander overraskende. Dette må man ha for øye ved alle forberedelser spesielt ved dem som angår innredning av lasterom og troppenes dirigering og innlastning. Kan man ikke lenger hemmeligholde forberedelsene for innlastningen, skal man angi for førere og tropper *andre* mål enn de virkelige. Troppen må *ikke bli kjent med de virkelige mål før ved avreisen eller etter denne.*

Alle forarbeider som kan gi om bare antydningssvis slutninger skal utelukkende bearbeides av offiserer (skrivelser og tegninger).

Enhver fører skal så sent som mulig gjøres kjent med sin oppgave. Medarbeiderkretsen skal bestemmes skriftlig av den ansvarlige sjef og skal gjøres så liten som mulig.

11) I *bilag* blir gitt *særskilte ordrer.*

Bilag 5

Kilder og litteratur til del 1—3

Utrykte kilder:

Militærarkivet (Riksarkivet): en rekke mapper, journaler og kopibøker fra unionstida.

Forsvarsdepartementets arkiv (Riksarkivet): en rekke mapper mellom 1918 og 1940. Journaler og kopibøker

Generalstabens arkiv (Riksarkivet): en rekke mapper mellom 1918—1940.

HOKs arkiv (Riksarkivet): Et mindre antall mapper fra 39/40.

Forsvarets krigshistoriske avdeling: Stridsrapporter fra felttoget i Østfold.

Forsvarets krigshistoriske avdeling: Mikrofilm av den tyske overkommandos krigsdagbok, felttoget i Norge.

En rekke intervjuer og samtaler med personer som deltok på en eller annen måte i omtalte, begivenheter, eller som på andre måter har tilknytning til dem.

Trykte kilder:

«*Mobiliseringsregler for fæstningsartilleriet. Av den Kommanderende General under 23. december 1911 fastsat til prøve indtil videre fra 1ste januar 1912*».

«Utdrag for fordelingsunderoffiseren av Mobiliseringsreglene. Gjældende for samtlige vaaben- og troppearter», 1915.

«Utdrag for mobiliseringsregler for Hærens avdelinger. Til bruk ved fordelingstjenesten», 1930.

«Utdrag av mobiliseringsregler for landforsvaret. Til bruk ved fordelingstjenesten», 1934.

«Mobiliseringsregler for divisjoner, våben (troppe)inspektører av de administrative fagmyndigheter». Fastsatt ved Kgl. res. av 11/7-30.

«Mobiliseringsregler for landforsvaret. Alminnelig del». Fastsatt ved Kgl. res. av 24/7-35.

«Plan for hærens ordning. Fastsatt ved Stortingets beslutning av 10. februar 1933».

«Instruks for Kommanderende General og chef for Generalstabten». Fastsatt ved Kgl. res. av 20/11-30. «Meddelelser til hæren. Avd. 1, nr. 23 1930».

«Felttjeneste II. Taktiske direktiver for hæren». Fastsatt av KG, 1938.

«Lærebok i militær administrasjon», Oslo 1935.

«Instruks for politiets rekvisisjonsrett efter lov av 19 mai 1933 nr. 8».

Militærkalender for den norske hær (årlig fram til 1940).

Plan for hærens ordning (fastsatt ved Stortingets beslutning 10/2-33).

Litteratur som tar opp militære forhold

Angell, H., kaptein: *Fortællinger fra grænsvakten 1905*. Krist. 1905.

Arbeidermagasinets forlag: *Arbeidernes leksikon*. Oslo 1936.

Bekker, Cajus: *Hitler's Naval War*. Lnd. 1976.

Berliner Børsen Zeitung: 23/10-40, intervju «Vidkun Quisling osv...»

Berggrav, Eivind: *Da kampen kom*. Oslo 1945.

Bjørklund, Oddvar: *Marcus Thrane sosialistleder i et u-land*. Oslo 1970.

Bjørneboe, Jens: *Under en hårdere himmel*. Oslo 1969.

Borgersrud, Lars: *Nye momenter til forståelsen for moderne norsk krigshistorie*. Hovedoppgave, Bergen 1975.

Brandt, Willy: *Krigen i Norge 1940*. Oslo 1945.

Brandt, Willy: *Norge, ockuperat och fritt*. Sth. 1943.

Brevig, Hans Olaf: *NS — fra parti til sekt*. Oslo 1970.

Broch, Theodor: *Fjellene venter*. Oslo 1946.

Brøyn, Per: Den svenske malmeksport fram til okkupasjonen av Narvik i april 1940 — med særlig tanke på utførselen til Tyskland. *Mellom nøytrale og allierte*. Oslo.

Bull, Edvard: *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo 1947.

Bullock, Alan: *Hitler. Tyrannen og tyranniet*. Oslo 1970.

Bull-Njá, Aksel: *De glemte geværlåsene*. Samtiden 2/74.

Castberg, Frede: *Rett og revolusjon i Norge*. Oslo 1974.

Christophersen, Bjørn: *Krigen i Norge 1940*. Oslo 1965.

Churchill, Winston S.: *Den annen verdenskrig*, b.2, Oslo 1948.

Clausewitz, Karl von: *Om krigen*. Oslo 1972.

Cookridge, E.H.: *Gehlen, spy of the century*. London 1971 (Corgi).

Dahl, A.D.: *Med Alta bataljon mot tyskerne*. Sth. 1945.

Dahl, A.D.: *Tragedien blottlegges*. Samtiden 73/64.

Dahl, H.F.: *Krigen i Norge*. Oslo 1974.

Dahl, O.A.: *Frontkjemperbevegelsen i Norge*. Oslo 1972.

Dahl, N.K.: *Stormaktenes kamp om Norge og Skandinavia 1939—40*. Oslo 1948.

Dahl, T.P.: *Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar*. Sjøfartshist. årbok 1967.

Derry, T.K.: «*Det britiske felttoget i Norge 1940*». Oslo 1953.

Diesen, Unni: *Kvinne i krig*. Oslo 1965.

DNA's granskingskomite's innberetning: Fra 9. april til 25. sept. 1940.

Eidsivating lagstols landssvikavdeling: Straffesak mot V.A.L.J. Quisling.

Eidsivating militære lagmannsrett: Domsslutning mot oberst K. Sundlo, kapt. H.P. Lorange, kapt. J. Bakke m.fl.

Ellinger, Tage: *Den forunderlige krig*. Kbh. 1960.

Faye, W.: *Operasjonene i Østfold*. (Krigen i Norge) Oslo 1963.

Fleischer, C. A.: *Makt og rett*. Oslo 1972.

Forsvarsdepartementet: *Militærkalender for den norske hær*. 1918—40.

Forsvarets krigshistoriske avdeling: *Forsvarets rolle i Norges historie*. Oslo 1965.

Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning: *Militärt kring 1905*. Sth. 1958.

Frishauer, W. & R. Jackson: *Fangeskipet Altmark*. Oslo 1955.

Getz, O. B.: *Fra krigen i Nord-Trøndelag 1940*. Oslo 1940.

Gotaas, Birger: *Fra 9. april til 7. juni*. Oslo 1945.

Graff, Rolf: *Forsvarsforeningen i Norge gjennom femti år 1886—1936*, Oslo 1936.

Grankvist, Rolf: *Thranitterbevegelsen i Trøndelag*. Trondheim 1968.

Grieg, Nordahl: *Ung må verden ennu være*. Oslo 1962.

Grieg, Nordahl: *Flagget*. Oslo 1945.

Grønmo, Sigmund: *Militære meninger*. Oslo 1973.

Halle, F.: *Fra Finland til Kaukasus*. Nordmenn på østfronten 1941—45. Oslo 1972.

Hannevik, O. T.: «*Føresetnadene for forsvarskipnaden av 1933*,» hovedoppgave i historie, univ. i Oslo 1952.

Hansen, Arvid: *Den røde ungdom i kamp og seier*. Kra. 1923.

Hansteen, W.: *Operasjonene til lands på Vestlandet og i Hallingdal*. (Krigen i Norge) Oslo 1970.

Harsem, P.: *Utrolig, men sant*. Oslo 1948.

Hart, B. H. Liddell: «*Den annen verdenskrig*,» Oslo 1971.

Hartmann, Sverre: *Fører uten folk*. Oslo 1959.

Hartmann, Sverre: *Søkelys på 1940*. Oslo 1971.

Haugan, Arne: *Farlig historieskriving*. Offisersbladet/12 1956.

Hambro, C.J.: *De første måneder*. Oslo 1945.

Hertzberg, Niels: *Operasjonene på Ringerike og Hadeland*. (Krigen i Norge). Oslo 1960.

Holm, N.F. (utg): *Oscar II, Mina memoirer*. Oslo 1962.

Hubatsch, Walter: *Weserübung*. Frankfurt 1960. (Musterschmidt).

Høgevold, John: *Hvem sviktet?* Oslo 1974.

Jensen, Jørgen: *Operasjonene i Sør-Trøndelag og nordre del av Hedmark fylke*. (Krigen i Norge) Oslo 1956.

Jensen, Jørgen: *Krigen på Hedmark*. Oslo 1947.

Johansen, H. K. (N. K. Dahl): *Den norske Tragedin*. Sth. 1943.

Johnsen, J.: *Operasjonene ved Telemark infanteriregiment nr. 3 osv.* (Krigen i Norge) Oslo 1956.

Jyhne, H.W.: *En artilleriavdelings opplevelser og erfaringer fra 1940*. Norsk Artilleritidsskrift 1947.

Kaartvedt, Alf: *Kampen mot parlamentarismen 1880—84*. Oslo 1956.

Kissing, Hugo: *Chronik der Festung Oscarsborg*. Drøbak 1944.

Klinck, kommandørkapt.: *Den norske marines historie i det skjæbnsvangre aar 1814 efter adskildelsen fra Danmark*. Norsk Tidsskrift for Søværnen, Horten 1900.

Knudsen, H. & Henrik V. Ringsted: *Maskene faller i Nürnberg*. Oslo 1946.

Koht, H.: *Frå skanse til skanse*. Oslo 1947.

Lange, Øyvind: *Krigen som vekket Norge*. Oslo 1941.

Langeland, O. H.: *Dømmer ikke*. Oslo 1948.

Lenin, V. I.: *Alle til kamp mot Denikin*. Kbh. 1948.

Lindbäck-Larsen, O.: *Krigen i Norge 1940*. Oslo 1965.

Lindbäck-Larsen, O.: *Den norske hær og 1814*. Oslo 1945.

- Lindbäck-Larsen, O.: *Veien til katastrofen*. Oslo 1973.
- Lillebrænd, P.: *I krig langs Begna*. Gjøvik 1949.
- Lindboe, Asbjørn: *Fra de urolige tredveårene*. Oslo 1965
- Lødrup, H. P.: *Vinjesvingen*. Oslo 1945.
- Mao Tsetung: *Selected military writings*. Peking 1968.
- Maiski, Ivan: *Hvem hjalp Hitler?* Oslo 1965.
- Mankell, J.: *Felttåget i Norge, år 1814*. Sth. 1887.
- Mejdell, J.G.: *Nøiere Oplysninger til Felttøget i Norge 1814, samt øvrige Begivenheder vedkommende denne Sag*. Norsk Maanedsskrift 1860.
- Mejdell, J.G.: *Yderligere Oplysninger med hensyn til Tildragelserne i Norge i 1814*. Norsk Maanedsskrift 1860.
- Meyer, Håkon: *Et annet syn*. Oslo 1952.
- Midgaard, John: «9. april 1940.» Oslo 1973, med etterord av Olav Riste.
- Mogens, Viktor: *Tyskerne, Quisling og vi andre*. Oslo 1945.
- Munthe-Kaas, O.: *Operasjonene gjennom Romeriket—Hedmark—Gudbrandsdalen—Romsdal*, b. 1—2. (Krigen i Norge) Oslo 1955.
- Neuberg, A.: «*Det väpnade upproret*», Bo Caverfors Bokförlag AB, 1971.

Nicolson, Nigel: Alex. *The Life of Field Marshal Earl Alexander of Tunis*. London 1973.

Norges Kommunistiske Parti (NKP): *Hvitboka om 1940*, Oslo 1975.

Normann, Harald: *Rettsak mot HOK 1940*. Oslo 1953.

Normann, Harald: *Vollgraven*. Oslo 1955.

Normann, Harald: *Hvordan gikk det til?* Oslo 1964.

Normann, Harald: *De fem første dagene*. Oslo 1970.

Nygaardsvold, Johan: *Beretning om den norske regjerings virksomhet*. Oslo 1947.

Nøkleby, Berit: «*Fra november til april — sendemann Bräuers personlige politikk*», I «*Fra nøytral til okkupert*», s. 7—89.

Olsen, Oluf R.: *Vi kommer igjen*. Oslo 1945.

Olstad, Anton: *Bjørgeter ikke nådd*. Norges Forsvar/15 1965.

Palmer, P/Mankinen, R.: *Finlands Röda Garden*. Udd. 1973.

Persen, O. J.: «*Høgrekstemismen i Bergen 1920—1933*», hovedoppgave i historie, univ. i Bergen, 1974.

Pound, Reginald: *Evans of the Broke*. A biography of Admiral Lord Mountevans. London 1963.

Rolfsen, J.: *Optakten til 9. april*. Oslo 1941.

Rolfsen, W. Münther: *Fra Oscarsborg til Hegra*. Oslo 1946.

- Ropeid, Andreas: *Hønefossboka*. Oslo 1965.
- Ruge, O.: *Krigens dagbok*, b.l. Oslo 1946.
- Sagen, Einar: *Eit politisk fallitbu*. Tønsberg 1947.
- Sandberg, Rei: *Vi ville slåss*. Oslo 1945
- Sandvik, T.: «Operasjonene til lands i Nord-Norge», Fra «Krigen i Norge», utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling. Bind 1: s. 87—210, 222—260. Bind 2: s. 11—60, 153—189, 189—230, 261—338.
- Scheldrup, Ferdinand: *Fra Norges kamp for retten*. Oslo 1945.
- Seierstad, F.: *En teori om den økonomiske utviklingen i Norge i det 19. århundre*, Oslo 1974.
- Singer, Kurt: *Duel for the Northland*. London 1945.
- Skodvin, Magne: «Norge i stormaktsstrategien. Frå Finlandsfreden til «Wilfred»». I «1940 — Fra nøytral til okkupert», s. 89—127.
- Skodvin, Magne: «Striden om okkupasjonsstyret i Norge», Oslo 1956. s. 11—155.
- Skodvin, Magne: *Norsk utanrikspolitikk 1939—41*, med særleg tanke på forholdet mellom dei nordiske landa. Mellom nøytrale og allierte. Oslo 68
- Skogheim, Dag: *Klassekamp under nordlysflammer*. Oslo 1973.
- Statistisk Sentralbyrå: *Historisk statistikk*. Oslo 1968.
- Steen, Sverre: *Norges krig*. b.l. Oslo 1947.
- Steen, E.A.: *Norges sjøkrig 1940—45*. b.l. — 4

Stortinget: *Innstilling fra Undersøkelseskommissjonen av 1945.*

Stortinget: *Stortingsforh.*, div. innst., dok., osv. Se noter.

Stowe, Leland: *No other road to freedom.* N.Y. 1943.

Stølen, Oddvar: *Et minutt av krigen. Tjue nordmenn forteller.* Oslo 1969.

Søderhjelm, Henning: *Det røda oppropet i Finland år 1918.* Sth. 1918.

SUKP(b)s historie (1938). Oslo 1974.

Sundell, O.: *9. april.* Sth. 1948.

Taylor, A. P.: *Årsakene til den annen verdenskrig.* Oslo 1967.

Valen, Terje: *De tjente på krigen.* Oslo 1975.

Vardaas, B.: *Grunnlovsbrudd og rettsoppgjør,* Oslo 1946.

Watt, Richard M.: *Dare call it treason.* N.Y. 1963. (Simon & Schuster)

Willock, G. I.: *Bergen festning falt 9. april 1940. Hvorfor?* Norsk Militært Tidsskrift 136/1966.

Ørvik, Nils: *Sikkerhetspolitikken 1920—39.* b.1—2. Oslo 1960.

Østbye, Gudbrand: *Krigen i Valdres.* Oslo 1946.

Østbye, Gudbrand: *Operasjonene på vestsiden av Mjøsa—Follebu—Gausdal.* (Krigen i Norge). Oslo 1960.

Østbye, Gudbrand: *Operasjonene i Nord-Trøndelag*.
(Krigen i Norge). Oslo 1963.

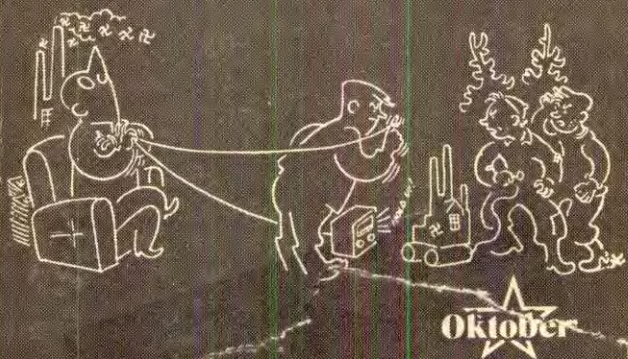
Øverland, O. A.: *Thraniterbevægelsen*. Kra. 1903.

Aagesen, Knut: «*Fagopposisjonen av 1940*». I 1940 —
fra nøytral til okkupert», s. 357—460.

Terje Valen

DE
TJENTE
PÅ
KRIGEN

Hjemmefronten og kapitalen

Hvorfor brøt den militære motstanden sammen på kort tid da Norge blei overfalt av Nazi-Tyskland 9. april 1940?

Hva gjorde de ansvarlige i regjeringa og militærledelsen da meldinga om invasjonen kom?

«Stille mobilisering» er ei bok som løfter sløret av en del av de politiske og militære disposisjonene som blei tatt før og under invasjonen. Hovedvekta er lagt på felttoget i Østfold.

Det som kommer fram, snur opp ned på det du kan lese i de offisielle framstillingene. Det forteller at de ansvarlige myndighetene var med på å legge landet åpent for den tyske imperialismen og undergravde kampen mot den tyske invasjonen.

VÅPEN MOT FOLKET

«Stille mobilisering» er den tredje av tre studier vi har kalt VÅPEN MOT FOLKET. Første og annen del kommer i ei bok for seg. Den forteller om hvordan militærapparatet undergravde den nasjonale kampen i 1814 og 1905, og dokumenterer at det blei bygd opp hemmelige militæravdelinger mot arbeiderklassen fra 1918 og framover i 30-åra.

ISBN 82-7094-194-8

Pris kr. 20,—